

tiszatáj

1972. JÚL. * 26. ÉVF.

7

Csoóri
Sándor,
Fodor

András,

Takács Imre, Veress Miklós versei;

Mocsár Gábor kisregénye;

Weöres Sándor Illyés Gyuláról;

Pütkösti

Árpád

írása

az

öngyilkos-
ságról

Kék

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek Könyvtára

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

833/2

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY
Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

72-2298 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVI. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1972. JÚLIUS

TAKÁCS IMRE versei: Fölszedett sátorfámmal, A vásárban látott lovakra	3
FODOR ANDRÁS: Beszélgetés (vers)	4
VERESS MIKLÓS: Dózsa álma: Zápolya a tüzes trónon (vers)	6
CSOÓRI SÁNDOR versei: Talán még van idő, Képeslap, Vendégeim, Keringés egymás körül	8
GYÉKÉNYESI GYÖRGY: Címe sincs ének (vers)	11
WEÖRES SÁNDOR: Prolóógus Illyés Gyula szerzői estjén	14
MOCSÁR GÁBOR: Sziklából víz (kisregény, II. rész)	16
DÉR ENDRE: Az én világom (jegyzet)	47

HAZAI TÜKÖR

PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Emberek önmaguk ellen	52
---	----

ÖRÖKSÉG

M. PÁSZTOR JÓZSEF: Sallai és Fürst életéért	69
---	----

TANULMÁNY

HAVASI ZOLTÁN: A könyvről	74
---------------------------------	----

KRITIKA

KUN ANDRÁS: Erdélyi József költői „aranylakodalma”	78
BATA IMRE: Veress Miklós: Erdő a vadaknak	81

SZAKOLCZAY LAJOS: Balogh Edgár: Intelmek	83
KÓSA LÁSZLÓ: Rákóczi a lovát ugratja	86
VARGA DOMOKOS: Levél a szerzőhöz (Dér Endre: Mi, pulóveresek c. könyvéről)	88
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Lászlóffy Aladár: A hetvenes évek	90

Téka

OLASZ SÁNDOR: Ferencz S. István: Nyári vándorlá- sok; Erdélyi jobbágyok panaszlevelei	91
--	----

MŰVÉSZET

Zene

NIKOLÉNYI ISTVÁN: A harmadik évad után	94
Hírek	96
Szerkesztői üzenet	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Zoltánfy István rajzai az 5., 10., 15., 46., 51., 73., 77.
és a 93. oldalon

A 63. oldal térképét Fehér Kálmán rajzolta

TAKÁCS IMRE

Fölszedett sátorfámmal

*A nevetésben is szomorúság,
a nevetésemben is a keserű...!
Mint leendő gyümölcséhez a lila virág,
mint feltört réten a száraz keserűfű.*

*

*Ismeretlen ellenfél közeledik
arcomhoz erejével, illatával.
Én valósult magamba rejtőzöm el —
fúvatlan hang a néma harsonában.*

*

*Eljön a hercegfiú, a párducos
szépségű, fekete hajjal, alabástrom
fehérségű testén fekete szórkereszttel,
és erővel zúdítja szerelem zivatarát
fölszedett sátram ölébe, kuckójába...*

*de minden zivatar elszáll a könnyűség,
a megkönnyebbülés ezüst fátylaival,
a gyümölcsfák vízcseppes ágaival,
s majd zománcos kékségbe hátrál ismét az ég.*

*

*Megismerhettél volna, ha lennél én,
ha szeretsz értelmes büntetéssel,
amilyen értelmetlenül ölöm én magamat...
Még mindig moco-roghatnánk egy test gyanánt
az öröm fénygömbje körül, fénygömbjében,
de mélyről gazosodik föl a harag.*

*Fölszedett sátorfámmal az útra nem lépek föl,
döglött hal lett az arcom — hozzád, neked.*

*Elsodor új csillagképek alá az idő áramlása,
halványul rétegeződött múltam gyásza;
az ének a gondolatokba gyűrődik,
mint kérges bőrtarisznyába fátjolvirág.*

A vásárban látott lovakra

*Mondtam a példát egyszer — hány éve már! —
a vásárban látott lovakra nem licitál
kifordult zsebbel az ember, de hazatér —
és várja a ládafiában száraz kenyér.*

FODOR ANDRÁS

Beszélgetés

— In Memoriam Colin Mason —

*Eljött a meghittség órája,
leül elénk
a vastag szőnyegekre.*

*A tenger-éjszakába most
sima tenyérként fölnyílik
a félsziget kőszikla-ökle.
Nem törődik a bárszékek körül
hangoskodó rosszarcú ír fiúkkal.*

*Kettőnknek adja mind e palotát,
mert mi vagyunk a választottak.
Mert nincsen itt sehol,
ki egymást nálunk jobban értené.*

*Mi is történt azóta?
Távol a Duna mellett,
hogyan van a folyton bővülő család?
Külön-külön a régiek, újjak?*

*S hogy van a családfő, kire
minden útközben lelt örökség:
a bronztű és torony,
az ősi föld minden tudása rávall, —*

hogy van Fülep a kórházi ágyon?
Huszonkét év reflektorán át
látom az étteremből jövet a folyosón:

„— Olvastam a kis angol
cikkét a vonósnégyesekről.
Hát mondhatom, remek!
Nem gondoltam, hogy így értse egy angol
Bartókot! — ... és
hogy megtanulta ezt a tatár nyelvet!”

Hat év után az esti verandán
csillan vissza a megtért,
szemüveges kópémosoly:

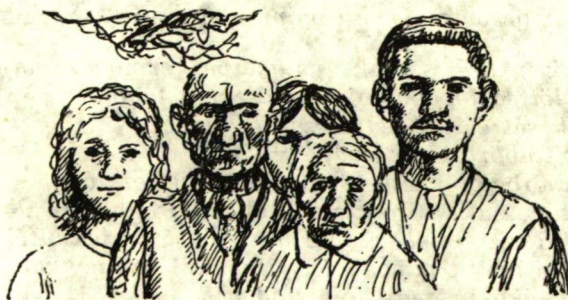
„— Igen, mi ketten, — Professzor úr, meg én,
még tudunk magyarul.”

— Látod magadat olykor ott
a hurrogó kollégiumban?
Cingáran ácsorogsz a linóleumon.
Kockás ing, borzas üstök.

— Te nem vagy úgy, mikor belül
szorít valami emlék,
füttyülni kell inkább,
hogy meg ne hatódj?

— Én nevetni is szoktam.
Tudod, mikor a részeg-
bolyhokkal teli folyosón
cipeltelek vállamra vonva,
gyöngéden: — Gólya viszi a fiát ...

Mi őrizhetne jobban?
Vagyunk, amik lehetünk.
Egymásba nyíló tér, idő,
egyetlen ifjúság.

VERESS MIKLÓS

Dózsa álma: Zápolya a tüzes trónon

Lassan piritünk meg a füst majd ráterül szétszórt hadadra
Temesvártól Mohácsig feketéllnek a hullák
pőre dögök kihántva a páncélből az úri göncből
s némelyiknek még van szeme is arca is van nemiszerve
nem bosszulták meg eléggé rajtuk a századokat
a falhoz szorított asszonyokat a korbácsvég vájta szemgödört
a nincs-neve-koponyát paraszt-Magyarország pucér fenekét
melyen csattogott az ostor míg a hús vérrel keveredve vonított
jaj az az ostor az a hátunkból hasított ostor verte a seggünk
hogyan a vérrel kibuggyant szégyen nélkül a bélsár
jelezvén az országhatárt a Kárpátoktól az Al-Dunáig
ezért piritünk meg Zápolya páncél-rotyogásban
s ha jó szél jön majd elviszi a szagot hogy szimatolva nemesi orrok
bújjanak parfümeidbe csipkés zsebkendő-Magyarország
mindenki így döglök meg minden parasztnyúzó
s még örülni fog ha karót kap alulról s nem foggal tépik a sült nemesek
és lesznek gyerekvelők is a síkság tányérján
és zápolyanékkal megtűzdelt hegyek
hej micsoda lakoma micsoda lakoma bezabálhatsz Dózsa végre
sütik Zápolyát Temesvár tepsijében vaskemencében
asztalodon a fej a két tükörtojás szem s a szemöldök
leperzselve mint a malacszőr ezüsttálon hever bíbor szájában
tartva a földet s a fején rőt koszorú hát koronát kapott a király
villát bele lehet szeletelni lehet csámcsogva falni
így zabálunk meg Zápolya és az asztal alatt
vagy asztalra ugorva lesnek kutyáink a csontra

Lassan piritünk meg és szájuk nyalogatva keringnek majd körülöttünk
kik most körülöttesd lovagolnak fürkészve a távot
kiknek fehér hasát és úri belét csak a páncél
óvja miként kitinbörtön a lárvát
nem lesz hernyó belőlük cseresznyefa-Magyarország
zöld vérük kitapossuk szőrös testüktől undorodva
s kiokádva ezt a szerelmet irántad ki velük összefeküdtél
a táltosölökkel a herélt papokkal a vérbajos királyokkal
idegenszagú ágyékoknak aki föltartad vad öledet

most nem hághatnak meg ne félj nemes paripáik
mert cséphadarók döntik le a földre inukba kasza vág
és a lovasok büdös füstben keresik lemetélt tagjaikat
belenyúlnak a két tükörtojás szembe megállnak iszonyodva
sárkányfej Magyarország-Gorgó nem való rád korona
csak az enyémre

A füst ráfeketül majd hadainkra karón vigyorgó nemes katonákra
én megyek köztük én Dózsa György és a kereszt
nem mulatok én nem mulatok csak kíséretet a síp és dudaszó
meg a parasztok lábdobogása látom hogyan terülnek gyöngye kisasszonyok
a földre lepedőnek a hentergés alá mely telefröcsköli
a paloták falait — abból kel ki a sárkány turbános keselyű
kering Temesvártól Mohácsig Segesvártól Isonzóig
hol pőre embriók kihántva anyjuk méhéből hevernek
két nemű soseméltek békaporontyok elabortált fagyott katonácskák
én megyek köztük én Dózsa György és a kereszt
meg anyáink jönnek kezükben gyertya-kastélyok lobognak
és fölperzselt nádasokban fortyogó mocsarakban
ölelkezik vicsorogva úr s a paraszt
a füst ráterül majd fölgyulladt erdőként ég ez az ország
lángban mosakszunk megtisztulunk egyszer

Te vagy én sül valaki mindig zsírjába fül ez az ország
nincs kegyelem csak lakoma hús és bor döggel
s én megyek én Dózsa György részegen és bezabálva
hogy hazát foglaljak a nincsteléneknek
mindegyik kap palotát szépmellű asszonyt s szentképeket is
pénzt földet paripát s leszen jobbágya akit deresra húzhat
kinek asszonyát falhoz szoritja beledönti hatalmát
azt az ebihal-csapkodású jövőt hogy megváltsa igazáért
nem kilenc hónap kilenc év de századok múltán
ők szántják fel ezt a földet amit megrágyázott a Zápolya maradéka
s eltemetett asztal alól egyszer kigurítják a koponyát
s gyertyát állítanak bele ijesztetni szüretkor a lányokat
hogy szétremegjen combjuk mellük teljen örömmel
rémületben és szerelemben újra kell nemzeni Magyarország

Másképp nincs kegyelem ennek az országnak nincs kegyelem
lassan pirul majd a füst ráfeketül szétszórt hadainkra
s lesz lakoma síp és dudaszó együtt mulatunk
én Dózsa György mellemen a kereszttel
s te Zápolya János asztalon görgöző koponya
nézi nézi a trónt szemgödör-Magyarország
csorduló nyüvek könnyei
fehér csont mögött csak a sötétség morajlik

fekete lánggal ég majd belül sikolyunk
testetlen bűz kavarog
izzik a trón

CSOÓRI SÁNDOR

Talán még van idő

*Nem fértem el rövid sorokban —
a nyárban —
a tél istállóiban —
nem fértem el az életemben;
a visszatartott lélegzet-hazákat most
kifújom: süvítsenek!
elég volt, súgja a száj, a kékülés,
a kidagadt nyakerek pirospunkösdje, a hosszú
böjt,
az út hajnali fölébredésből homályba,
homályból kő alá,
elég a semmi: semmiért —
talán még nem késő partraszállni
egy világba vesző falevélen
és szemek ködébe odaállni: itt vagyok végre!
vesztemet akartam mindig,
tüntetően a bukást,
mert sok itt a kicsi győztes, hát undorodom,
sok a világbajnok,
a fölpumpált fejű üregi király,
a dízsírhelyek fölött röpködő húsos pille —
talán még van időm megelőzni
sikeres halálomat,
zuhanni,
hömpölyögni,
elmúlni tanítom magamat
s mellemen kazaltüzet gyújtok,
hogy virágozzak.*

Képeslap

*Holttengeri nyár süti a betonjárda
kövét; a fák csak emlékei a fáknek —
Nagy, sárga sivatagokat hoz a postás,
fölhólyagzó, képeslap-hazákat.*

Vendégeim

P. G.-nek

Nyitva az ajtóm, lépjetek be négy égtáj
menekültjei. Ez itt a legkisebb haza, az
utolsó búzaszemből kicsírázott ország. Nektek is,
nekem is maradék.

Itt fáradtságok is hazatalál s a másutt
semmitmondó nyelv itt még a világ ura. Gyere,
Örömrontó Angyal küldöttje, te bortócsák közt
száguldó motoros, bőröd benzinszagú, halálszagú,
megérkezésed: seb s üszkösödés ellen kiáltó száj is.
A Kárpátok keménygallérját gombold ki
nyakad körül.

S te Apa s te Apának Fia, gyertek ti is!
vésőkarúak, koronás gyökerek szobrászai,
házam telé tuskókkal, kezetek hiányával.

Az ideiglenes szállások küszöbére
odaszögezve a nyár, mint a tűzvész. Utolsó esély
napszámossai át a tűzön! a keresztbefekvő isten
testén át ahogy lehet! Látnunk kell egymást,
hogy láthatók legyünk, hallanunk egymást,
hogy hallhatók.

Keringés egymás körül

Cserélődnek arcok, testek,
színhelyek bokrai —
Tégla és vadhús együtt: ez már az ősz.
Vesszőnyi sugarakat
taposunk a fölhígult földbe —
neked is, nekem is sietős.
Hová? Magad se tudod? Gyere!
Megyek, de ha vágtatni kezd
szélben a hajam — kitérj!
Nyugodj, kitérek. Hallod? a vízfalak
mögött zene: zszizsegnek a stadion
lámpái: tízezer ló szem-ereje
dől a salakra,
hurrá! hurrá!
valahol ott, valahol arra,
valahol a kőkosár fölött
az ordító fejek társaságából kiszakadva
csapdosok szárnytalan,
ó semmi, semmi, csak örült vagyok,

*hóhéros vértolulással nyugtatom magam,
ha van időd, szeress,
csavarj derekam köré nyarat
és húzz le magadhoz, szeress,
tenyérvonalaim dzsungelében nyomok:
tied? másoké? — —*

*az ősz dombjai, mint a pörsenések —
sietek, siess!*

GYÉKÉNYESI GYÖRGY

Címe sincs ének

*Fedett fahidak mentén
rikolt a fácán fajdkakas
aludj vén Boston
Új-Angliában
heje-huja bál van
s a régi gyarmatra árverés
bólogatnak az ezüstfenyők
a nyírek törzsén fehér a háncs
pázsitkötényes házacsákák
kandikálnak ki a fák mögül
az ŰTRA
amint száguldunk a leszálló napnak
városokon falvakon át
s át az időn*

*ó Európa
otthagytunk valahol a keleti parton
ott az óriás fáklyás asszony
kötyűkszemes lábainál*

*S most olvasd a dantei sort
én nem vagyok egykorú semmi lénnel
csupán örökkel s én örökkön állok
ki itt belépsz hagyj fel minden reménnyel*

*Mily pillaszemű volt Dohnányi
s Dvorzsák a cseh trombitás
Bartókot láttam
amint rigódalt jegyzett
a Carolinákban
sej rigómadár ne szállj fel a fára
s New Orleans-i ütemre rándult a keze
hey
hey
the saints so marchin' in
hey
hey*

the saints go marchin' out
míg hömpölygött a Mississippi
és torkára akadt az ének
a Tisza-parti fülemülének

Vitt
vitt
vitt a vonat
San Antoniónak
sárgát nyit a texasi rózsza
s itt már nem remegtet griegi dallamot
a hűvös Skandinávia
a szénapajták helyén
forró sivatag
futó katáng
és por
és zümmögő műutak
keletnek nyugatnak északnak délnek

Verd a cölöpöt John Henry
verd a cudar cölöpöt
ördögöd van John Henry
Lengyelhonból Zelenski

Verd a cölöpöt John Henry
verd a cudar cölöpöt
verd a cölöpöt John Henry
segít néked Medgyesi

Verd a cölöpöt John Henry
Lafko Kukta Zaremba
verd a cölöpöt John Henry
fizet érte a Ramsey

Fedett fahidak mentén
rikolt a fácán fajdkakas
Pennsylvaniában
nyikorgó csilléken hintázott a lét
míg a pernyés gyáarak
szemetes ölen
növekedtek a templomok
a kocsmák
s a gyerekek haja csillogott
mint a mező
friss májusi esők után

Fecskék ülnek a tetőpárkányon
Capistranóban
menj
menj ki a nyugati dűlőre
a mosolygó tengerpartra

ugye Mignon
wo die Zitronen blühen
menj ki a nyugati dűlőre
hol barna lányok vízgyöngyös teste
tarajlik a gördűlő habokban
menj
menj ki a nyugati dűlőre
hol a sebes élet
téged is magával ragad
és visz
visz
visz ki a világba
a sohasem-voltak holnapába
mikor már múltad elmarad
s édes gyönyörét adja a jelen

Így most megérted
a bujdosó Mikes pajkos sóhaját
„úgy szeretem már Rodostót
hogy el nem felejthetem Zágont”

Fedett fahidak mentén
rikolt a fácán fajdkakas
aludj vén Boston
Új-Angliában
heje-huja bál van
s a régi gyarmatra árverés
dűbörgő prések dohognak Detroitban
elrobogtak a busa bölények
a prairie-n hullámzik a búza
írhat száz éneket Európáról
de a fiadban kísért ez az ország
mikor az első szó száján kiperdűl
idegenül
ó Európa
ott hagyunk valahol a keleti parton
ott az óriás fáklvás asszony
kőtyűkszemes lábainál.

Cleveland (Ohio)

Prológus Illyés Gyula szerzői estjén*

Kedves hallgatóink, amikor azt a megbízást kaptam, hogy Illyés Gyulát bemutassam: az üres papír színe előtt, életemben először, zavarban vagyok. Mintha franciáknak kellene bemutatnom Baudelaire-t, vagy angoloknak megmagyaráznom, kicsoda is az a Shakespeare vagy Thomas Stearns Eliot. Hiszen Illyést mindnyájan régóta ismerik, és én nem tudom felmérni gyűszűmmel a tengert. Azt a szárazföldi óceánt, mely valahol Sanghájnál és Csukotkánál kezdődik, és egészen a tolnai dombos partokig ér. Azt a tengert, mely a Notre Dame felett a levegőben hullámzik és — az ő szavaival élve — „Páris tornyai csengenek, tengerkék ez a csengés” — vagy: „Egy csillaghoz vagyok gyalogúton, egy partja-nincsen tengeren úszom . . .”

A hatalmas életmű szegélyén állva, most csak parti szikláit, abbahagyott verseit nézem. „Görgey — görgeti”: két szóban egy teljes hősi eposz. Hiszen mi, magyarok, a két szó mögött érezzük a szabadságharc egész vonulatát. S ha ez a rimpár csak az eseményláncot idézi fel, a történelmi bírálatot hozzáadja a Kossuth kontra Görgey színdarab, a „Fáklyaláng”.

Elsősorban a jelenkori magyar történet poétája. És nem epikus krónikása, hanem lírikusa, ki a történelmi szellőket és viharokat a saját érintett bőrén méri. A Horthy-korszaknak aligha van méltóbb kövülete, mint az ő egykorú satírái, „A kacsalábon forgó vár” és „Óda egy hivatalbalépő afgán miniszterhez”. S a gyermekkort visszaidéző proust-i regénye, a „Kora tavasz”.

Múltbeli történelmi témái is — például Dózsa — a jelenkor mozgalmaira utalnak: inkább áhított, mint létrejött modern parasztforradalomra. A tervben lehető, de a valóságban sose létező történelmi beteljesülés: dantei módon tragikus szituáció. Így jár mind, aki a jövőt javítani akarja: mert a jövő, mire jelen idő lesz belőle, az addigra múlttá vált mostani jelenhez csatlakozik; s ha talán más minőséggel, az csak évszázadok múlva derül ki: a kortársak csupán a hatalomváltozásokat érzékelik, de a korszakváltást soha. Múlt, jelen, jövő így egymásba göngyölődik; ezért talán nem csoda, sőt természetes, ha Illyés Gyulának egy olyan esszéjéből idézek, amit csak évek múlva fog megírni: „Ugyan mi volna, ha most, karórámra pillantva, kinyilatkoztatnám: Hölgyeim és uraim, e pillanatban ért véget a föld-víz-lég-mérgező, rabtartó, öngyilkos gépkorszak, és vele a vérszopó, beleket kitipró világtörténelem, és megkezdődött a békés szabadság történelem utáni korszaka. Most mi lesz? A gépkorszak élvezőinek egyetlen autókereke se bicsaklik félre, minden marad a régiben, majd csak ükunokáink döbbennek rá, hogy mekkora fordulat történt.”

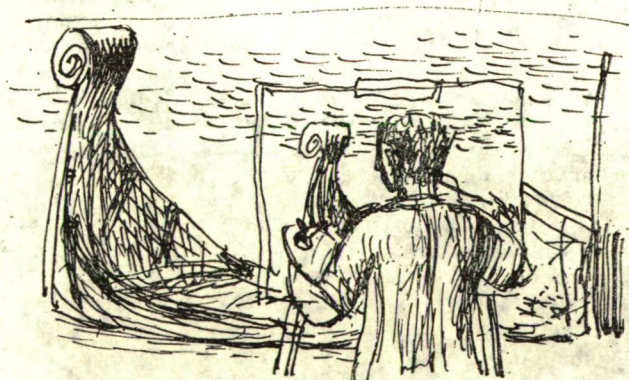
De az infinitus Illyéstől térjünk vissza a nominális Illyéshez. Túl keveset mondunk azzal, hogy legnagyobb élő költőnk. Mert — a kezdeti

* Elhangzott Újvidéken 1972. június 2-án, a Magyar Rádió Illyés-estjén.

tenger-jelképet félretéve — ő a magyar költészet hegységének egyik legmagasabb csúcsa, és az országhatáron túlról is tisztán látható, ha nincs köd vagy eső. Még többet mondjak? Tud írni-olvasni, megtanulta anyanyelvét és a környező idegen nyelvek jó részét. Művelt poéta, mégis falusián magyar; versei és prózamunkái ritkán mutogatják széles tudását. Ennyiben Csokonaira, Petőfire hasonlít, akiket legtöbb versük alapján akár tudatlan parasztleánynek hihetnénk, pedig sok közeli és távoli kultúrában otthonosak voltak. Kazinczy, Arany, Babits költészetében folyamatosan érezzük képzettségüket; Illyés műveltsége a mélyben munkál, a felszínen alig szembeötlő.

Irodalmunkban Illyés ama kevesek közé tartozik, kik, mint Petőfi, Madách, József Attila, túlelmelkedtek a helyi jelentőség határán, a világirodalom befogadta őket. Illyés a világ figyelmében a kelet-európai modern líra ormai közt látható, mint az orosz Majakovszkij, Hlebnyikov, Paszternak, a görög Kavafisz, Szeferisz, Ritszosz, a lengyel Zbigniew Herbert, a cseh Nezval, a horvát Krležsa, a szerb Ivo Andrics, Vaszko Popa, a román Arghezi, és mások, köztük talán ideiglenes nagyságok is. De Illyést nem a múltó kordivat kapta fel, hiszen műve nem divatos szabású, nem tartalmaz felfújható szenzációkat, nem kulcslyuk, melyen át a kíváncsi nyugati olvasó Kelet-Európának valamely rejtelmébe leshet. Mit kapnak itt? Egy költőt népe gondjai közepett, aggódva, reménykedve, a jövő felé fordulva:

... formálok azt is, amivé ti
válhattok; azt formálok én ki,
azt az embert, aki agyag
még bennetek is, kire vágytok,
amikor sürgetve mondjátok:
költő, előzd meg korodat!

Sziklából víz

II. rész

5. CSUPA GUSZTUSTALANSÁG, DE ÚJ SAROKKÓ LÉP SZÍNRE

— No, fiókáim, ha ezt kitaláljátok! — Carló bácsi megrázta őszes sörényét, és diadalmasan körülnézett a minibuszban. A stáb lehorgasztott fejjel várta a legesleg-újabb találós kérdést. — Mi az: kicsi, zöld és követ eszik?

A stáb egy emberként üvöltötte:

— Kicsi zöld kövő!!!

— Fantasztikus! — csapkodta térdeit Carló bácsi. — Egészen fantasztikus! Bejártam a kerek nagyvilágot, de ilyen lánge szű stábbal még nem dolgoztam! Az iskoláját neki! Hátha még arra a kérdésemre is meg tudtok felelni, hogy ha lyukat fúrunk a Föld középpontjáig, és abba a lyukba beleejtünk egy követ, akkor az meddig esik lefelé?

Hallatlanul pontos és precíz válasz érkezett, szintén kórusban:

— Másfél méterig!

— És miért éppen másfél méterig?

— Mert ott ül a kicsi zöld kövő, elkapja és megeszi!

— Orrrrriási! Fiókáim, nem tudok rátok szavakat találni!

Egész úton, míg a városba, addig a nyamvadt szállodáig eljutottak, a stáb lánge szűt magasztalta, s többször kijelentette: hosszú és drámai szituációkban gazdag operatőri pályafutása alatt ilyen fantasztikusan lánge szű stábbal nem dolgozott.

Ez lett volna az első nap, de még nem volt vége. Amint a filmesek autóbusza a kisváros szállodája elé kanyarodott, a lánge szűnek minősített stáb elérkezettnek látta az időt, hogy most már igazán nekilásson a dolognak. Mindössze három gondterhelt és komolyan veendő férfiú — Carló bácsi, az operatőr, Tésis Karcsi, a riportter és Fülöp, a rendező — ballagott felfelé a lépcsőkön, hogy szobájukba húzódva, megtárgyalják a nap eseményeit, és terveket kovácsoljanak a jövőre nézve. A stáb túlnyomó és sokkal fiatalabb többsége viszont felszabadultan nekilendült, hogy mintegy belemártózzék a kisváros esti életébe. S minthogy ez volt itt az első estéjük, ez a belemérlés nem nélkülözötte a kísérletezés, a puhatolózás és a lehetőségfeltárás pionír vonásait. Ez persze nem mehetett végbe bizonyos feltűnés nélkül.

A stáb három komolyan veendő vezetöje, fölérve az emeleti szobába, hozzálátott a helyzetértékeléshez. Carló bácsi, ágyra dobva magát, és a pókhálós mennyezetre tekintve, kezdödé ásitását elnyomva, föltette a kérdést:

— Mi az, fiókám, fán ül, zöld és fütüül?

— Mondd, drága Carló bácsi, de igaz lelkedre mond: nem unod még? — fortyant fel Fülöp, a rendező.

— Mit, fiókám?

— Ezeket a hülye kérdéseket.

— A kérdés célba talált. És felelet: igenis, unom. Nagyon unom, fiókám.

— Hát akkor?...

— Viszont lenne egy kérdésem — hozzád. És te, fiókám, nem unod? Igaz lelkedre mondd: nem unod?

— Mit?

— Ezt, így, ahogy van.

Fülöp nem felelt. Részint, mert nem értette pontosan, hogy Carló bácsi hogy érti azt, hogy „ezt így, ahogy van”, részint, mert azt figyelte, mit csinál Tésis Karcsi. Tésis Karcsi a szekrény előtt guggolt, és valami szőrös gombolyagot szedett elő az örökké nyakában lógó kockás sportszatyorból, majd újra a szatyor mélyébe kotort, és halkan zörgő-kotyogó valamit vett ki, azt is benyomta a szekrény aljába, a szőrös valami mellé. Fülöpnek az volt a benyomása, mintha egy enyhén görbe tehénzarv lenne az a zörögve-kotyogó valami. De lehet, hogy csak káprázat volt az egész. Mégis megkérdezte:

— Az mi, Karcsi?

— Semmi, semmi, Fülöpkém, mindenféle népi műtyürrék, hiszen tudod...

Persze, persze hogyné tudná, sőt ki ne tudná, hogy Tésis Karcsi imádja a népi műtyürréket. Tele van velük a lakása. Ez a hobbyja. Vidéki útjait is arra szokta felhasználni, hogy körülnéz padlásokon, színekben, ólakban, és ha valami megtetszik neki — szüette bölcsőtalp, kettéhasadt mángorló, csirkeitató cserép, szakadt szeredás —, kerül, amibe kerül, akár egy félnapi alkudozás és könyörgés előzi meg a vásárt, megveszi, viszi haza. Az ám: a kudarcba fulladt mai felvétel után is mintha (vállán az elmaradhatatlan sportszatyor) besomfordált volna a szekérszínbe. De mintha nem hozott volna onnan semmit. Legalábbis Fülöp nem emlékezett rá, hogy Tésis Karcsi bármit is megvett volna Veres-Benes Benjámintól, a bolhaszakértő, átkozottul használhatatlan házigazdától. Mindegy. Az ő dolga.

— Kérdeztél valamit, Carló bácsi?

— Azt kérdeztem — bátorkodtam megkérdezni —, hogy te talán nem unod? Ezt így, ahogy van. De a kérdés, belátom, naiv. — Legyintett. — Te előttem még termékeny és kudarcokkal tele évtizedek állnak. Nincs még mit unnod. De nekem, tudjátok-e, fiókám, két év, három hónap és mivel este van megint, mával is fogyott a földi kín, mindössze tizennyolc nap van hátra a megérdemelt és megszolgált állami nyugdíjig. Mivel töltsen el? He? Különben hogy érdemileg is hozzászóljak a tárgyhöz, kár volt folyton leintened a felvételt annál a duplanevű bolhapecérnél.

Fülöp felütötte a fejét.

— Miért, Carló bácsi? Miért? Te talán végig felvetted volna azt a tömény linkséget? A csizmába dugott sült tököt? A bolhabiológiát? A csalánba vert klottgatyát?

— Fel, fiókám. Ha majd annyit dolgozol a magyar dokumentumfilm frontján, mint én, ha majd annyi diadalmas kudarcra gázolsz keresztül, mint én, megtanulod, hogy sose-lehet-tudni-minek-mikor-veszed-hasznát, hogy mi-mire jó.

— Értelek, Carló bácsi drága —, s mivel a cipőbe a lába belemelegedett, levetette, és most zoknijában járkált alá s fel a szobában. — Tudom, mire gondolsz. De végiggondolva azt a tömény zagyvaságot, nem találok egyméternyi értelmet sem, amit valahol is, akármilyen célra fel lehetne használni.

— Te tudod, fiókám —, s nyögve a hasára fordult. Meguntá már, hogy a pók-hálót nézze a plafonon.

Tésis Karcsi pedig befejezte a szekrény körüli matatást — hanyatt vágta magát az ágyon. Odaszólt a gondterhelten fel s alá járkáló rendezőnek:

— Carló bácsi tudja mit beszél. Órá hallgathatsz.

Ez tény. Carló bácsi fegyvertényei a dokumentumfilm-szakmában legendások. Mi mindent tudott felhasználni mi mindenre! Nem ismert elvesztegetett felvételt: ha az kellett, hogy örömkönnyek csillogjanak a parasztok szemében, amikor aláírják a belépési nyilatkozatot a téész irodáján, akkor azok a könnyek ott csillogtak a nyilatkozatot aláíró parasztok szemében. Nevezetes fegyvertényei között emlegeti, amikor azt kellett — a dokumentumfilm meggyőző erejével — bizonyítani, hogy ország-

szerte beérett és gazdag termést hozott a gyapot, s a fehér pamacsokat vígan szedik a dalos ajkú menyecskék. Carló bácsi, akit ezzel a feladattal megbíztak, döbbenet tapasztalta, hogy a gyapot vagy lefagyott, vagy tönkreázott, sehol egy filmezhető tábla, sehol azok a gyapotszedő dalos ajkú menyecskék. Ez a tény azonban őt egyáltalán nem borította ki megrendíthetetlen optimizmusából. Segédoperatőrjét végighajszolta három városban: szerezzen a föld alól is legalább két csomag háztartási vattát. A vattát apró pamacsokra széttépdesték, s egy viszonylag vegetáló gyapottábla leghasználhatóbb sarkában a kókadtt gyapottövek leveleire kirakatta. Ő maga leguggolt, olyan szögbe állította a gépet, hogy a tucatnyi, feldíszített gyapottó valami grandiózus méretű, csak a végtelenben összefutó sorú gyapottáblának látszott. Aztán rászabadította a táblára a közelben található menyecskéket. Csak a menyecskék fürgén mozgó ujjai látszottak a képen, de ezek az ujjak aztán valóban varázslatos gyorsasággal tépdesték a gyapotról a vattát, minek magyarázata az, hogy akkoriban egyáltalán nem lehetett háztartási vattát kapni a patikákban. Tésis Karcsinak igaza van: Carló bácsi tudja, mit beszél, őrá valóban érdemes hallgatni. Fülöp gondolatai azonban még mindig a Veres-Benes Benjámín-féle csódtömeg körül vibráltak.

— Nem, nem, semmiképpen nem használható. Pedig, uramisten, sarokkőnek szántam a filmben. Sarokkő, amely szinte tartja az egész produkciót.

— Nahát, abban igazad van, hogy sarokkőnek, afféle untermannak az a bolhacécér csakugyan nem használható. Egy-két mondata talán mégis megmenthető. Majd meglátjuk.

Ebben maradtak, s épp rá akartak térni a holnapi feladatokra, amikor Carló bácsi újra hanyatt dobta magát, és beleszimatolt a levegőbe.

— Állati bűdös van itt. Ti nem érzitek?

— De, csakugyan csavarja az ember orrát — erősítette meg Carló bácsi felfedezését Fülöp. — Nyamvadt egy szálloda ez. — S hirtelen felkapta a bal lábát: éles csípést érzett a bokájánál. Felismerte, mert különböző helyszíneken már találkozott vele: bolhacsípés. — Ez bolha! — kiáltotta, aztán óvatosan visszafejtette a zoknit. — Az istenit, bolha! — S pontosan úgy, ahogy Veres-Benes Benjámín elmagyarázta, két ujjá hegyét megnyálazta, hogy majd elcsípi a fekete fickót, csak hogy vagy a zoknit gyűrhetette fel túl gyorsan, vagy pedig a bolha volt ravasz és dörzsölt: egy fekete pont pattant ki a zokni alól, s merész ugrással átvette magát Tésis Karcsi ágyába. — De hisz ez a szoba nemcsak bűdös, hanem bolhával is tele van! — s dühös kéjérettel vakarni kezdte a bokáján a bolhacsípés helyét. — Átkozott hely, ide sem jövök többet. — S hirtelen úgy érezte: be kell nyúlnia az inge alá, mert a hasánál, igenis, a hasánál, az alsónadrág felső szélé és a bőre között mászik egy másik bolha. Odanyúlt, de most már óvatosabban: inge nyílásán megközelítette a bolha búvóhelyét, majd megnyálazott ujjahegyével a bőréhez nyomta az átkozottat. — Megvagy! — kiáltotta, s csakugyan, a sikeres vadász diadalittas örömevel mutatta fel zsákmányát: két ujjá hegye között az elfogott bolha.

— Öld meg, öld meg! — kiáltotta Carló bácsi vérszomjasan.

— Na, ez a dög sem fog több vért szívni —, s örült erővel nyomta össze a két ujjá hegyét, közte a bolha. Amikor úgy érezte, hogy az a dög már szétnyomódott, szétnyitotta ujjait. S mit lát: a bolha nyújtózkodik, lábait kiegyenesíti, leguggol s óriási ívben átugrik Carló bácsi ágyára. Tésis Karcsi gúnyosan felnevetett:

— Látom, te sem öltél bolhát világeletemben!

— De hisz Veres-Benes Benjámín elmagyarázta. Ujjunk hegyét megnyálazzuk, az elfogott bolhát megmoncsoljuk...

— Úgy ám, csak hogy belefojtottuk a szót azzal, hogy csak a lényeg! A bolhát, kisöreg, a körmünk közt kell szétpattintani, csak úgy döglik meg...

Carló bácsi felugrott a fekhelyéről.

— Gyerünk innen, fiókáim. Bűdös is van, bolha is van, éhes is vagyok. Menjünk vacsorázni. Szólunk a portán, hogy csináljanak közben valamit, vagy adjanak másik szobát, az iskoláját neki.

A portán (Mann spricht deutsch) egy pakombartos, hidalgóbajszú férfi vette át tőlük a kulcsot. Eközben Carló bácsi odavetette:

— Nem tudom, önök szerint hogyan kell fogadni és ellátni egy magyar vidéki szállodában a magyar filmgyártás fővárosi reprezentánsait, de annyit mondhatok, hogy önök olyan szobát adtak nekünk, ahol meg lehet fulladni a bűdösségtől, s ráadásul megeszik az embert a bolhák. Nyasszaföldön nem találtam ilyen állapotokat, pedig akkor jártam ott, amikor még angol gyarmat volt és javában folytak a törzsi háborúk.

— Kérem... kérem... — hebegte a hidalgó —, a mi szállodánkban... soha... de soha ilyen panasz... én magam személyesen... máris, kérem... ebben a pillanatban... személyesen... — s fejét fogva kitámolygott a pult mögül, a kulcsot magához vette, s felrohant a lépcsőn. A három bolhaüzött vendég pedig betért az étterembe, amelynek a hallból is volt bejárata.

Bécsi szelletet rendeltek, részint, mert az ilyen nyamvadt éttermekben csakis frissen sültet érdemes rendelni, mert sose lehet tudni, miket kotyvasztanak bele a kész ételekbe, részint, mert nem volt más. Nem sokat beszélgettek, valahogy nem volt kedvük ehhez az egészhez. A Veres-Benes Benjámín-féle fiaskó megfeküdt az est hangulatát. Mindössze abban állapodtak meg, hogy reggel első útjuk valami Fröccs-Figura Jánoshoz vezet, akit azokban a nehéz években annyira bántott a nyomorúság, hogy két társával együtt felment panaszkodni a Parlamentbe, ott rázta a rongyait, mint valami újkori Tiborc, a sebeit mutogatta, egyenesen a miniszternek. Most persze, jól megy dolga, nemrégén vett például televíziókészüléket, még hozzá a legdrágább típusút.

— Felment a miniszterhez! Panaszkodni! És még te panaszkodsz, hogy kidőlt a sarokkő. Az a bizonyos Veres-Benes. — Carló bácsi megitta maradék Coca Coláját. — Szerintem ez az újabb alany lesz a te igazi sarokköved. Talpköved. Amire az egészset építheted.

— A téma klassz — ismerte el Tésis Karcsi —, már tudom is, hogyan kezdem a beszélgetést ezzel a hogy is mondd, Fröccs-Figura Jánossal.

— Bitang jó a név is — helyeselt Fülöp, már eleve büszke lett Fröccs-Figurára, mintha ő találta volna ki a nevet, kéjesen benyúlt az inge alá, és vakargatta a hasát. — Most pedig nézzük meg, mit tudtak csinálni büzzel és bolhával teli szobánkkal ezek odakint.

Alighogy áthaladtak a szálló halljába, a lábuk egyszerre a földbe gyökerezett; mint egy rossz látomás. Veres-Benes Benjámín. Ő az, kétségtelen. A teljesen használhatatlanná porladt sarokkő teljes bizalommal, kalapját levéve megállt előttük.

— Hála a jóatyának, mégis sikerült megtalálnom az elvtársakat. Direkt bejöttem a városba, direkt emiatt.

Egyikről a másikra nézett, mintha válogatna közülük, s aztán feltette a kérdést:

— Hármójuk közül melyik a főnök? Mert biztosan van olyan, aki főnök.

Carló bácsi Fülöpre mutatott, Fülöp Tésis Karcásra, Tésis Karcsi Carló bácsira. Hogy az a főnök. De hát így nem megyünk semmire.

— Miről volna szó, atyámfia? — tisztázta végül a dolgot Carló bácsi.

— Azzal az elvtárrsal, aki itten a főnök, szeretnék bizalmasan elbeszélgetni. A lapifalvi viszonyokról. Amikről még nem volt szó. Hogy is van hát minden a maga valóságában.

— Ha így áll a dolog, akkor csakis órála lehet szó — s Carló bácsi határozottan Fülöpöt jelölte meg, mint a bizalom legfőbb és egyetlen letéteményesét e kisdud együttessenben.

— Csakis — erősítette meg Tésis Karcsi.

— Akkor hát — s Veres-Benes Benjámín megragadta a galádul kiszolgáltatót rendező karját —, nem tudom, milyen néven tiszteljem az elvtársat...

— Szólítsa csak Fülöpnek. Erre a névre hallgat — Carló bácsi ezzel a mondatlalt hagyta reménytelen sorsára a rendezőt. Veres-Benes Benjámín félrehúzta a rendezőt a hall egy sarkába:

— Ide ülünk — suttogta —, mert ide nem lehet belátni az utcáról. Nem szeretném, ha lefigyelnének. — Fülöp, mint tehetetlen báb ült le a kijelölt székre,

aztán megadta magát sorsának, s letörten hallgatta Veres-Benes Benjámint zaklatott és szenvedélyes előadását. Néha inge alá nyúlt és vakaródzott.

A másik kettő pedig odalépett a portáspulthoz, amely mögött a spanyol hidalgó feltűnően sápadtan, de magabiztosan mosolyogva várta őket.

Carló bácsi hanyagul odavetette:

— Mondja kérem, sikerül-e valaha is utolérni a nyasszaföldi viszonyokat? Mi erről a véleménye?

A hidalgó fölényes udvariassággal, vagy inkább udvarias fölényességgel mélyen meghajolt és a következőket nyilatkozta, miközben hol a lábszárát, hol a hasa elejét vakargatta.

— Uraim! Ígéretemhez híven, személyesen jártam el a panaszuk ügyében, és megállapítottam, hogy a panasz teljesen és százszázalékosan jogos, sőt! Csodálkozom az urak edzettségén, mellyel a szobában uralkodó bűzt elviselték. Én nem mondhatom el magamról ugyanezt. Fölérve a szobába, valóban kibírhatatlan bűdösség fogadott. Nem tartott sokáig és nem is okozott túl nagy feladatot számomra, hogy a bűz forrását felfedezzem. Amint a szekrény ajtaját kinyitottam, olyan dögletes szag csapott meg, hogy kénytelen voltam azonnal igénybe venni az önök mosdókagylóját. Szerencsére van egy öreg takarítóasszonyunk, aki valamilyen sajátos betegség következtében elvesztette szaglóérzékét, de még ő is csak ötven forint fejében vállalta el, hogy a bűzforrást megszünteti.

A hidalgó a pult alá nyúlt, s fejét elfordítva, nehogy gyomorműködését a látvány újra felgerjessze, egy szorosan bekötött szájú nylonzacskót emelt a magasba. És a zacskóban: valami szörgomolyag és egy enyhe ívben meghajló tehénszarv. És a zacskó átlátszó falán fekete pettyek: kétségkívül a szőröcsomóból kimenekült bolhák, amint átlátszó bőrtönükből villogó szemekkel méregetik az elérhetetlen zsákmányt, adáz mohóságukban mintha a szájuk szélét nyalogatnák.

— És most, ha megengedik, fölteszem a kérdést, melyik tisztelt vendégünk számláját terhelhetem meg a kétségkívül jogosan kifizetett ötven forintos takarítási költséggel?

— Az ott mi, fiókám? — kérdezte Carló bácsi.

Nyilván Tésis Karcsi zsákmánya, Veres-Benes Benjámint udvaráról. A szekérszínből.

— Ki gondolta, hogy zárt levegőn ennyire árasztja a bűdösséget? Csak azt nem tudom, melyik. A bundadarab-e, vagy pedig a tehénszarv, amiből ivópoharat akartam otthon faragni.

— Mind a kettő, uram. Sőt, mondhatnám, egyik a másikkal vetekszik. Pláne, ha megfelelő konzerváló eljárás híján, mindkettő a kezdődő rothadás állapotában van. Nekem hihet uram, mert vegyész-mérnöki diplomám van — s kinyújtotta kezét az ötvenesért.

Jó órába telt, mire Fülöp megszabadult Veres-Benes Benjámint fogságából. Két társa már lefeküdt a bolhairtó szerrel behintett ágyakba. Tésis Karcsi már aludt, Carló bácsi még ébren várta a kimerülten betámolygó Fülöpöt.

— Teljesen értelmetlen, gusztustalan és fölösleges zagyalék — így minősítette Carló bácsi érdeklődésére a lezajlott eszmecserét.

— Na, és miről volt konkrétan szó? Egyáltalán mit akart ez a bolhaszakértő, fiókám.

— Azzal fűzte az agyamat, hogy itt, Lapifalván, nagyon sok a disznóság.

— Hol nincs disznóság, fiókám?

— Azt mondja, különösen amióta a szövetkezet nyakára helyeztek egy főkönyvelő-helyettest. Hogy azt mondja, ez valóságos siserehadat csődített össze. Azt mondja: a múltkor fent járt Pesten, ment az utcán, és egyszer csak lát egy cégtáblát.

— Pest tele van cégtáblával, fiókám.

— De azon a cégtáblán az ő szövetkezetük neve állt. Hogy azt mondja: a Lapifalvi Zöld Remény. Termelőszövetkezet Gyárkéményépítő Részlege. Azt mondja, ő nem is tudta, hogy nekik ilyen részlegük van.

— Mindenféle részlegeket alapítanak mostanában a termelészövetkezetek Budapesten. Amikről a tagság rendszerint nem is tud.

— Hát ilyeneket mesélt. Meg valami kulcsos embereket emlegetett.

— Azok mik, fiókám?

— Olyan kiválasztott főnökök, vezetők, haverok, akiket azzal tisztel meg a szövetkezet, illetve ez a bizonyos főkönyvelő-helyettes, hogy kulcsot ad nekik a szövetkezet borpincéjéhez. Akkor megy be a vendég, amikor akar, azt visz be, akit akar, annyit iszik, amennyit akar.

— Eredeti ötlet, fiókám, bár nem kápráztat el azok után, amiket hall az ember. Szóval semmi újat nem mondott.

— Nem. A szokásos dolgok. Hogy a főkönyvelő-helyettes nem is ért a könyveléshez, de mindenbe beleüti az orrát, ő dönt itt mindenben, mert valahol jól fekszik...

— Na igen, a szokásos ábra, fiókám. Nem sok újat tud produkálni. Persze Veres-Benes Benjáminnak ez új dolog. De nekünk...

— Én is ezt igyekeztem neki megmagyarázni. És főleg, hogy nekünk most éppen nem az a dolgunk, hogy mai sebekben vájkáljunk, hanem az, hogy a régi sebek begyógyulását domborítsuk ki. Nem ez a dolgunk? Begyógyulnak a régi sebek Lapifalván...

— És akkor jön ez a Veres-Benes mindenféle kótyagos szövegekkel. Na, hajtsd te is álomra a fejed, fiókám. De ez a főkönyvelő-helyettes nem lehet rossz fej.

— Nem. A neve is jó. Bárcai Benő. Valahonnan ismerős, csak azt nem tudom, honnan.

— Hát a Tetemrehívásból, fiókám. Tudhatod. A radványi sötét erdőben halva találták Bárcai Benőt... Különbén jó név. Alliterál. Na, de fel a fejjel, tekintet előre, szív, dobogj gyorsabban. Holnap kivel is nézünk először farkasszemet?

— Fröccs-Figura Jánossal.

— Aki felment a miniszterhez. Jó sztori! És jó név. És ez már fél siker, fiókám. Jó éjszakát, fiókám, álmodj szépeket.

6. MILYEN NADRÁGBAN, HOVÁ INDULT FRÖCCS-FIGURA JÁNOS?

Mintegy mellékesen odavetve (mintha ez teljesen elhanyagolható körülmény lenne!), a forgatókönyvben a Fröccs-Figura Jánosról szóló bekezdés végén — halatlan nyomor — felment a miniszterhez — rázta a rongyait — most pedig a legdrágább televízió tulajdonosa a faluban — zárójelben ez állt: (A feleségét is érdekes megbeszélgetni, mert gyors felfogású, jó beszédű, határozott asszony, ráadásul még mint figura is jó.) Zárójelben! Holott mindenki tudja, mennyire fel szokták dobni, érzelmileg mennyire fel szokták dúsítani a dokumentumfilmeket a gyors felfogású, jó beszédű, határozott véleményű asszonyok, pláne, ha még figurálisan is jók!

Szemrevételezve Fröccs-Figura Jánosné figuráját, a stáb vezérkara úgy döntött, hogy igenis, használható. Zömök kun típus, a szeme metszése mintha egy icipicit ferde lenne, hegyes, akaratos áll, az ajkát sugarasan, ahogy a napot szokták a gyerekek rajzolni, sok finom apró ránc veszi körül, ezek a ráncok is arról vallanak, hogy ezeket az ajkakat általában szigorúan össze szokták vonni. Fröccs-Figura János viszont ezekben a dolgokban mintha ellentétpárja lenne feleségének. Vonásai kissé szétolvadtak. Két ajka — szokatlan egy ilyen korú embernél — gyerekdeden csücsörít, arca szórtelen, de nem azért, mert frissen borotvált, hanem azért, mert — mint Arany János versében annak a bizonyos Szűcs Györgynek — nem nőtt se bajusza, se szakállá. A pengeszemű Carló bácsi mindezt egy pillantás alatt felmérte, s szívósan ragaszkodott hozzá, hogy az asszonyt oda kell ültetni a férje mellé a kanapéra, már csak a kontraszt kedvéért is. Illetve nem is a kanapéra ültetik a Fröccs-Figura házaspárt, hanem két karosszékre, a falu legdrágább tévékészüléke

elé. Ez is a kontrasztot szolgálja majd: a vadonatúj készülék előtt vall a házaspár azokról a bizonyos nyomorúságos évekről.

A házaspár egyre növekvő riadalommal vette tudomásul, hogy ezek a látszatra lányos külsejű, hosszú hajú, az éjszakai randalírozásból eredően megviselt és álmos tekintetű legénykék milyen vad elszántsággal, konok céltudatossággal veszik át az uralmat háboríthatatlannak vélt otthonukban. Bútorokról, amelyekről ők azt hitték, hogy mind az idők végezetéig — legalábbis, amíg ők élnek — mozdíthatatlanul állnak a helyükön, kiderült, hogy annak a simléderes sapkájú, szakállas idősebb vezérek (Carló bácsiról van szó) egy intésére valósággal kipenderülnek a tornácra, más bútorok helyet cserélnek egymással, a szoba percek alatt elvesztette korábbi rendjét, hogy valami mindent felkavaró rendtelenség, huzalok, lámpák, csillogó rudak, állványok kiismerhetetlen zagvasága borítson el mindent. A Fröccs-Figura házaspár a tévékészülék előtt — ahová Carló bácsi egy határozott intésére le kellett ülniök — bénán és tanácstalanul figyelte ezt a bámulatos átváltozást. Hát még mikor a fényosztály bekapcsolta azokat a veszettül vakító lámpákat! Először a félelenség, akiről kiderült, hogy a Zsófi néni megszólítás jár neki, tért magához a majd-nem sokkos állapotból.

— Mit akarnak itt maguk tulajdonképpen csinálni?

— Öröm a háznál, Zsófi néni! — rikkantott Carló bácsi. — Begyűtt a kultúra! Falu végén a vasvella, mégis begyűtt a kultúra! Mindenki őrizze meg a nyugalalmát. Csinálunk egy szép mozit magukról.

— Mozit? — S döbbenetes sejtés ült ki Zsófi néni dacos ajkaira. — Moziban akarnak minket mutogatni?

— Persze! Még külföldre is elviszik magukat. Bizony!

— Minket? Engem? De hiszen oda van a fogam csináltatni!

S végleg felismerve a helyzet kétségbeesítő voltát — fogatlan szájjal akarják őt moziban mutogatni, világ csúfjára —, felpattant, s bátran átbujkálva a lámpák, zsinórok között, átgázolva az ide-oda tekerő zsinórokon, meg sem állt, amíg meg nem kapaszkodott az ajtófélfában.

— De drága jó Zsófi néni... — kezdte a rábeszélést Fülöp; de a sokat tapasztalt Carló bácsi már tudta, hogy a könyörgés hiábavaló: még nem fordult elő a praxisában, hogy ha egy élemedett korú asszonyságból kitor a hiúság ördöge, azt a felvevő gép elé lehessen ültetni a számára nem legelőnyösebb körülmények között. Oda van a foga csináltatni — ez mindent megmagyaráz. Zsófi néni — amíg új, ragyogó fogorát rá nem villantathatja a nézőre — nem lehet felvevő gép elé vonszolni. Erre bárki mérget vehet.

— Mikorra ígérte az SZTK? — kérdezte józan realitásérzékkel.

— A jövő hét végére.

— Hol leszünk mi már akkor! No, fiókáim, Zsófi néni nélkül a mozi félkarú óriás ugyan, de nincs más hátra, nélküle kell ügyünket diadalra vinni. Mindenki készen van?

Mindenki készen volt. János bácsi a fénytől félig megvakulva pislogott a tévékészülék előtt, a hangosztály lekuporodott a kanapé elé, készen a felvételre, Zsófi néni az ajtófélfába kapaszkodva ádáz gyanakodással figyelte, mivé fog itt a helyzet fajulni, és akkor kiderült, hogy — Tésis Karcsi — sehol.

— Nincs riporterünk — jegyezte meg nem minden él nélkül Carló bácsi. Még mindig a begyében volt a tegnapi esti lebögés a búzzel és a bolhákkal. Ebben a pillanatban, fentről, a plafon felől néhány erőteljes dübbenés, majd viharos csörömpölés hallatszott.

— Valaki jár a padláson! — mondta a félelemtől suttogva Fröccs-Figura János.

— Semmi, semmi — nyugtatta a megriadt házaspárt Carló bácsi —, ez a mozihoz tartozik: A hangulat miatt; tetszik érteni? — Fülöp, a rendező, a helyzet tetőfokára emelkedve, kisetett az udvarra. A stáb kikapcsolta a fényeket, a hangosztály leállt, s a csendben szinte hallani lehetett, amint János bácsi szíve nagyokat dübben. Nem kellett sokáig várni, Fülöp — nyomában Tésis Karcival — visszatért. Tésis Karcsi jobb keze be volt bugyolálva zsebkendővel — a hevenyészett kö-

tözeően vérfoltok ütöttek át. A látvány mindenkit megrendített, kivéve Tésis Karcsit. Higgadtan leült az alannal szembefordított székre, véráztatta jobb kezét a ballal eltakarta, hátrafordult, s mint akit hajt a türelmetlenség, megkérdezte:

— Kezdhetjük végre? — Fülöp a dühtől kissé fátyolos hangon kiadta az utasítást: — Hang, fény, indul. — S felhangzott az első kérdés.

— Fröccs-Figura Jánossal beszélgetünk, aki a következő percekben életének fordulatairól vallva, be fog számolni mind a nyomor mélységeiről, mind a felemelkedés magaslatairól. Kezdjük talán egy kérdéssel, ismerős-e Fröccs-Figura János számára ez a név, hogy Tiborc?

— Tiborc... Tiborc... nem ismerem ezt az illetőt. Idevalósi lenne? Lapifalvi?

— Mit mondjak erre? Akár idevalósi is lehetett volna. De most beszéljünk az igazi lapifalvi Tiborcok sorsáról. Arról beszéljen nekünk Fröccs-Figura János, hogyan éltek itt azokban a nehéz ötvenes években?

— Ötvenes évek? Mikor is voltak azok az ötvenes évek?

— Amikor — hiszen emlékszik rá — először kezdték meg a közös gazdálkodást.

— Először... a közös gazdálkodást? — Fröccs-Figura János tanácstalanul pislogott bele a rázuhanó fénybe, úgy látszik, a szemébe vakító fények teljes sötétségbe, mintegy fekete árnyékba borították az alany agytekervényeit. Fülöp, úgy is mint rendező, felismerte a helyzetet. — Kikap! — mondta, mire az alany riadtan feljajdult: — Uramisten, miért? — Szegény, nem tudta elképzelni, mivel szolgált rá, hogy most mindjárt kikap ezektől a rámeredő fiatal legényektől. Fülöp elővette legnyugodtabb — könyörgést és rábeszélést egyaránt elegyítő — hangsúlyát. A fények kialudtak.

— Kedves János bácsi, úgy látszik, nincsen hozzászokva az ilyen filmfelvételekhez, emiatt aztán, azt hiszem, van egy kis lámpaláza. Elmúlik. Jó tehát, ha tudja, mi történik most itt. — S aztán szép nyugodtan elmagyarázta, hogy mi lesz János bácsi teendője. János bácsi megértően bólogatott.

— Emlékszik, volt itt egy kollégánk, annak egyszer már elmesélte, hogyan éltek, éheztek, nyomorogtak, rongyokban jártak, korpaciberét ettek, főtt szemes kukoricát rágcsáltak egész télen, amit belefőtt cukorrépával édesítettek. Őneki egyszer már olyan szépen elmesélte. Most ennek a kollégának a kérdésére — s megveregette Tésis Karcsi vállát — ugyanezeket mesélje el. Csak nyugodtan, semmi izgalom — mindent, úgy, ahogy volt.

— Ahá, értem már — jelezte János bácsi, hogy a feladat világos, kész végrehajtani.

— No, akkor hang, fény indul.

— Hát szóval, azok az idők. Hogy hát mit is ettünk, ittunk, ugye, meg hogy is ruházkodtunk. Erre csak annyit tudok mondani, hogy...

— Ettünk azt, amit más, ittunk azt, amit más, ruházkodtunk úgy, mint más! — Zsófi néni az ajtófélfá mögül előremerészkedett. — Nem voltunk semmivel se alábbvalók, mint más, minek ezt itt most felhánytorgatni! Az én konyhámba eljöhettek bárki bármikor, ott mindennek megvan a maga helye. Rend meg tisztaság. Nem tudom, miért pont minket akarnak a világ előtt legyalázní. Mit ettünk, hogy ruházkodtunk, ezt moziban mutogatni!... (Zsófi néni az egészéből csak annyit jegyzett meg, de azt nagyon, hogy ezek az ő háziasszonyi mulasztásait akarják a moziban mutogatni.)

— De drága Zsófi néni, nem erről van most szó... — kezdte volna Fülöp, de Zsófi néni így folytatta:

— Tudnék én maguknak mondani olyan lusta asszonyokat... miért nem mennek azokhoz? Csupa kosz ott minden. Macska ül az ágyon. Énnálam sose ült macska az ágyon! — Valósággal reszketett a felháborodástól.

— De drága Zsófi néni...

Carló bácsi azonban, gazdag tapasztalataira támaszkodva, rögtön felismerte, mi az ábra. Ha egy önérzetes háziasszony ennyire élére állítja a kérdést, ott új módon kell a problémát megközelíteni.

— Hagyjuk ezt most ki, azt javaslom. Higgyetek nekem, fiókáim, ezt most ejtjük ki. Egyelőre. Haladjunk, úgy, ahogy tudunk. Ha jól emlékszem, tegnap arról volt szó, hogy ezen a helyszínen a Parlament is téma. Meg hogy az alany felment a miniszterhez.

— Helyes.

— Hang, fény indul!

— Szeretném, ha Fröccs-Figura János elmesélné, hogyan kezdődött és hogyan zajlott le az a merész vállalkozása, amikor is, hogy a faluban uralkodó helyzetet feltárja, felutazott Budapestre. Egyenesen a Parlamentbe.

— Elmesélhetem. Úgy kezdődött, hogy egyperán itt összebeszéltünk, mert már-már ott tartott a helyzet, hogy, ugye, jött akkor az a lehetőség...

— Hang leáll — jelentette a hangosztály. Kifogyott a magnóból a szalag. Szalagcsere következik. Ezt a kényszerű, ám teljesen indokolt szünetet Fülöp arra használta fel, hogy felkészítse János bácsit, emlékezetébe idézze, mire kíváncsi a világ János bácsi előadásában.

— Arról lenne tehát szó, kedves János bácsi, hogy ugye összebeszéltek a társaival, hogy felkeresik a minisztert...

— ...s mint valami újkori Tiborc — tért vissza kedvenc eszmájéhez Tésis Karcsi...

— ...igen, és előadják a panaszukat. De nehogy kihagyja a nadrágügyet!

— Milyen nadrágügyet? — kérdezte Tésis Karcsi, mert hogy valami nadrágügy is van a háttérben, most hallotta először. Miért nem tájékoztatják a riportert az ilyen fordulatokról?

— Arról van szó, hogy János bácsinak nem volt rendes nadrágja — magyarázta neki is, meg János bácsinak is Fülöp —, amit egy ilyen nagy útra felvegyen, hát Zsófi néni varrt neki ügyesen egyet, méghozzá a saját menyasszony-korabeli szép nagy kendőjéből... Így volt, János bácsi?

— Így. Szakasztott így. Abban a nadrágban mentem fel a miniszterhez, amit a feleségem varrott a hajdani kockás posztókendőjéből, ez így volt, és nem másképp.

— Hangosztály kész.

— Nahálaistennek. Hang, kép indul. — A reflektorok ismét rábocsátották veszettül fényes sugaraikat János bácsira.

— Tessék akkor elmondani.

— Hát igen. Elhatároztuk, hogy felmegyünk a miniszterhez.

— Elmondaná e Fröccs-Figura János, milyen nadrágban indult neki a nagy útnak...

— Hát, az egy olyan nadrág volt... — kezdte volna nagy lélegzettel János bácsi, de Zsófi néni erőteljesen fellépett, hogy ismét rendes mederbe terelje az ügyet.

— Milyen nadrágban? Milyen kérdés az, hogy milyen nadrágban? Egy nagyon szép, kockás nadrágban. Kinek mi köze ahhoz, hogy milyen volt az a nadrág? Szép zödes-barnás kockás csizmanadrág volt. Nadrág volt, és kész.

— De drága Zsófi néni... Zsófi néni néni...

— Méghogy engem kicsúfoltassanak a faluban, hogy milyen nadrágban járatom én az uramat... Miért nem mennek el a Pasla-Bódiékhöz? Ott az embernek mindig kinn a fenéke a nadrágból, azt aztán nyugodtan mutogathatják a moziban... — Zsófi néni valósággal felvillanyozódott: megint sikerült, immár másodszer is sikerült megakadályozni, hogy őt ezek a mozisok a falu előtt csúffá tegyék. — Még-hogy milyen volt az én uram nadrágja. Még az volna a szép!

Ezúttal Tésis Karcsi próbálkozott a válság megoldásával.

— Majd most... majd most bízzatok rám. Ráhajtok a Tiborc-motívumra, ami-ben szinte minden motívum integrálódik. Felőlem akár indulhatunk is.

Fülöp már-már lemondóan adta ki a vezényszót:

— Hang, kép indul. — Ezek után nem bízott a Tiborc-motívumban.

— Kérem, kedves Fröccs-Figura János, jóllehet, ön nem ismeri azt a bizonyos Tiborcot, akit az imént emlegettünk, de ha csak annyit mondok, hogy ez a Tiborc,

sok tízezer paraszt társa nevében az ország egyik nagyhatalmú vezérférfiúja elé állott, s elpanaszolta keserves helyzetüket, fölteszem a kérdést: vajon nem érzi-e, hogy a helyzetük hasonló volt?

— A helyzetünk?

— Igen. Tiborc is panaszkodott, maguk is panaszkodtak.

— Hát, vanni van benne valami.

— Továbbá: Tiborc is tépdeste magán a rongyokat, maguk is tépdesték magukon a rongyokat.

— Miket? — süvített fel ismét Zsófi néni hangja. — Miféle rongyokat tépdesett az én uram? Ki meri azt mondani, hogy én rongyos ruhában járattam az én emberemet?

— Csak képletesen, nénikém, csak képletesen kell ezt érteni.

— Menjenek a... — s megmondta, hogy hova menjenek.

Tésis Karcsi megvetően pillantott a már-már gátlástalanul kiabáló Zsófi néniére.

— Ezt az intermezzót majd kivágjuk — nyugtatta meg a stábot, s hozzátette: — láthatjátok, hogy benne vagyunk a sodrásban, ki fog ez alakulni. — Az alanyhoz fordult: — Folytassuk, kedves bátyám. Ott tartottunk, hogy önök felmentek panaszkodni a Parlamentbe. Voltaképpen mi volt a panaszuk? Vissza tudna emlékezni, hogy ön, az egyszerű, de értelmes lapifalvi parasztember mit mondott a nagyhatalmú miniszternek?

— Vissza. Vissza tudok rá emlékezni. Azt mondtam: hát kérem alázattal, igen tisztelt...

— Várjon csak! Kinek panaszkodtak maguk? Hogy nézett ki az a miniszter?

— Hát tudja: olyan alacsony, köpcös ember volt...

— Kész! Minden kész! Minden kikap! Minden leáll! — Fülöp, a rendező a fejét fogva, fél lábon ugrálva adta ki a kétségbeesett, szinte könyörgésként ható utasításokat.

— Na, fiókáim, itt is végeztünk. Leszerelünk. Megyünk tovább, újabb látványos kudarcok felé!

7. ÁTMENET — DE HOVÁ?

Ezt a páratlan szélhámasságot! Ezt a világra szóló linkséget! amit ez a... nem, még gondolatban sem érdemes kimondani a nevét... forgatókönyv ürügyén produkált! Érdemes megbeszélgetni Fröccs-Figura János feleségét! Gyors felfogású! Jó beszédű! Határozott! Figurálisan is jó! Ahelyett, hogy figyelmeztette volna a stábot: minden rendelkezésre álló eszközzel tartsa távol a felvételtől ezt az izgága, értetlen és minden helyes gondolatot agyongázoló nőszemélyt, egyenesen besétáltatta a produkciót a kelepcebe! Így próbáljon az ember sziklából vizet facsarni! Mi lesz itt, ha így megy tovább: egyik sarokkő a másik után dől ki, omlik porrá. Fülöp lelkiállapotát nem lehet szavakkal kifejezni, ilyesmivel nem is érdemes kísérletezni.

— Az ott mi, fiókám? — kérdezte Carló bácsi Tésis Karcsitól, látván, hogy a riporter sziszegve tekeri le kezéről a véres zsebkendőt. — Mi módon állt bosszút a sors keze eltékozolt perceink miatt?

— Macska. Egy ronda tarka anyamacska.

— Óh, fiúkám! A sors keze — ezúttal macska képében. De hát csakugyan, mit kerestél te ott, Fröccs-Figura padlásán, fényes nappal?

— Nemcsak kerestem, hanem találtam is. Egy eredeti, ma már ritkaságszámba menő, fűzfából font kupulykót.

— Kupulykót. Halljátok, feleim, fültökkel, riporterünk kupulykóra bukkant a padlásán. De hogy kerül ide a macska? És egyáltalán — mi az a kupulykó?

— Tojástartó. Tojástartottak benne faluhelyen. Fel volt dobva a padlásra. Megtaláltam, érte nyúltam, ki akartam húzni a többi kacat közül, hogy megnézzem,

milyen állapotban van, ki gondolta volna, hogy egy anyamacska belekölýkedzett? Most picik a kölykei, hát foggal, körömmel védelmezi őket. Összevissza karmolta a kezemet.

— De még ebben is szerencséd van, fiókám, mert gondold csak el, ha a képedet szabdalja össze. Le kellett volna állni a forgatással. Na, gyerekek — s körbetekintett a buszban — a macskáról jutott eszembe. Tudjátok-e, mi az: fán ül, zöld és fűtül? Hadd hallom, tudjátok-e?

— Kanári! — üvöltötte a stáb. — Lódenkabátban!

Carló bácsi ezúttal nem talált szavakat a stáb észbeli tulajdonságainak méltatására, mert Fülöp, akiben forrtak a mindenféle indulatok, keserűen megjegyezte:

— Megyünk, megyünk, de hova megyünk?

Az ám! Arról, hogy ez a buszrakomány filmes társaság nemcsak azért van itt, hogy itt legyen, hanem azért is, hogy csináljon valamit, a jelek szerint pillanatnyilag megfeledekzenek.

— Szív, most verj hevesebben! Csakugyan, fiókáim, nem árulnátok el, hogy hova megyünk, és ha ott leszünk, mit csinálunk? Úgy hallottam, volt már példa rá a filmtörténelemben, hogy egy ilyen lángező stáb, miközben átment egyik helyszínról a másikra, tudta, hova megy és ott mit fog csinálni.

— Van egy állítólagos forgatókönyvünk, amelyben állítólag az áll, hogy állítólag él kinn a lapifalvi tanyavilágban egy Brankovics vagy Krankovics nevű idős paraszt, akinek hányatott volt a sorsa. Oda megyünk. És ott azt csináljuk, hogy lefilmezzük, amikor Tésis Karcsi kifaggatja az életéről. A sebekről, amik begógyultak.

Fülöp hangja tele volt izzó elkeseredéssel, bágyadt lemondással és azzal a megsejtéssel, hogy őt ártatlanul veri a sors, mások bűne miatt.

— Előre tehát, újabb látványos kudarcok felé.

Őszintén megmondva, Fülöp ebben a pillanatban szerette volna Carló bácsit két lábbal egyszerre kirúgni a buszból.

8. MIÉRT JELENT ROSSZAT, HA UGRANAK A BIRKÁK?

A tanyát könnyű volt megtalálni: már a faluból elindulva tudták, hogy a tizenkettes kilométerkőnél kell balra letérni, s azon a dűlőúton haladva a második tanya a Brankovicské. Vagy Krankovicské. Eddig ezt még nem sikerült egyértelműen tisztázni. A dűlőúttól kissé beljebb, árnyas fák alatt állt a tanya, s amikor a busz rátért a bejáró útra, üdezőld tágas legelőn kellett áthaladni. Már a bejáró útról látszott, hogy három birka legelget amott. Három göndörbundájú, jámbor, bibliai ártatlanságú birka. Nyilván a lefilmezendő Brankovicské. Vagy Krankovicské. Mindegy.

A három birka feltűnése, megpillantása — messziről nézve a következőket — mintha meghipnotizálta volna a bekanyarodó minibuszt. Nem a tanya felé vezető bejáró úton haladt tovább. Nem. Letért, s mintha nem is a tanya, hanem a három birka lenne a cél, észvesztő túlköléssel rohant a birkák felé. A birkák felkapták a fejüket, de mit sem sejtve mozgott tovább a pofájuk, örölték a leharapott füvet. Kerek szemükben egyelőre sokkal inkább a bárgyú bámulás tompasága, mintsem a riadalom felvillanása. De a busz oly gyorsan közeledett, ügyesen bukducsolva és imbolyogva a legelő apró gödrein, s oly veszettül dudált, hogy érkezett a pillanat, amikor a három birka tompa agyán egyszerre átvillant a veszély érzete: egyszerre ugrottak neki, farkukat feltartva rohantak volna bele a világba. De mivel a három birka három irányba indult, méghozzá úgy, hogy egymás irányát keresztezték, egy pillanat múlva egyetlen kavargó gyapjútömkeleggé, mintegy gombóccá gyúródtak: s a dudáló, túlkölő veszedelem egyre közeledett!

Micsoda látvány! A stáb üvöltve tapadt a busz ablakaihoz — ezt nem szabad kihagyni. Esemény! Végre esemény!

Nagy nehezen valahogy kiszabadultak egymásból a megrémült birkák, és farkukat magasra dobálva, fajuktól el nem várható iramban száguldtak befelé a tanyába. A kapu előtt, mely csak résnyre volt megnyitva, még egyszer összetorlódtak, s még egy csodálatos attrakciónak lehettek tanúi a busz utasai: az egyik birka tigrisugrással akart társán keresztül mihamarabb az udvarra jutni, a merész ugrásból azonban ügyetlen és nyekkenős bukfcenc lett. Esemény! Esemény!

— Bravó, Dzsoni! Nagy voltál! — hálás zsvavajjal köszönte meg a stáb Dzsoninak, a sofőrnek, hogy pompás ötletével ilyen látványosságot produkált erre a napra.

A gazda — Brankovics vagy Krankovics, most majd kiderül — már kint állt az udvaron. A dudálás, ez a hosszan kitartott, érthetetlenül vijjogó hang riasztotta ki az istállóból. A ház előtt várta látogatóit. Magas, csontos, szikkadt öregember. Az orra horgas. Csizmanadrág. Bakancs. Kockás ing. A fején svájcisapka. Kissé borostás. Másnapos szakáll. Elfogadható figura.

— Azt lehet — mondta kissé elgondolkodva, amikor Fülöppel az élen a stáb vezérkara odasorjázott, s elmondták, mi járatban vannak. Hogy egy pár mondat erejéig szeretnének vele elbeszélgetni a sorsáról, életéről. És hogy az egészet filmre vennék, mert fontosnak tartják, hogy a világ a dokumentumfilm meggyőző stb., stb. Közben a stáb feltűnő gyorsasággal cipelt, szerelt, mintha felvillanyozta volna őket az iménti birkaugratás. Eufória! — Azt lehet — ismételte meg a beleegyezését a házigazda, s elismerő érdeklődéssel figyelte az előkészületeket.

„Valahogy itt végre minden olyan biztatónak és természetesnek látszik” — állapította meg Fülöp reménykedően. Az alany nem jött lázba, amikor megtudta, hogy filmre veszik, nem ugrabugrált, hogy mikor láthatja meg saját magát a moziban, felléptetik-e a tévében, nem zaklatódott fel a tudattól, hogy ő most a világ közepe. Ezt a nyugalmat és természetességet látva, Fülöp úgy határozott — s ezt fél szavakkal pillanatok alatt közölte Carló bácsival és Tésis Karcsival —, hogy nem beszélük meg a témát részletesen előre az alannyal, hanem egyenesen neki a kamerát, és amúgy lerohánosan, mondhatni egyenesbe veszik fel a beszélgetést elejétől végig.

— Karcsikám, éppen emiatt arra kérlek, koncentrálj, erősen koncentrálj, és ne engedd szétfolyni a dolgokat. És a sebek mellett ne hogy elmenj csak úgy! Bele a közepébe!

— Naná — mondta Tésis Karcsi, és vágyakozó mohósággal nézte a gémeskút koloncát, amelyről egy talicskakerék csüngött ellensúly gyanánt. Látott valahol egy ilyen talicskakereket, a plafonról csüngették le, körben gyertyák égtek rajta, haláli volt.

Fényosztály, hangosztály majdnem egyszerre jelentette, hogy kész. No, akkor kezdjük. Carló bácsi a gép mögé állt, az alanyt előnyös helyzetbe állították, Tésis Karcsi kissé oldalt a gép mellett, szemben az alannyal. Minden, de minden olyan szépen, rendesen indult, hogy Fülöp az örömtől szinte meghatottan adta ki a vezényszót: hang, kép, indul.

— Itt vagyunk Brankovics, illetve Krankovics... nem is tudom pontosan, kinek a tanyájában — s Tésis Karcsi szemrehányóan Fülöp felé fordult, a gép azonban tovább zümmögött —, ezt, látjátok, nem is tisztáztuk...

— Rankovics — szólalt meg az alany. — Rankovics Gyula.

— Tehát akkor most kezdjük igazában. Itt vagyunk Rankovics Gyula árnyas tanyájában. Előttünk áll Rankovics Gyula, akit — talán látszik is rajta — alaposan próbára tettek, megviseltek az elmúlt évtizedek. Ezekről az időkről beszélgetünk. Megkérjük Rankovics Gyulát, beszéljen nekünk arról, hogyan éltek azokban a kezdeti időkben, amikor Lapifalván megalakult az első termelőszövetkezet. Milyen volt az élet, a helyzet a közönsben?

— Arról én nem tudok beszélni.

— Nem tud róla beszélni. Nem volt talán tagja a szövetkezetnek?

— Nem, nem voltam tagja a szövetkezetnek.

— No, ez érdekes. Hogyan sikerült önnek kívül maradnia, amikor ugye, az egész falu szinte egyszerre belépett?

— Az úgy sikerült, hogy engem mindjárt a kezdet kezdetén, többedmagammal együtt elinternáltak.

Ahá, a sebek! Amik mellett nehogy elmenjünk csak úgy!

— Elmondaná-e, hogy miért internáltak el?

— Egészen egyszerűen a nevem miatt.

— A neve miatt. Csak a neve miatt? Ezt nem értem pontosan. Ha lenne szíves egy kissé részletesebben.

— Nem kell ezt részletezni. Akkor sem részletezték. Elég ahhoz annyi, hogy pont úgy hívtak, mint az akkori jugoszláv belügyminisztert.

Tésis Karcsi egy kissé elejtette a logika szálát, még mindig nem látta világosan az összefüggéseket az alany elinternálása és a jugoszláv belügyminiszter neve között, így hát időhúzó kitérőhöz folyamodott.

— Érdekes. Fel is tűnt nekem, hogy önnek nincsen dupla neve. Ebben a faluban eddig még csupa duplanevű emberrel találkoztunk.

— Hát nekem nincs dupla nevem. Elég bajom volt nekem ezzel az egyszerű névvel is, csak amiatt, mert így hívták az akkori jugoszláv...

— Leállunk — vezényelt Fülöp, s az alanyhoz fordult: — valami baj van a felvevőgéppel, tetszik érteni... — pedig a gép talán még sose dolgozott ilyen simán, a figura is jó volt, a háttér is a bólogató eperfákkal, Carló bácsi egyáltalán nem értette, miért kell a gépre hivatkozni. Fülöp azonban Tésis Karcsit is meg őt is félrehívta egy kicsit. Összehajoltak, mint mikor kosárlabda-mérkőzésen a rossz passzban levő csapat időt kér, félrevonul a pálya sarkába az ellenfél ritmusának megzavarása végett. Jelen esetben az ellenfél, a Rankovicsnak bizonyult alany egykedvűen álldogált, várta, hogy mire mennek vele a filmesek. A három megugratott birka is, az udvar túlsó sarkában, összebújva sunyít ide, szóval minden a teljes és bizonytalan várakozás hangulatát sugallta.

— Gyerekek, ciki van — foglalta össze a helyzetet Fülöp.

— Már mért volna ciki? Minden olyan jól ment — méltatlankodott Carló bácsi.

— Hát nem érted? Ez a pasas Rankovics. Ez a neve. És ugyanúgy hívták akkoriban...

— Mikoriban?... — tette volna fel a kérdést Carló bácsi, azonban az ő agya is hirtelen megvilágosodott. — Hüha! — mondta —, ez tényleg cikis ügy.

— Pláne külföldön! Márpedig a filmet külföldi forgalmazás céljára forgatjuk, ezt az ügyet haláli ciki lenne most felemlgetni...

— Pláne külföldön — Tésis Karcsi is így találta.

— Most már próbáljunk belőle kimászni valahogy... ne bögessük le magunkat az alany előtt azzal, hogy most hirtelen abbahagyjuk. Kérdezz tőle akármit, most már teljesen mindegy, úgylis eldobjuk az egészséget...

Carló bácsi piszkált valamit a gépen — alibiként —, aztán bejelentette: jó a gép, mehetünk tovább. A kamerát ráfordította az alanyra, minden úgy volt, mint azelőtt, kivéve, hogy a kamera vakon és süketen meredt az alanyra, kérdezhetett. Tésis Karcsi akármilyen hülyeséget, mondhat az alany akármilyen veszedelmes szöveget, nyom nélkül száll el az időben.

— Bizonyára maradandó élmény lehetett Rankovics Gyula számára az az elinternálás. Nézőinket is bizonyára érdekelné...

— Hát ha azt élménynek lehet nevezni...

— Már olyan értelemben, hogy... ugye, ezt is megélte.

— Meg. Túl vagyunk rajta.

— Hogyan is kezdődött? Valamit talán erről...

— Hát, ha csakugyan érdeklí magukat, elmondhatom. — A stáb valóban érdeklődő figyelemmel hallgatta az alany immár teljesen hiábavaló és céltalan elbeszélését. — Ilyen szép nyári napos idő volt éppen, mint most. Kinn álltam a ház előtt, éppen mint most. Látom, hogy amott a dűlőúton porzik valami, éppen úgy, mint ahogy a maguk autója is felverte a port. Nem gondoltam semmi rosszra. Egyszer csak látom ám, hogy az autó, egy olyan zöld, kicsi, azóta tudom, hogy mi a neve, dzsip, befordul a tanya felé, éppen úgy, mint maguk az imént. Ez — gondoltam —

mihozzánk jön. Igen ám, de az is letért a rendes útról. Akkor is, éppen úgy mint most, három birkám legelt a fűvön. A dzsip célba vette őket, dudált rájuk veszettül, a három birka megvadult, egymás hegyén-hátán vágattak befelé az udvarba. Azok meg ott a dzsippen élvezhették, folyton nyomták a dudát. Hát így kezdődött. Az nekik csak olyan tréfa volt. Játék — gondolom. Pedig hát nem volt az valami tréfadolog.

Az alany abbahagyta. Elgondolkozva nézett, túl a felvevő gépen, át a stáb feje fölött, a három birkát nézte, amint az udvar szemközti sarkából idepislogtak. Fülöp előlépett:

— Ennyi volt az egész. Mi a magunk részéről befejeztük. Köszönjük a tartalmas és tanulságos beszélgetést.

— Nincs mit — szerénykedett az alany, és egykedvűen figyelte, hogyan csomagol a stáb. Olyan gyorsan tüntették el a csillogó, tekervényes holmijaikat, hogy az ember nem is hinné. Hiába, minden mesterségnek megvan a maga fogása. Mindenhez érteni kell.

9. VALAMI TÖRTÉNT KÖZBEN VAD-CSUKA GERGELLYEL, DE MI?

— Elemi csapás. Az ilyesmi ellen egészen egyszerűen nem lehet védekezni. Ez az a bizonyos szakmai ártalom, amely állandóan a fejünk felett lóg. — Tésis Karcsi kommentálta így a Rankovics-féle riport sajnálatos csődjét. Némi töprengés után a megállapítás érvényét kiterjesztette. — De vonatkozik ez nemcsak a Rankovics internálásának okára, hanem arra is, hogy miért nem használható Fröccs-Figura János parlamenti látogatásának egyébként érdekes motívuma. Az alany kimond egy nevet, és bumm. Bedöglök a produkció. Erről, sajnos, a riporter egyáltalán nem tehet. És nem is lehet ellene védekezni.

— Úgy van, fiókáim. Vannak dolgok, amikről nem beszélünk. De minnek is, amikor annyi minden van, amiről beszélhetünk. Így például — haját öt ujjával megszántva, fejét felcsapva, föltette a kérdést —: meg tudjátok-e mondani, drága fiókáim, mi az, amit ha feldobnak, sárga, ha leesik, verekszik?

A stáb hallatlan lelkesedéssel válaszolt:

— Kicsi mérges kínai!

Carló bácsi elismerése nem ismert határokat. A busz valósággal dülöngélt az örömmujjongás felpeszgő mámorától.

Fülöp nem osztozott az összbusz méretű kitörésben. Keserű érzések marcangolták a szívét. Egyáltalán — kérdezte önmagától — mi lesz itt, ebből az egészből? Ezek azt mondják, elemi csapás. Nem lehet ellene védekezni. Most már nem is. Utólag. De meg lehetett volna előzni. Persze ha a forgatókönyv írója, akinek a nevét sem érdemes kiejteni, nemcsak Pósa bácsitól tájékozódik a leendő riport-alanyok viselt dolgairól, hanem elbeszélget velük részletesen és mélyrehatóan, akkor nem sétál be a stáb most másodszer is a kelepcebe. Vagy éppenséggel harmadszor. Ki tudja hányadszor. És ki tudja, mi vár még erre a sorsüldözött produkcióra. Voltaképpen mi az, amit a produkció fel tud mutatni? Van egyméternyi használható film? Nincs! És remény? Az még esetleg.

A mai napot nem szabad kudarcral befejezni. Kell valami siker. Valami kézzelfogható, felmutatható eredmény. Megrázó, feldobó, fejbe verő filmélmény. Lehetetlen, hogy így menjen el a mai nap.

S ebben az útkereső, vívódó hangulatban eszébe jutott — hogy is nem előbb jutott az eszébe! — Vad-Csuka Gergely. Meg a felesége. Vertikális és horizontális képi elemek. A kenyér. Merőkanállal. Acskóba. És a ballada, ahogy a szemünk előtt, fülünk hallatára születik. Szelesen, valami hirtelen jött belső felizzástól hajtva nagyot csapott Tésis Karcsi vállára.

— Karesz, most figyelj. Elmondom neked, hogy fog lezajlani a felvétel a legközelebbi alanynál. A neve: Vad-Csuka Gergely...

...Az elemek pontosan úgy rendeződtek, ahogy Fülöp eleve képzelte. Az asztalnál Vad-Csuka Gergely, a maga vertikális elrendezettségű vonalaival, mögötte a horizontálisnak jellemezhető feleség, s a feleség mögött a mindent betöltő banyakemence. Kép, hang indulhat. Ha ebből sem lesz mellbe vágó, döbbenetes hatású élmény, akkor miből lesz?

— Vad-Csuka Gergelyék otthonában vagyunk. Férj, feleség ül, illetve áll előttünk. Megkérjük a házaspárt, beszéljenek életükről, az átélt nehéz évtizedekről. S jó is, hogy így együtt vannak, mert kettőjük emlékezetéből pontos és hiteles kép kerekedik ki előttünk — egy tipikus magyar parasztcsalád életéről, sorsáról. Arról kérdezzük meg tehát Vad-Csuka Gergelyéket: milyen volt az életük az első időkben, amikor elindultak a közös gazdálkodás útján.

A bevezető jó, tömör, célravezető és arra is alkalmas, hogy feloldja a kezdeti lámpalázat. Szorongást. Erre az oldódásra szemmel láthatóan szükség volt, mert ahogy a stáb tagjai — mintha hurkatöltőből nyomná őket — egymás nyomában bukkantak elő a minibusból, Vad-Csuka Gergely arcát egyre sötétebb borongás lepte el. Mind nyugtalanabb lett, mert mind hosszabb hajú legénykéek bújtak elő a buszból. Hányan vannak ezek? És mit akarnak itt annyian, az ő portáján?

— Be sem férnek ennyien a lakásba — jegyezte meg Fülöpnek, aki megnyugtatta: nem is akar ez mind bejönni. Egy részüknek kinn lesz dolga, az udvaron. Vad-Csuka Gergely hümmentett egyet. Aztán, mint aki épp csak ide-oda téblábol, körbejárt az udvaron, a kamrára a lakatot rákattintotta, a padlásfeljáró elől a létrát elvitte az udvar hátuljába, a tyúkólajtóra a reteszt rátolta, tehát a gondos és elővigyázatos gazda szemével nézve a tevékenységet, azt lehetne mondani, hogy előrelátóan és mindenre gondolva fogadta látogatóit. Amikor pedig — a múltkori pozíciót mintegy újratermelve — leültették az asztalhoz, a feleségét a háta mögé állították, rábocsátották azt a veszett fényességet, és föltették neki a kérdést, hogy most aztán beszéljen azokról a régi, kezdeti nehéz időről, mélabúsan ránézett Fülöpre, és így válaszolt:

— De hiszen a múltkor már mindent elmagyaráztam annak az elvtársnak. Többet én nemigen tudnék mondani, akárhányszor kérdezik, meg akárhányan kérdezik.

— Hang, fény kikap! — vezényelt Fülöp. Meg kell a tagnak magyarázni a szitot, hogy aztán minden menjen simán.

— Nézze, kedves Gergely bácsi, abban igaza van, hogy nekem már a múltkor sok mindent elmesélt, de most arról volna szó, hogy ebbe a gépbe bele, megint ugyanazt, elmesélje. Vagy, ha zavarja ez a sok lámpa meg ezek az állványok, akkor fogja fel úgy a dolgot, meg a kedves felesége is fogja fel úgy a dolgot, hogy ezeknek a fiúknak meséli el a régi dolgokat, akik ugyebár nem tudnak semmiről semmit. — S Fülöp rámutatott a fiúkra, akik, mint mikor a kigyó bűvöli a kismadarat, hallgatagon nézték Vad-Csuka Gergely akaratos képét.

— Például mit meséljek?

— Amikor aratás után elvitték a maga learatott búzáját, rozsát, és nem kapott érte semmit. Kezdjük ezzel. Majd ez az elvtárs — Tésis Karcsi vállát megkocogtatta — kérdezni fog, és akkor a bátyám elmeséli a búzát meg a rozsot. Utána majd a kenyér jön, amit — emlékszik — a csukóba mértek. Merőkanállal. Tehát hang és fény indul.

A dolog, ahogy mondani szokás, sínre van téve. Jöhet a mozi.

— Tegyük fel tehát az első kérdést: hogyan zajlott le az első aratás? És mi következett utána?

— Hogyan zajlott volna? Rendesen. Ahogy szoktuk, ugye. Én vágtam a kaszával, a feleségem meg, itt van a hátam mögött, szedte a markot. Ahogy szoktuk, rendesen learattuk.

— És utána jött a meglepetés?

— Meglepetés? Milyen meglepetés?

— Hát... — s Tésis Karcsi kissé megzavarodva, túlságosan is a szájába adta az alanynak a szöveget, ami pedig nem helyes, nem filmszerű — jöttek a szekerek, és elvitték.

— Elvitték? Hová vitték? — Mintha az ábra megfordult volna, az alany kérdez és a riportér válaszol. Ez így nem lesz jó.

— Elvitték a szövetkezetbe. A közösbe. Ott csépellték ki.

— Az már szent igaz. Benne voltunk a közösben, hát persze hogy bevitték a közösbe. Hová vitték volna?

— Hát, mondjuk Gergely bácsi szerűjére.

— Hogy vitték volna, amikor nekem már nem volt szerűm. Minden bement, ugye, a közösbe. Hova ment volna máshová?

— Értem. Tehát a rozsot meg a búzát bevitték a közösbe. A kérdés viszont az, hogy maga mit kapott érte?

— Mit kaptam volna? Amit más.

A feleség most szólalt meg először.

— Pontosan azt kaptuk, amit a többi. Mert akkor már minden közös volt...

— ...ugye. — Erősítette meg a közös közleményt Gergely bácsi.

Fülöp látta már, hogy a film foghíjas lesz, közbevetett tehát egy megjegyzést, mintegy mankót adva a Vad-Csuka házaspár immár sántikálni kezdő, félresiklani készülő beszámolója alá.

— De hiszen Gergely bácsiék a múltkor egészen másképp beszéltek. Akkor azt mondták, emlékszem rá, szó szerint azt mondták: *ahogy maguk nem kaptak egy fillért sem, éppúgy nem kaptam én se egy fillért se azért a kis búzáért meg azért a kis rozsért*. Nem ezt mondták?

— Meglehet — vélte Vad-Csuka Gergely —, viszont az a tiszta igazság, hogy más is pont annyit kapott, mint mi...

— ...nekünk meg pont annyit fizettek, mint másnak.

— Szóval — semmit.

— Amennyit a rendelet ugye, előírt.

Na, majd meglátjuk, mit lehet ebből a nyögdécselésből összevagni a trükkasztalon. Menjünk tovább. Jöjjön a kenyér. Amit levesmerő kanállal mérték. Acskóba. Tésis Karcsi rákérdezett:

— Hogyan jutottak akkoriban kenyérhez?

— Kenyérhez? — kérdezte tünődve Vad-Csuka Gergely.

— Kenyérhez.

— Hát... ki, hogy.

— Pontosabban fogalmazva: volt-e itthon akkoriban kenyérük?

— Erre inkább a feleségem tudna válaszolni, mert a kosztolási dolgokat ő intézi.

— Tehát? — fordult biztatón a feleséghez Tésis Karcsi.

— Kenyér? — kérdezte az is, mintha rettenetesen nehéz volna felfogni, mit akarnak ezek a kenyérrel. — Mint más rendes házaknál szokott. Volt rá eset, hogy kifogyott éppen...

— No és ha kifogyott?

— Hoztunk. Mint más.

— Honnan?

— Ki innen, ki onnan. Ha itthon nem volt, volt a boltban. Ha a boltban nem volt...

— Ez az — csapott le Tésis Karcsi. — Mérték kenyéret a szövetkezetben?

— Mérték mérték — vette át a felelést a férj. — A szövetkezet, ugye, gondoskodott róla, hogy legyen kenyér. A tagoknak.

— Hogyan mérték azt a kenyéret? — Tésis Karcsi hangjában már egy kicsi türelmetlenség vibrált.

— Úgy, hogy mindenkinek kimérték azt, ami járt neki, ugye.

— Úgy értem: mivel mérték? És mibe mérték azt a kenyéret?

— Hát amit az ember magával vitt, ugye. Abba mérték.

— Acskóba?

— Ha azt vitt az ember, abba is.

— De hát az úristenit neki — Fülöpből kitört a düh, mert megcsapta a kudarc előszele —, a múltkor nem kellett így harapófogóval kihúzni a szót magukból. Pontosan, világosan, őszintén megmondták, hogy levesmerő kanállal mérték, acskóba, egy felnőtt személynek napi harminc dekát.

Vad-Csuka Gergely szeme felcsillant.

— Nicsak! Ha ilyen jól tudják az elvtársak, akkor meg minek kérdezik?

— Hangosztály leáll, kifogyott a szalag — jelentette a magnó kezelője. Éppen jókor, mert Fülöp már emelgette a lábát, hogy fél lábra állva, kezét imára kulcsolva halkán káromkodjon; így szokott rajta kitörni a rendezői téboly. Minden rendező másképp csinálja, ő így csinálja. Dermedt csend telepedett a produkcióra.

— Azért kérdezzük — próbálta a hangulatot megmenteni Tésis Karcsi —, mert dokumentálni akarjuk a magyar parasztság megváltozott életét. Azért kérdezzük.

— Hm. Én meg már a múltkor is akartam kérdezni, hogy nem az elnökhelyettes, Salátás-Bárczi Benő küldte magukat énhozzám?

— Nemcsak akarta kérdezni, hanem meg is kérdezte. De hát nem mindegy az magának, hogy ki küldött minket magához? — Fülöp határozott ellenszenvvel kezdte kezelni az alanyt; ezzel az emberrel történt valami időközben, csak azt volna jó tudni, hogy mi?

— Világéletemben utáltam a duplanevű embereket — szögezte le, a témának mintegy mellébeszélve Vad-Csuka Gergely. Újólág. Mert a múltkor is leszögezte már. Fülöp úgy érezte: az alany utálata a duplanevű emberekkel szemben jogos. Ő is kezdi már utálni a lapifalvi duplanevű alanyokat.

— Hangosztály kész.

— Térj át az óltetőre — szólott oda Fülöp Tésis Karcsinak, majd kiadta az utasítást, kissé leverten, a stábnak: — Hang, kép indul.

— Az ám, a ballada — kapott észbe Tésis Karcsi. Mindezt az úton idefelé részletesen megbeszélték. „Majd a balladára koncentrálj, az valami bitang jó dolog lesz, egyúttal eleven cáfolata annak a hiedelemnek, hogy manapság már nem születnek a nép ajkán balladák. Ennek akár azt a címet is adhatnánk: az óltető balladája.”

— Hogy is volt az, kedves Vad-Csuka Gergely, amikor a brigádvezető, bizonyos Törő-Basa elvitte az óltetőt?

A házaspár egymástól vette át a szót, éppúgy, mint a múltkor, amikor a ballada született, csak mégsem egészen úgy.

— Törő-Basa?

— ... a brigádvezető?

— ... elvitte?

— ... az óltetőt?.

— Igen. Elvitte az óltetőt.

— Azt nem ő vitte el.

— Hanem?

— Én magam, ugye. Friss szalma volt, hát bevittem a közösbe.

— ... mert ezt diktálta...

— ... a közérdek ugye.

— És miért épp ezt diktálta a közérdek? Minek kellett ott a szalma? Épp a maguk szalmája? Az óltetőről?

— A jószágok végett, ugye.

— A közös jószág...

— ... közérdeke, ugye.

Ez a ballada, nem az a ballada. Ez itt nem is ballada. Nem egy kisemmizett paraszt keserű siráma, hanem egy, s köz érdekét mindenenk fölé helyező öntudatos kollektív lény megnyilatkozása. Egy köpést nem ér az egész.

— Van még valami? — fordult hátra tanácstalanul Tésis Karcsi. — Szerintem befejeztük.

— Szerintem is — sziszegte Fülöp, és előre tudta: egész este azon fogja törni a fejét, hogy valami történt időközben Vad-Csuka Gergellyel, csak azt nem tudni, mi. És vajon miért kérdezte meg újól, hogy nem az elnökhelyettes küldte-e őket éppen őhozzájuk? Titkok lappanganak itt. Összefüggések. Szövevények. Hátha még azt is beleszötte volna töprengésébe, ami miatt Tésis Karcsi kissé letörten üldögélt a hazafelé tartó mikrobuszban. A néprajzi érdeklődésű riporter képtelen volt megfejteti a következő rejtélyt: amikor a stáb megérkezett Vad-Csuka Gergelyék portájára, s ő — beidegzett szokása szerint — körülpillantott, hogy vajon alkalomadtán hol lenne érdemes körülnézni, kutakodni — tisztán emlékszik rá: a létra ott volt a padlásfeljárónál. De amikor e felvétel befejeződött, s míg a stáb csomagolt, ki akarván használni az indulásig rendelkezésére álló néhány percet, s fel akart osonni a padlásra, a létra nem volt a helyén. Ezt a titkot fejtse meg valaki! Carló bácsi azonban nem hagyott sok időt a borongásra és a titkok fölötti tünődésre. Alighogy a busz kihúzott Vad-Csuka Gergelyék sorsverte portájáról, s nekivágott a város felé vezető útnak, hátracsapta ősz sörényét, s belerikoltotta a buszba:

— Na, fiókáim, ide figyeljete. Mára még hátravan valami. Oltárjan nehéz feladat. Meg kell oldani. Feleljetek szépen: mi az, ha feldobják zöld és nem esik vissza?

— Zöldpaprika! — jött a válasz azon nyomban.

— És, és? Most jön a neheze, fiókáim! Miért nem esik vissza?

— Mert — s a választ egy szuszra zúgta rá a busz — fennakad az ereszcsa-tornában!

— Bravó, fiókáim, azt kellene veletek csinálni, mint a szentekkel! Meg kellene abroncsztatni a fejeteket, nehogy az a mérhetetlen tudomány szétfeszítse! Ilyen lángeszű stábot! — Carló bácsi egyre alkalmatlanabb útitárs olyankor, amikor az ember feje tele van gondokkal, s szövevények boncolgatásával foglalkozik.

10. MILYEN UTCA HÁNY SZÁM ALATT TALÁLHATÓ A MINISZTER?

Ha Fülöp arra számított, hogy este, a szállodába érve lesz ideje mindent végig-gondolni, s valamiféle eredményre jut — rosszul számított. A spanyol hidalgóra emlékeztető portás hátranyúlt abba a rekeszbe, ahol a kulcsokat tartják, s a kulccsal együtt papírcédulát emelt ki. Átadta Fülöpnek.

— Üzenet a rendező úrnak. Egy parasztember járt itt. Többször is. Ő íratta fel. Bizonyos Fröccs-Figura János. Azt mondta, életbe vágó ügyekben keresi azt, aki ennek az egész felfordulásnak, vagyis felfogatásnak a vezetője. Én — ha nem teszük érte megharagudni — a rendező urat jelöltem meg, mint aki az egésznek a vezetője. Azt mondta az üzenethozó, hogy este fél nyolcra újra itt lesz. Ezt az időt jelöltem meg ugyanis, mint amikor a rendező úrnak minden bizonnyal haza méltóztatik jönni a szállodába.

Fülöp reményvesztetten hátrapillantott: a hall órája azt mutatta, hogy fél nyolc lesz két perc múlva. És akkor nyílt a szálló bejárati lengőajtaja, és belépett a hallba Fröccs-Figura János. Arca felragyogott, amikor a rendezőt — az üzenetet tartalmazó cédulával a kezében — meglátta.

Később, a meglehetősen nyomott hangulatban elköltött vacsora közben Fülöp csak dühös és keserű fél mondatokkal utalt rá, mik voltak azok az élet-halál ügyek, amik miatt Fröccs-Figura János — ahogy ő fogalmazta — „az egész várost felhányta” a rendező úr után. Hülyeség... Mindenféle áskálódás... Megint fel akar menni a miniszterhez... Mit tudom én, miféle szövevények vannak itt... Fúrják egymást... ez most már, úgy látszik, falun is szokás... Vezetőkre panaszkodik... Mindenféle zagyva históriák... Jellegükre nézve?... Haszontalan, számunkra leg-alábbis haszontalan siránkozások... S minthogy Fülöp előadásából nem lehetett Fröccs-Figura János szövegének összefüggéseit sem megérteni, sem áttekinteni, már

csak a hitelesség — és az utókor! — miatt is érdemes odafigyelni, hogyan zajlott le a hall meghítt zugában az az esti találkozás.

— Itt, mifelénk — kezdte Fröccs-Figura János, miután kihálálkodta magát a sorsnak, hogy végre találkozhat az illetékessel, akiért az egész várost felhányta —, a mi vidékünkön az a szokás, hogy megduplázzák az emberek nevét. (Ezt már észrevettem, de mondhatom, nem sok örömöm volt eddig a duplanevű emberekben — villant Fülöp agyába a keserű felismerés.)

— Én az apámtól örököltem a magamét, aki mondhatni, mérhetetlen mennyiségű fröccsöt tudott egy ültő helyében meginni, pedig nem is szerette a fröccsöt. De nem ezt akarom elmondani, hanem azt, hogy miért keresem én a rendező urat. Azért keresem én a rendező urat, hogy tessék nekem megmondani, milyen utca, hány szám alá menjek én Pesten, ha meg akarom keresni a miniszter elvtársat.

— Milyen minisztert?

— Csakis azt, aki a paraszti dolgokkal foglalkozik. Gondolom, a földművelésügyit.

— A Földművelésügyi Minisztérium ott van azon a nagy téren, majdnem szemben a Parlamenttel.

— Mi annak a térnek a neve?

— Kossuth Lajos tér.

— Hány szám? — s Fröccs-Figura János papírt, ceruzát vett elő, hogy majd felírja.

— A csuda tudja. Mondom, hogy szemben a Parlamenttel.

— Mert nem szeretnék ám eltévedni. Ha meg az ember kérdezősködik, úgy el tudják küldeni ide-oda a vidékit azok a pestiek.

— Miért akar maga megint felmenni a miniszterhez?

— Hát kérem. Elmondom. Ha nagyon akarja, elmondom. (Dehogyan akarom — nyögte magában Fülöp —, de úgyszólam, végig kell hallgatnom a mesét.) Először is tudja-e vajon a miniszter elvtárs, hogy a mi jelenlegi főkönyvelő-helyettesünk miért kapta a Salátás nevet? Persze olyan messziről, honnan tudná. Azért kapta, mert amikor először megjelent a faluban, még csak salátával foglalkozott. Ő vásárolta fel a salátát, amit a ház körüli kertekben termelnek a lapifalviak, mert Lapi-falva híres salátatermelő hely. Így kezdődött. Minden harmadnap megjelent, üzletelt, alkudozott, hordta tőlünk a salátát fel Pestre. Addig-addig nyüzsgött, akkora forgalmat bonyolított le, hogy az ő kis maszek standja már nem győzte. Akkor beszélt rá az itteni vezetőket, hogy a szövetkezet nyisson saját árudát a pesti piacon. Így került a szövetkezettel kapcsolatba Salátás-Bárczi Benő. (Ahá, megint előjött ez az ismerős név, csak tudnám, honnan ismerem: egészen biztos vagyok benne, hogy nem a Tetemrehívásból.) A vége az lett, hogy a koma úgy beépült a szövetkezetbe, hogy jobban se kell. Hordta ide a haverjait, az mind üzletet kötött a mi málészájú vezetőinkkel. Utóbb már nem csak vitte a portékát, zöldséget, paradicsomot, krumplit, csirkét, hentesdolgokat, azokat a finom füstölt sonkákat, hanem hozott is a faluba mindent, amire a szövetkezetnek szüksége volt. Meszet, vasat, gépeket, alkatrészt. Egyszer aztán úgy hírlött, órá bízták a szövetkezetben az anyagbeszerzést. Igen ám, csak hogy ha már ennyi mindennel üzletel, akkor neki ott fenn bizonyítani kell, hogy hát ő a szövetkezet hivatalos embere. Képviselője. Pecsét, aláírás, meg minden. Így aztán kézen-közön elintéződött, hogy ő lett nálunk a főkönyvelő helyettese. Merthogy minden a salátával kezdődött. Így lett ő a Salátás-Bárczi Benő.

— Ezt akarja elmondani a miniszternek?

— Csak hogy a dolgokat megértsük. Hogy lássunk mindent a maga valóságában. Ezután most már a kérdések következnenek. Például, hogy a salátánál maradvány, miért van az, hogy a kertben megtermelt salátáért mi ötven fillért kapunk, ugyanezt a salátát azon a pesti piacon, ahol a mi káderünk kezdte volt, kettőötvenért adják el? Vagy menjünk tovább. Ez a Salátás-Bárczi addig nyüszített, amíg rá nem vette a szövetkezetet, hogy építsen üvegházat, amiben primőröket termelnek. Ezt ő majd Pesten eladja. Ez eddig még világos. Csak az nem világos, hogy ugyanabból

a vasanyagból, ugyanazokból az üvegekből meg csövekből, mindezekből Salátás-Bárczi Benő egy maszek üvegházat építtetett a saját háza kertjében, mert ne is mondjam, már házat is épített magának Lapifalván. És miért van az, hogy a mi két üvegházunk közül az egyik pont annyival rövidebb, mint amekkorát Salátás-Bárczi magának épített, há? — Fröccs-Figura János olyan mohó kíváncsisággal nézett Fülöpre, mintha maga volna a miniszter.

— Hát én azt honnan tudjam? — csapta szét karjait Fülöp.

— Mert én tudom.

— Akkor miért kérdezi?

— Mert tudni szeretném, hogy a miniszter tudja-e?

— Biztos tudja. A miniszterek mindent tudnak. Hivatalból.

— Hát akkor azt kérdezném meg, miért van az, hogy mióta ez a Salátás-Bárczi Benő idecsődítette a maga kompániáját, úgy ellepték az üzletelők, eladók, beszerzők, vállalkozók, kupchírek, minden fenék a vezetőséget, hogy a szövetkezet egyszerű tagja ma már be sem tud jutni hozzájuk, mert a mi salátás főkönyvelő-helyettesünk úgy intézte, hogy ezentúl csakis az juthat be az elnökhöz például, aki önála előre bejelentkezik. És akkor ő, mint főkönyvelő-helyettes dönti el, hogy mikor és egyáltalán. A legtöbbet ő maga elintézi, vagyis elküldi azzal, hogy ilyen ügyekben nem lehet az elnök elvtársat zavarni, mert éppen tárgyal. Mindig csak tárgyal. És az is miért van, hogy ennek a salátafejűnek jut üvegházra, de nekünk úgy kell összekuncsorogni, vagy ha másképpen nem megy, zsebben összelopkodni azt a kis vetőmagot, azt a kis műtrágyát a magunk veteményéséhez. De ha valakit egyszer rajtakapnak! Akit egyszer Salátás-Bárczi Benő maga elé idéztet! Megnézheti magát! Nekünk egy ócska talicskára nem telik, ők meg csordaszámra szaguldognak a gépkocsikon. Azt mondják, azon van a haszon, amit ezek a léhűtők hoznak a szövetkezetnek, nem azon, amit mi megtermelünk. A fésűgyár! Azt mondják, az a legjobb üzlet. Meg a horgászsinórgyár. Hát az meg mért van, hogy megalakították a saját vadásztársaságukat, vendégeket hívnak körvadászatra, mert azt mondják, vadászás meg pityókázás közben kötik a legjobb üzleteket, emiatt Salátás-Bárczi Benőnek sosem fogy ki a pálinka a zsebbe való lapos üvegből, amit állandóan magánál hordoz, hogy nyomkodhassa a vendégek orra elé, igyatok, az anyátok istenit. Őszidőben csakúgy durrog a határ a sok meghívott vadász puskájától, de próbálnánk meg mi elütni egy nyulat, ami a háztáji kertben a káposztát megrágja, arannyal fizethetné az ember minden dekáját! Próbálna csak beiratkozni valamelyikünk is az ő vadásztársaságukba! Pedig az a föld, amin ők vadásznak, a mienk volt, állítólag az ma is; — nincs rá lehetőség, azt mondják. Ki van a létszám. Kevés a nyúl. Ritkul a fácán. Hova mehetne az ember akár panaszkodni, akár kérdezősködni? Óhosszú nem mehetünk, mert magunk is felve lépünk be, attól félünk, hogy csizmánkkal meg bakancsainkkal felkarcoljuk a finom pádimentumot... Ezért kérdezem én az elvtárstól bizalmasan a miniszter címét, utca, házszám, eltévedni se akarok, kérdezősködni se akarok, mert úgy el tudják irányítani azok a pestiek a kérdezősködő parasztokat...

— Ügy. Tehát a miniszter címét kérdezte. Meg van akadva a miniszterekkel. Az ilyen ember, fiókáim, egész életében elégedetlenkedik, mert azt hiszi, mindenki azért van, hogy őt becsapja. Átejtse. Az ilyen emberektől, fiókáim, óvakodni kell.

— Ha viszont egy olyan filmet csinálnánk — vélte Tésis Karcsi —, ami pont az ellenkezője lenne annak, amit most csinálunk, vagyis egy leleplező filmdokumentum forgatásakor azért jól jönnek az ilyen alanyok. Kimondják, ami a begyükben van...

— Kimondják, dehogyis mondják. Hát kimondták eddig? — Fülöp kissé boszszankodva tolta félre a bécsiszelet maradékát: ma este valahogy nem ízlett neki a vacsora. — Négyszemközt kiborulnak, de ha komolyra fordul a dolog, mind begubózik. Ki érti ezt? Miért változott meg például Vad-Csuka Gergely úgy, hogy rá sem lehetett ismerni? Időközben történt vele valami. De mi?

— Gondolkozott, fiókám. Az emberek megtanulták, hogy előbb jól el kell gondolkozni, és csak azután pofázni. Erről jut eszembe egy frappáns találós kérdés...

— És miért kérdezte folyton, hogy nem valami Salátás-Bárczi Benő küldött-e minket őhozzá?... — S ekkor Fülöp fejében valami kezdett elrendeződni. Mint mikor jön egy szivós déli szél, és a város füstjeit egy irányba tereli. Addig kojtorogtak, amerre akartak, de ezután egy irányba úszik valahány. Így járt most Fülöp azáltal, hogy rájött: Vad-Csuka Gergely is, Fröccs-Figura János is ugyanazt a Salátás-Bárczi Benőt emlegette. De — s megint egy elrendező szélroham — még valaki emlegette. De ki? Lapifalván valaki még emlegette.

— Mondd csak, Carló bácsi drága, tegnap ki jutott neked eszedbe arról a bizonyos Bárczi Benőről? Aki salátás? Valaki eszedbe jutott!

— Ki más, mint Arany János, fiókám, tőle is az a felejthetetlen Tetemrehívás. A radványi sötét erdőben halva találták Bárczi Benőt...

— Nem! Nem! — Fülöp agya megvillogott, most már minden szépen elrendeződött benne. — Nem Arany János! Most már tudom. A forgatókönyv írója, akinek a nevét nem mondjuk ki, említette ezt a nevet. — Kissé kiábrándultan hozzátette: — Ezért nem tulajdonítottam neki jelentőséget. Persze hogy ő emlegette. Jóformán oda sem figyeltem. Azt mesélte róla, hogy ez a koma a falu esze. Egyszemélyes agytrósz. A legmodernebb menedzsertípus. És azt is mondta, tőle kapott az alanyokra nézve információkat. És ha valamiben fennakadunk, forduljunk hozzá tanácsért. Mindenről tud, ami a faluban történik.

— Az ilyen modern koponyák, fiókáim, még azt is tudják, ami történni fog. Vagy legalábbis megjegyzik.

— Nem lehet érdektelen a tag. Legföljebb elmegyünk hozzá. — Tésis Karcsi felállt az asztaltól. Fülöp is úgy találta, miért ne? Éppen elég okuk van rá, hogy valakitől tanácsot kérjenek. Olyantól, aki ismeri a falut. És magyarázatot is ad arra, ami egyre kiismerhetetlenebb: miért nem ugyanolyanok az emberek ma, mint amilyenek tegnap voltak? Például: mi történt időközben Vad-Csuka Gergellyel? Mert valami történt vele. De mi? A vacsora végén kész volt a megállapodás: holnap, mielőtt forgatásra indulnának, megkeresik a szövetkezetben Salátás-Bárczi Benőt, a legmodernebb menedzsertípusú főkönyvelő-helyettest. Aki mindent tud a faluról. Tanácsokat és magyarázatokat kérnek tőle.

11. VANNAK AZ ÉLETNEK ÁRNYÉKOS PILLANATAI

— Na, mindegy — legyintett Jenő, amikor letette a telefont, és megmondta a hallban várakozóknak, hogy most nem lehet beszélni Salátás-Bárczi Benővel, mert tárgy. Hárman vannak nála. Fontos helyről. Jegyzetébe pillantva úgy találta, hogy nincs semmi vész. Az a három látogató nem ülhet egész nap annak a salátásnak a nyakán, és ha mondjuk délben elmennek, délután még megbeszélhetik a dolgokat: alaposan, emberről emberre menően meg kell majd vizsgálni, miért nem akar sikerülni az az átkozott forgatás Lapifalván.

A megvizsgálandó kérdések a következők:

1. Vajon most történt-e hiba a helyszín kiválasztásakor? Vajon alkalmas-e Lapifalva minden ízében arra, hogy egy külföldnek szánt magyar paraszti dokumentumfilm forgatásához kellő anyagot szolgáltatson?

2. Ha esetleg a helyszín megfelelőnek találtatik, nem fordulhattak-e elő hibák vajon az alanyok kiválasztásánál? Vajon alkalmas-e egyáltalán Vad-Csuka Gergely, Fröccs-Figura János, Veres-Benes Benjámin, Rankovics Gyula, Bajos-Káro Kelemen (aki még hátravan) és a többi kijelölt alany arra, hogy mint sokatmondó figura hordozója legyen egy külföldnek szánt magyar dokumentumfilmben?

3. Vajon a forgatás alapjául szolgáló forgatókönyv egyáltalán alkalmas-e rá, hogy alapul szolgálhasson? A rendező ezt a kérdést majd akár fel se tegye, mert ő már az első pillanattól kezdve vallja, hogy a forgatókönyv egy nagy nulla. Link tákolmány.

4. És egyáltalán: vajon Salátás-Bárczi Benő milyen tanácsokat tudna adni abban a kérdéskörben, hogy hogyan tovább? És továbbmenve: tud-e egyáltalán tanácsokat adni? Ezek mind megvitatandók.

Addig is azonban kellene a mai délelőttre valami hasznos elfoglaltságot keresni. Reggeli közben Fülöp előadta az ötletet:

— Mit szólnál hozzá, Carló bácsi, ha a ma délelőttöt arra használnánk fel, hogy csinálnánk egy pár külső snititet?

— Csinálhatunk, fiókám, miért ne csinálhatnánk?

A beleegyező vélemény nem hangzott valami lelkesen. Carló bácsi ugyanis nem szeretet külsőzni, snititek után szaladgálni. A legtöbb esetben elhanyagolható, főleges pepecselésnek tartja az ilyesmit. Mert miről van szó? Az ilyesfajta falusi dokumentumfilmekben milyen snititekre van szükség? A fejlődést, a jólétet, az anyagi boldogulást bizonyítókra. Óhatatlanul le kell tehát filmezni a falu szélén gomba módra épülő új családi házakat, azokkal az ocsmányú sátorvetőkkel. De például Lapifalván miért kellene ezeket a házsorokat fáradságos munkával lefilmezni, amikor mindenki pontosan tudja, hogy ezek az új házsorok minden faluban pontosan egyformák, és a különböző filmstúdiókban, filmraktárakban és filmmúzeumokban tonnaszámba hevernek az olyan filmszalagok, amelyekre pontosan olyan sátorvetős új családi házakat filmeztek, amilyenek Lapifalvát is körülveszik. Carló bácsi szeretet takarékoskodni pénzzel, anyaggal, idővel — és természetesen a munkával. A szakma ismeri Carló bácsinak ezt a tulajdonságát, s a kollégák példákat tudnak sorolni Carló bácsi találékonyására: milyen felvételeket hol és hányszor tudott felhasználni anélkül, hogy a mű formai és eszmei igényességén csorba esett volna. Az persze csakis néhány kaján, irigy és rosszakaratú kolléga pletykálkodása, amit a sokat emlegetett bugaci pásztorról pletykálnak. Szép szál, nagy bajszú, busaszemöldökű, cifraszúrben gyönyörű birkákat legeltető pásztor sétál mélézva a nyáj után a filmen, könyv a kezében, lábánál pulikutya, s amíg a nyáj elszéledve legel, a pásztor a könyvet olvassa. Carló bácsi ezt a pompás felvételt első ízben könyvheti riportban, másodízben a kultúrforradalom új vívmányait felsorakoztató dokumentumfilmben, harmadízben egy termelőszövetkezeti zárszámadásról készített riportban hasznosította, s csak a negyedik esetben, már vetítés előtt derült ki, hogy a külsőleg délcég, belsőleg azonban analfabéta pásztor fordítva tartja a könyvet, amelyet Carló bácsi a jelek szerint figyelmen kívül hagyott a kezébe. A könyv címlapján erről a figyelmetlenségről meglehetősen feltűnően árulkodott az az öt betű, amely Lenin nevét formázta volna, ha rendesen tartja a pásztor. De ezt nem kell ám komolyan venni, lehet, hogy egy szó sem igaz az egészből — pletyka.

Szükség van az ilyen falusi filmekben továbbá kombájnokra, de miért kellene ehhez aratáskor, rekkenő melegben kimenni a határba, a port nyelve, feketét köpökdöve követni a kombájnt? Minden búzatábla és minden kombájn pontosan egyforma! És mennyi, de mennyi felvétel található a különböző dobozokban, csak kölcsön kell kérni. Meg azok a fejtőgépek! A gépesített istállókban! Bűdös is van, piszok is van, és ráadásul le kell guggolni — holott minden tehén és minden fejtőgép egyforma, még a lüktetésük ritmusa is pontosan ugyanaz, akkor meg minek az a nagy flanc?

Ilyen okok miatt nem lelkesedik Carló bácsi a külső snititezésért, de ha nincs más ma délelőttre...

— Nincs más, Carló bácsi. Elmehetnének ugyan ehhez a Bajos-Káro Kelemenhez, akit a forgatókönyv afféle Dzsoli Dzsókernek szánt, de őt majd akkor érdemes megkeresni, amikor már csak bizonyos lyukak betömésére lesz szükség. Mert ez a Bajos-Káro Kelemen úgyszólván mindenre jó. Mint kiderült, még az állatok hangját is tudja utánözni. Mindenféle állatokét. Malacét, tehénét, birkáét, kutyáét és amit akarsz. Még kukorékolni is tud. Hápogni. Amit akarsz.

— Vagyis amolyan globális tehetség. Nem is hiszed, fiókám, hogy mi mindenre jó egy ilyen globális tehetség, pláne, dokumentumfilmben. Nekem elhíheted, sokszor kihúzott már a slamasztikából egy ilyen globális tehetség. Előfordult, hogy

például a tehén az istennek se akart bőgni, holott szükség lett volna rá. És akkor kiderült, hogy az állatgondozó a megtevesztésig tudja utánozni a tehénbögést... megfizethetetlen, fiókám! Nekem elhiheted!

Tésis Karcisra, mint riporterre természetesen nincsen szükség, amikor a stáb snittvadászatra indul. Úgy is mondhatnánk: szabad lett a délelőttje. Már a reggelenél elmélyülten töprengett, mivel töltse az ajándékba kapott, úgyszólván az ölébe hullott fél napot. A válasz természetesen vitathatatlan, és aki Tésis Karcsit ismeri, nagyon jól tudja, mivel fogja a délelőttöt tölteni. A kérdés csak az: hogyan, milyen módszerrel lásson munkához. Hallgatáson nézte végig a stáb készülődését, aztán ő is fellépett az indulásra kész buszra.

— Te is eljössz velünk Lapifalvára, Karcsi? — kérdezte tőle Fülöp, a rendező.

— Mi a fenét csináljak itt, ebben a nyamvadt szállodában egyedül. Odakint majd elütöm az időt valahogy.

— Úgy. Nyilván a gyűjteményedet akarod gyarapítani. De miért nem a saját kocsidat viszed a gyűjtőútra?

Tésis Karcsi elhúzta a száját.

— Nem célszerű. Meglátják a kocsit, azt hiszik, valami bolond milliomos, felverik mindennek az árát. Egy ócska petróleumlámpáért képesek elkérni ötszáz forintot. El van rontva a nép. Visszaél azzal, hogy van neki petróleumlámpája, miegyebe.

Teljesen érthető. Így aztán, amikor a stáb Lapifalva főterén némi tájékozódás után elindult a faluból kelet felé kivezető úton, hogy eljusson a tehénistállóhoz, Tésis Karcsi füttyörészve nyugatnak fordult. Tempósan haladt egy mellékutcában a faluból kifelé. Nem vizslatott sem jobbra, sem balra, nem lesegetett be az udvarokba a kerítések lécein át. Olyan egykedvű baktatás volt ez, hogy ha bárki figyelte volna, nem is sejtette, mit forgat a fejében. Majd csak amikor kiért a falu szélére, élénkült meg a tekintete és a viselkedése. Egy gyalogösvényre lelve, letért jobbra. A gyalogösvény az udvarok hátsó kerítése mentén vezetett, nyilván körben a falun. A telkek lábjánál. Tésis Karcsi itt már maga volt a megtestesült éberség, figyelem és kíváncsiság. Úgy találta, ösztöne ismét helyesen működött. Terebélyes, óriás tetejű, kanfarú, kontyos, szalmafedelű ólak, istállók, színek, csürök, pajták, fészerek egész tömkelege bontakozott ki izgatottan felragyogó szeme előtt. És akkor Tésis Karcsi munkához látott.

A stáb nemkülönben. De mekkora a különbség a kétfajta munka között! A stábé hallatlanul unalmas. Amíg Fülöp meg Carló bácsi hosszasan vitatkozva a legjobbnak vélt képkivágásokat a tájban megkeresi! És azok az ácsorgások az országúton, amíg jön egy bicikliző parasztasszony! Fülöp ugyanis egy ilyen snitthez is ragaszkodott. Egy asszony biciklivel belejön a képbe, aztán meg kimegy belőle, de hogy ezt is minek, mikor annyi van belőlük! És azok az unalmasan kérődző tehének a végeláthatatlan istállókban! Még az üvegházi forgatás ért valamit, nem azért, mintha lett volna benne mit filmezni, mert a hatalmas csarnok éppen kiürült, és az újabb növények alá készítették elő a termőtalajt, de akik előkészítették! „Na látod, fiókám, ennek látom valami értelmét!” — jegyezte meg Carló bácsi, amikor a felvevőgépet a vállán és a hasán megrögzítette, és leguggolt, hogy a képkivágás minél előnyösebben hozza majd a látnivalókat. Hogy miket? Rövidre fogva a dolgot: legalább harminc miniszoknyás lány sürgőldött, hajlongott, munkálkodott az üvegcsarnokban, valóban ritka látvány egy magyar falu életét bemutató dokumentumfilmben, de annál üdítőbb! És érdekesebb! Pláne a külföld számára. Carló bácsi is így fogta fel, minek következtében megszámlálhatatlan méter filmanyag ment rá a lányokra. „Na látod, fiókám, ennek láttam valami értelmét” — mondta Carló bácsi újólaj, amikor remegő inakkal kifelé ballagott az üvegházból, vissza-visszatekintve, hogy hátha felbukkanna még egy ritkán látott, eredeti kivágás. „Az ilyen munka egy agyonhajszolt operatőr életében felér egy szabadnappal.”

De akkor meg azok a dögunalmas sátorbetők következtek! Mennyi van belőlük! Hiába szidják és gúnyolják őket az esztéták — szaporodnak. A parasztok, úgy lát-

szik, nem olvassák az esztéták kirohanásait, hanem sorra-rendre építik ezeket a sátor tetős házakat, háromszobások, fürdőszobások, tágasak, üvegesek. Nekik ez kell. Azt mondják, kényelmes. És szerintük szép. Minél nagyobb, annál szebb. A legképzettebb esztéták sem tudnak ezen eligazodni. Viszont Carló bácsinak az a dolga, hogy lefilmezze őket, mert Fülöp ragaszkodik hozzá, hogy amikor a begyógyult sebekről megy a szöveg, a képen — úgyis mint a kibontakozás és begyógyulás döntő bizonyítékai — ezek a házak elússzanak balról jobbra, azután meg jobbról balra. Carló bácsi tehát fordul balról jobbra, jobbról balra, és filmezi a sátor tetőket. Unalmas munka.

De egyszer ennek is vége van. Dél tájban Fülöp úgy találta, hogy befejezhetik.

— Legföljebb... legföljebb... tudod mi kellene még, Carló bácsi?

— Mi kellene még, fiókám? — Carló bácsi már kezdte unni ezt a telhetetlen Fülöpöt.

— Egy gólyafészek. Öreg házon gólyafészek. Külföldnek pláne kell az ilyesmi, érted ugye, Carló bácsi.

— Értem, fiókám, de szerintem semmi értelme, hogy ezen gyötrődj. Öreg házon gólyafészek — tudod mennyi van belőlük otthon? Csak én magam legalább ötvenet csináltam.

— Igen ám, Carló bácsi, de az idegenből hozott gólyafészek megtöri a stílust. Más a filanyag, más a megvilágítás, más a stílus, az alaphang, ha a helyszín és az időpont nem ugyanaz. Mégiscsak más az, Carló bácsi. Úgy, hogy csináljuk meg csak ezt a gólyafészket.

Fülöp oly csökönyös tud lenni, mint egy vadszamar. Ha neki kell az a gólyafészek, nincs a világnak olyan lusta operatőrje, akivel meg ne csináltatná. Carló bácsi megadta magát. Jó, menjünk el azokhoz a gólyafészkes öreg házakhoz. Az új házak közül a falu régi utcába vonult át a stáb. Óriási feltűnést keltve kerestek megfelelő öreg házat gólyafészkekkel. Carló bácsi meglegeltette rajta a kamerát — „lesz most már olyan saját gólyafészked, hogy mind a tíz ujjadat megnyalhatod utána” — s végre abba hagyhatták. Végre. Mehetnek haza — haza? — ebédelni abba a nyamvadt szállodába, hogy aztán délután a mindent tudó Salátás-Bárczi Benővel meghányják-vessék a dolgokat, és elinduljanak — Carló bácsi szavaival élve — újabb látványos kudarcok felé.

A sofőr épp indítani akart, amikor meglátott valamit a visszapillantó tükörben.

— Valaki rohan és integet. Nekünk.

A stáb hátrapillantott: valóban, az öreg házak szigorú és romantikus ablakaival szemmel tartott utca közepén egy rohanó alak közeledik, és óriási izgalommal integet az indulni készülő busznak. A stáb felüvöltött: megismerték a rohanó alakot.

— Tésis Karcsi!

És egy pillanattal később arra is fény derült, miért, illetve mitől ez a nagy sietség. Tésis Karcsi nem egyszerűen és rutinszerűen futott, ahogy az emberek futni szoktak az indulni készülő busz után. Tésis Karcsi menekült. Tésis Karcsit üldözték. Amott a sarkon most fordult be egy ordítózó társaság, főképpen asszonyok, fejkendő lebegett róluk, a levegőben botok, seprűk, nyilván kiabáltak is valamit, mert tátozott a szájuk, de hogy mit ordítottak, nem lehetett hallani: dohogott az indulni készülő motor. Tény, hogy üldözött és üldözői között nőttön nőtt a távolság: a kapálásban edzett, de futásban nem eléggé kiművelt asszonyi lábak nem bírhatták a versenyt Tésis Karcsi fiatalos energiákkal még teli lábaival. S Tésis Karcsit a veszély tudata is képességeinek teljes megfeszítésére sarkallta. Meg az a biztató, megoldással kecsegtető érzés is, hogy még száz méter, még ötven méter, még húsz, még tíz, még öt — és elkaphatja az indulni készülő busz ajtaján a kilincset. Arra persze már nem futotta erejéből, hogy normálisan fellépjen: bebukott csak, és a stáb közel levő tagjai húzták be a kocsit belsejébe. Lába még kint lógott, amikor a segítőkész sofőr — jó haver, ezt meg kell mondani — már indított is. Az üldözők megtorpantak. A botokat leengedték, és lihegtek. Nem értették a dolgot. Egy tyúk-

tolvajt csak úgy felvesz és elragad az igazságos büntetés keze alól az állam busza. Mert a busz az államé. És elmenekíti a tyúktolvajt.

— Ez mi volt, fiókám? — kérdezte Carló bácsi, amikor már a kifulladt Tésis Karcsi kezdte normálisan szedni a levegőt.

— Félreértés. Fatális félreértés. Az iskoláját, de megfuttattak...

— Ez eddig világos. De mit értettek félre? S miért kellett akkora sprintet kivágni? Nem értem, de szerintem tíz egész öt tizeden belül volt az utolsó száz méter...

— Tyúkok. Átkozott tyúkok. A padlason. A csűrpadlason. Odajárnak tojni. Fene tudta. Belebotlottam. Mint az örült. Rikácsolva. Repült ki, lefelé. Erre a háziasszony. Kirohan.

— Sejtem a továbbiakat. Tyúktolvajnak néztek, fiókám. Szomorú állapotok. Vannak az életnek árnyékos pillanatai. Mikké kénytelen az ember szembenézni!

— Összeordibálta a szomszédokat. Hogy megvan végre, azt kiabálta, aki állandóan lopkodja a tyúkokat.

— Ez a magyar falu jellemző vonása. Lopkodják egymás tyúkjait, és ha egyszer megjelenik egy gyanús idegen a csűrpadlason — arra kenik az egészet, és közösen úzóbe fogják. Szomorú állapotok. Hja! — S Carló bácsi lemondóan legyintett. Azt a véleményt fejezte ki ez a legyintés, hogy ezt a világot nem lehet megváltani. De nem is érdemes. — Más kérdés, hogy szerintem Tésis Karcsi, úgyszólván mint riporter, ebben a falurészben aligha tudja hivatásának méltóságát megőrizni.

Erre már Fülöp is gondolt: Tésis Karcsi, nem vitás, eltolta a dolgot. Hogyan állhat riporterként azok elé az asszonyok elé, akik őt mint tyúktolvajt megkergették?

— Most álljak oda és próbáljam megmagyarázni a helyzetet? — méltatlankodott Tésis Karcsi. — Az értetleneknek? Másrészt viszont — tündődött — nem biztos, hogy rámismernének.

— Dehogynem! A tyúkjaikra féltékeny háziasszonyok remek megfigyelők, fiókám!

— De viszont szemtől szemben nem találkoztak velem. Mindig csak a hátamat látták.

— Szent igaz. Lehet, hogy ez a szerencsésnek mondható malőr menti meg végül is a produkciót? — kérdezte bizakodva Carló bácsi. Nem sejtette, honnan is sejt-hette volna, hogy Tésis Karcsi kalandja — amely borongó felhőként úszott rá a produkció egére — csak múltó árnyék ahhoz a viharfelhőhöz képest, ami percekben belül valósággal ráront, törve-zúzva, fanyűvő erővel valósággal ráhengeredik a stáb lapifalvi ténykedéseire. És jövőjére is, természetesen.

— Stop! Itt megállunk! — kiáltotta Fülöp, amikor a bejárati kapu fölé feszített táblát megpillantotta. Eszébe jutott, hogy itt székel a Lapifalvi Zöld Remény Tsz. Itt található az a bizonyos Bérczi Benő. Ezzel kezdődött. Ezzel az ártatlan felkiáltással. — Ide bemegyünk. Nem forgatunk, csak megérdeklődjük, vajon megszabadult-e már informátorunk, Bérczi Benő attól a három látogatójától, akik miatt nem ért rá velünk tárgyalni.

— Bejössz velem, Carló bácsi?

— Bemehetek, fiókám.

— És te, Tésis Karcsi?

Tésis Karcsi, teljesen érthető módon — kicsit vonakodott. Nem akart a lapifalvi nyilvánosság előtt mutatkozni, ha nem muszáj. Majd csak a legvégső esetben. Ha nagyon muszáj.

A kéttagú küldöttség befordult a kapualjba, majd balra fordulva, néhány lépcsőn fellépkedve, egy világos, tágas, üvegezett gangon találta magát. Azon az ajtón, melyre ki volt írva: „Iroda”, bekopogtak, beléptek. Ez az iroda is tágas, világos.

És népes. Nem is gondolták volna, hogy egy ilyen, nem is nagyon híres szövetkezetnek ilyen nagy és népes irodája legyen. Hja, a bürokrácia. Mindenre rátenyerel. És aztán egyik íróasztal szüli a másikat. Közismert dolgok ezek. Fülöp odahajlott egy hölgyhöz, aki elektromos hajtású számológépet nyomkodott.

— Bárczi Benő elvtársat keressük. Filmügyben.

Azt a riadt pillantást! Hja, persze, a varázsszó, a film! A hölgy, inkább leány még, mert igen fiatal, óriási fekete konttyal, úgy pillantott Fülöpre, hogy ijedség, zavar és megdöbbenés tükröződött a szemén, sőt némi borzalom is, ami teljesen érthetetlen. A falusi termelőszövetkezetekben nem ilyen pillantással szokták fogadni a filmeseket a szorzógépet nyomkodó nagy kontyú lányok! A termet egyúttal mintha ideges rángás merevítette volna meg: mindenki mozdulatlanul meredt a látogatókra. A megkérdezett lány így felelt: „Tessék a folyosó végén érdeklődni.” S hirtelen zsebkendőt kapott elő, az orrát belefújta, s bizony isten, ellepték a könnyek a szemét.

— Biztosan meghalt a nagynénikéje, vagy elhagyta a szeretője — vélte Carló bácsi, amikor a folyosón Fülöp szavára tette ezt a furcsa fogadtatást. — Vannak az életnek árnyékos pillanatai.

Elnök. Elnökhelyettes. Főkönyvelő. Főkönyvelő-helyettes. Így sorakoztak az aranybetűs fekete üvegtáblák az ajtókon. Itt kell tehát benyitni, ennél az utolsónál. Itt székel Bárczi Benő, a legmodernebb menedzsertípusú főkönyvelő-helyettes. Az ajtónyitásra egy férfi kapta fel a fejét: egyedül tartózkodott a szobában, eltávozott tehát a három látogató. A férfi nem mondható a legmodernebb típusnak, nem volt rajta semmi feltűnő, ruházata is hétköznapi, csupán az látszott sajátosnak, hogy a szemüvege fölött pillantott a belépőkre, nyilván olvasószemüveget viselt. Iratokat tanulmányozott.

— Bárczi Benő elvtársat keressük. Óhozza van szerencsénk? — érdeklődött udvariasan és bizakodva Fülöp, a rendező.

— Nem. Nem én vagyok az — felelte az asztal mögött ülő egyén, és ez is kissé meglepő volt, hát akkor meg mit keres a főkönyvelő-helyettes posztján, és miért turkál az iratokban? — Honnan keresik az elvtársak?

— Filmgyár. Forgatás ügyében. — Fülöp hanyagul vetette oda a választ, tudta, hogy épp ennek a könnyed odavetésnek szokott meglelni a meglepő hatása. Ha ez elhangzik, a levegő mindenütt felvillanyozódik. A hatás most sem maradt el. A férfi felállt, két székre mutatott.

— Foglaljanak helyet. Nem is tudtam, hogy Bárczi Benő érdeklődése a filmgyártás területére is kiterjed.

— Igen. Illetve a lapifalvi helyszínnel forgatandó, külföldnek szánt dokumentumfilm ügyében szeretnénk vele konzultálni.

— Konzultálni? Talán informálódni? Tanácsot kérni?

— Pontosan erről van szó... de ezt inkább személyesen vele szeretnénk nyélbe ütni... — s Fülöp nagyvonalúan elmosolyodott. Így akarta tudtára adni az őket faggató egyénnek, hogy nem tekinti teljes jogú partnernek. Ő Bárczi Benőre kíváncsi.

— Ez nehéz lesz, Vannak bizonyos akadályai.

— Úgy tudjuk, délelőtt három látogatója volt, fontos helyről. Tanácskoztak. Emiatt nem tudtunk vele értekezni.

— Ez így igaz. Én is egyike voltam a három látogatónak. De a találkozást nem minősíteném tanácskozásnak. Nem. Határozottan az a véleményem, hogy több volt és más volt, mint tanácskozás.

— Úgy. De most már, úgy gondolom, befejeződött. Úgy hogy talán... ha lehetne... Bárczi elvtárrsal... valahogy...

— Erre is céloztam, amikor azt mondtam, hogy vannak bizonyos akadályok: az értekezést egészen biztosan el kell halasztani.

- Ez baj. És vajon mikor lehetne... esetleg még a mai napon...
- Nem lehet. Ha a szóban forgó egyént látni óhajtják...
- Feltétlenül. És minél sürgősebben. Újabb információkat szeretnénk tőle kérni. Kérdezni.
- Úgy. Információkat. Ebben a tekintetben a szándékaink teljesen megegyeznek. Mi is azért kerestük őt meg, hogy információkat kérjünk tőle. De ami az önök érdeklődését illeti... mit is mondjak? Ha őt látni akarják...
- Feltétlenül.
- ... akkor meg kell hogy várják a Kék Fénynek azt az adását, amikor Bárczi Benő személyesen képernyőre kerül.
- Kék fény? — Fülöp nem értette a célzást. — Önök a Kék fénytől vannak itt? — Konkurencia? Hát miért nem egyeztetik odafent a dolgokat?
- Félig-meddig. A kocsin ugyanis, amelyen idejöttünk, kék fény szokott villogni...
- Csak nem a... — Fülöp nem merte kimondani, amire gondolt.
- De igen. A rendőrségtől. — S a szemüveges férfi igazolványt nyomott a megdöbbsent filmesek orra alá. Gyorsan visszatette a zsebébe. — Két kollégám kénytelen volt magával vinni az önök informátorát. Mert ha jól értettem, Bárczi Benőt mint informátorukat emlegették.
- Igen. Valójában arról van szó, hogy a forgatókönyv írója... őtőle kért a faluról, lakóiról információkat...
- Szerencsénk van. Úgy értem, az a szerencsénk, hogy csak informátoruk. Nem pedig az üzlettársuk. Már a mai napon ebben a szobában három olyan üzlettárs kereste személyesen az egykori főkönyvelő-helyettest, akiket kénytelen voltam őrizetbe venni. Mind a hármat. Önök természetesen nem kerülhetnek erre a sorsra.
- Uramisten! — Fülöp felnyögött. Most már pontosan értette, miről van szó. Bárczi Benőt, a salátást, a rendőrség letartóztatta. Kék fény! Uramisten! Kék fény! Ahhoz jött kedve, hogy fejét két tenyere közé szorítsa, fél lábon táncoljon, és csúnya szavakat halkán mormogva káromkodjon. Carló bácsi — sokrétű élettapasztalatok birtokában — nem fogta fel ennyire tragikusan a dolgot. Sokáig kereste, de aztán megtalálta a megfelelő szavakat.
- Vannak az életnek árnyékos pillanatai.
- Vannak — erősítette meg a rendőrtiszt. — Most már csak az a kérdés, hogy vajon nem okozott-e önöknek is valamilyen kárt Bárczi Benő, akinek, ha jól tudom, „Salátás” a mellékneve.
- Kárt! — Fülöp előtt felrémlt Vad-Csuka Gergely képe, amint gyanakodva azt firtatta: nem a főkönyvelő-helyettes küldte-e a filmeseket a nyakára? Aztán Fröccs-Figura János, amint tüzetesen azt firtatta, milyen utca hány szám alatt található Pesten a miniszter. — Kárt?... Hát, mit is mondjak. Néhány méter filmanyag... Néhány helyszínre vissza kell menni... Nem. A kár, nem lényeges. A mi szakmánkban nem szokatlan, ha egy pár felvétel nem sikerül. El kell dobni. Újra kell kezdeni.
- Érdekes. És maga a film, amit Lapifalván forgatnak... miről szólna tulajdonképpen?
- Dokumentumfilm. Begyógyulnak a régi sebek Lapifalván. Ez a címe. De ez még ideiglenes cím. Külföldnek készül.
- Úgy. Ideiglenes. Nagyon helyes. Én aztán igazán nem akarok beleszólni az önök munkájába, de nagyon helyeslem, ha a címet csakugyan ideiglenesnek tekintik.
- No, igen. Ez így szokott lenni.
- Nem azért, mert így szokott lenni. Egyáltalán nem azért.
- Hanem?
- Hanem azért, mert ilyen címmel nemigen tanácsos mostanában Lapifalván filmet forgatni.
- Carló bácsi ismét megszólalt, és ismét csak a sokrétű élettapasztalatára támaszkodva ezt mondta:

— Legföljebb megváltoztatjuk a címet. Ez aztán igazán nem kerül sokba.
— Például? — kérdezte a rendőrtiszt. — Például mire?
— A sebek, gondolom, maradhatnak. Csak nem begyógyulnak, hanem fel-fakadnak.

— Értjük egymást, uram — jegyezte meg a rendőrtiszt, hosszasan és elismerően nézve Carló bácsit. Aztán beletúrt az előtte tornyosuló irathalomba. — Hogy itt mik vannak! Na, mindegy, átrágjuk magunkat ezen is. És majd akkor... de csak akkor... szívesen találkozhatunk megint. De akkor már én adok önöknek információkat Lapifalváról. Megegyeztünk?

Amikor Fülöp és Carló bácsi végighaladt a folyosón, az iroda idenyíló ablakai megteltek kíváncsi, döbönt és megrendült irodistákkal. A távozók nem is sejtették a megdöbönt érdeklődés okát. Hát hogyné: a két látogató — erre még nem volt példa a mai napon — szabadlábbon távozott Bárczi Benő szobájából.

— Na, fiókáim, most pedig arra a nehéz kérdésre feleljetek, ha tudtok: víz alatt ül és ketyeg. Mi az?

A busz felüvöltött:

— Ketykebéka!

— Az isteneteket, hogy nektek mennyi eszetek van! De most továbbmegyünk, és megkérdem: ugyanaz, de félrekapott sapkában! Az mi?

A stáb — túlharsogva a felbödülő motorzajt — egy emberként válaszolt a kérdésre:

— Hetyke ketykebéka!

— Nem, nem tudok szavakat találni, fiókáim, a lángeszetek jellemzésére. De nem is akarok. Csak annyit mondok: szív, most dobogj gyorsabban. Befejeztük a forgatást Lapifalván.

A stáb megnémult a váratlan bejelentéstől.

— De csak egyelőre, fiókáim. De csak egyelőre. Mert majd még vissza kell térni ebbe a drága magyar faluba. De remélem, akkor én már nyugdíjból nézem, hogyan gyógyulnak be a régi sebek Lapifalván. Fel a fejfel! Előre, újabb látványos kudarcok felé!

12. MÉGSEM MEGYÜNK HAZA ÜRES KÉZZEL

Az öröm a buszt — érthető! — majd szétvetette. A stáb tagjai képzeletben már Budapest fényeit látták, ha lehunyták szemüket. Hazamehetnek végre! Haza! Lapifalvának nemhogy az emlékét nem őrzik meg, hanem még a porát is letörlik a cipőjükről, abban a pillanatban, ahogy visszaérnek támaszpontjukra, a szállodába. Az a szálloda is! Meg az a korlátolt, poros és bigott kisváros! Azok a pánikszerű erkölcsbiztonsági intézkedések a stáb felbukkanása miatt! Egy valamirevaló csajt nem lehetett felhajtani — hát milyen hely az ilyen? Pedig állítólag gimnázium is van, koedukált, tehát lányoknak is kellene a városban lenniök — és mégis. Este tíz után kihal, meghal minden. Egészen fantasztikus, hogy milyen helyszíneket tudnak kiőtölni némely forgatókönyvírók. És a rendezők belemennek ezekben a helyszínekbe, holott a stáb érdekei homlokegyenest ellenkeznek az ilyen kihalt és szexuálisan teljesen érdektelen helyszínekkel. De most már — van isten! — vége a forgatásnak, majd meg kell nézni, a stáb különben letargikus mozgású tagjai mennyi lelemény-nyel, frissességgel, milyen gyorsan csomagolnak, hánynak be mindent a buszba, csakhogy minél előbb hátat fordíthassanak az elátkozott színhelynek.

Csakhogy Carló bácsinak — és épp az a meglepő, hogy épp Carló bácsinak — eszébe jutott valami.

— Mondd csak, fiókám — kérdezte Fülöptől —, a jelek arra mutatnak ugyebár, hogy Lapifalván most jártunk utoljára? Legalábbis egyelőre, legalábbis egyelőre...

— Most. Utoljára. És végleg utoljára, mert én ide többé a lábam be nem teszem.

Fülöp igen lesújtó véleményt összegezett magában Lapifalváról.

— Akkor meg különösképpen érvényes az, amit mondani akarok. Nagyon kívánatos lenne, ha megállna ez a mozgó bünbarlang. — Ez azt jelentette, hogy álljon meg a busz. A stáb arra számított, hogy Carló bácsi egy mindennél elsöprőbb találós-kérdést akar feltenni, s meglehetősen nyugtalanul várták a kérdést, mert ők úgy tudták, hogy a repertoár kimerült, Carló bácsi már mindent megkérdezett, amit szokott. S mennyire meglepődtek, amikor kiderült: nem találós kérdésről van szó.

— Régi babonám, hogyha valahol bármilyen kudarc éri a produkciót, ha előre nem látott események meghiúsítják is legszebb erőfeszítéseinket, én akkor sem megyek haza üres kézzel. Nem, fiókáim. Carló bácsival még nem fordult elő, hogy üres kézzel megy el valahonnan. Hát erről volna szó.

— De Carló bácsi, mi a fészkes nyavalyát akarsz te innen hazavinni? A sziklából nem lehet vizet facsarni. Lapifalváról nem lehet semmit hazavinni. Legföljebb egy bűdös bundadarabot és egy félig megrothadt tehénszarvat. — Fülöp nem minden él nélkül sandított Tésis Karcsira.

— Nincs igazad, fiókám — figyelmeztette a rendezőt a nagy élettapasztalatú Carló bácsi. — A sziklából igenis lehet vizet facsarni. És Lapifalváról is lehet valamit hazavinni. Én legalábbis nem megyek innen haza üres kézzel. Vedd csak elő a jegyzeteket, fiókám, és nézd meg benne, hogy hívják azt a globális képességű egyént, akit most fel fogunk keresni.

— Azt a mindenre alkalmas Dzsoli Dzsókert?

— Arról beszélek, fiókám.

— Bajos-Káro Kelemen. Ehhez nem kell jegyzet.

— Ráadásul még a név is remek. Így tehát meglátogatjuk Bajos-Káro Kelelent.

Bajos-Káro Kelemen takaros tanyája szerencsére a hazafelé vezető út mentén feküdt, könnyű volt megtalálni. Az út közelsége lehetővé tette, hogy Bajos-Káro Kelemen bevezettesse tanyájába a villanyt, és ebből egy másik előny keletkezett: rá lehetett a hálózatra kapcsolni a kép- és hangfelvevő masinákat. Nem kellett az akuval vacakolni. A tanya gazdája a tornácon állva várta, nem kis érdeklődéssel, a tanya udvarába beforduló buszt. A gazda mellett ott állt a felesége is, takaros kis gömböc asszonyka. A gazda zeme felragyogott, amikor a buszból kiáramlók között felismerte Fülöpöt, a rendezőt. Ők ketten már találkoztak.

— Megjöttek a tévések — mondta a feleségének. Annak az arca is ragyogott. Végre!

— Megismer, kedves bátyám? — kérdezte Fülöp Bajos-Káro Kelelentől.

— Hogyne, hogyne, nagyon is emlékszem, a tévétől jöttek az urak. Filmet csinálni.

— Végre, hogy megjöttek — szólalt meg az örömtől sugárzó feleség —, már azt hittem, sose jönnek ki.

— Ennyire vártak bennünket?

— Hogy a csudába ne, amikor már harmadik hete hallgat az a bűdös készülék. Pedig úgy imádjuk nézni az urammal együtt.

— Hogyhogy hallgat? — kérdezte Fülöp.

— Úgy, hogy bedöglött. Se kép, se hang, semmi.

— Vagy úgy. — Fülöp megértette, miről van szó. — Sajnos, mi nem azért jöttünk, hogy a készüléket megjavítsuk.

— Hát nem a tévétől jöttek? Azt mondták, filmet csinálni jöttek.

— Filmet csinálni jöttünk, de nem a tévétől s főképp nem a szerviztől, hanem a Panoráma stúdiótól. Óriási a különbség.

Az asszonyka nem értette, mi a különbség. Tovább erőltette a dolgot.

— Nem kívánjuk ám ingyen. Megfizetnénk, amit kérnek, mert úgy imádjuk nézni azt a tévét...

Míg ez az oktan vita zajlott, a stáb — csakhogy minél hamarabb túl essenek a dolgon — rekordidő alatt felállították az állványokat, kihúzták a kábeleket, kicen-

tízték a távolságot, bemérték a fényt, és munkára, felvételre készen várták az eperfa alatt a rendező vezényszavát. Nagy időbe telt, amíg Bajos-Káro Kelemenné megértette, hogy ezek itt nem fogják megjavítani az ő bedöglött készülékét.

— Na, kedves Kelemen szomszéd — Carló bácsi gyengéden karon fogta az alanyt és a kiszemelt helyszínre, az eperfa alá vezette — legyen szíves itt megállni, és nem mozogni ide-oda. Csinálunk egy felvételt magáról, a mozi számára, hiszen érti.

— Értem, kérem, hiszen ezt mi már megbeszéltük. Anyja — kiáltott a feleségének —, hozzál csak egy fésűt!

A feleség beszaladt egy fésűért.

— De tükröt is hozzál!

Hozta a tükröt is a gondos feleség. S amíg a férje megfésülködött, újra szóba hozta a dolgot.

— Az a színtiszta igazság, hogy egy malac valahogy beszabadult a lakásba, mindent felborogatott és megette a garanciapapírt, de ettől függetlenül én megfizetem a teljes összeget, amit kérnek, mert úgy imádjuk nézni azt a tévét, az urammal együtt...

— Fiókáim — Carló bácsi körülhordozta tekintetét a stábon —, valaki vegye kezelésbe azt az átok készüléket, legalább addig, amíg lezajlik a forgatás, mert így nem megyünk semmire. A jó munkához nyugalom kell!

A fényosztály egyik tagja — minthogy itt neki nem akadt munkája — vállalkozott rá, hogy kezelésbe veszi a készüléket, ilyen módon eltávolítja a helyszínről a nyugodt munka érdekében Bajos-Káro Kelemennét. Bementek a házba. Kezdődhet a felvétel.

— Akkor, ahogy megbeszéltük, elmondom a Mogyorós Erzszi lakodalmát, a kolmpolással együtt.

— Most egyelőre másról lesz szó — jelezte Carló bácsi, s ezzel mintegy azt is, hogy átvette a felvétel irányítását.

— De elmondhatok egyebet is. Például, ha nem tudnák, ma délelőtt a rendőrség elvitte a főkönyvelő-helyettest, azt a bizonyos Salátás-Bárczi Benőt, aki...

— Nem, nem. Az sem kell...

— Pedig most már...

— Hogy érti azt, hogy most már?

— Most már az ember el tudna róla mondani egyet-mást. Nem félne attól, hogy megüti érte a bokáját... De elmondhatom azt is, amikor a bika felkergetett az eperfára, egy álló nap meg egy álló éjjel ültem az eperfán, mert a bika nem volt hajlandó elmenni a fa alól...

— Na, fiókáim, most már, ha mindenki készen van, elkezdhetjük. — Carló bácsi körülnézett: mindenki a helyén. A hangosztály a magnókészülék előtt kuporog, a mikrofon pontosan ott lóg, ahol kell, minden oké. És csak ekkor világosította fel Bajos-Káro Kelelent, hogy miről van szó tulajdonképpen. — Eljutott hozzánk a híre, hogy maga kiválóan tudja utánozni az állathangokat. Erről van szó. Ezt fogjuk most megörökíteni. Ezt a globális tehetségét. Felvétel indul.

— Szóval erről van szó! Na, hogy ezt a szép napot is megértem!

S összeszedve minden globális képességét, megkezdte sokszor végiggondolt és megszámlálhatatlan alkalmakkor végigpróbált műsorát. Halk malacrófóggéssel indult, tyúkkotkodácsolással folytatódott, de ebbe már beleszólt az udvar hetyke kakasa, hűségesen felelt párja hívására, amikor pedig a kutyaugatás került sorra, szinte karmesteri intésre felzendültek a szomszédos tanyák, a kutyakórus minden zsűrinél lelkiismeretesebben igazolta, hogy Bajos-Káro Kelemen produkciója élethű és pontos, ugyanerre utalt az is, hogy a tehénbögésre az istállóból két hang is felelt, a lónyerítésre azonban nem jött válasz, nem azért, mintha a nyerítés nem lett volna igazi, hanem mert a lovak köztudottan elfogytak a mezőgazdaságból. Így haladt végig Bajos-Káro Kelemen az általa ismert állathangokon, hogy a végén olyan vad

és érzelmes macskanyávoást kanyarítson ki, amely a legszerelmesebb kandúrnak is becsületére vált volna.

Befejezte.

— Na, fiókáim, ugye mondtam, hogy nem megyünk haza üres kézzel. Felvétel kész. Csomagolhattok, fiókáim.

A felvétel valóban remekült sikerült. A busz fellelkesült utasai, a stáb felhabzó kedvű tagjai a jól végzett munka tudatában vágta ki a választ egy emberként, amikor indulás után Carló bácsi feltette a kérdést: mi az, ami édig ér és csilingel?

— Édig érő csilingelő!

Arra a kérdésre is pontos és lelkes választ kapott, amely így hangzott: mi az, ami édig ér és nem csilingel?

— Magyar gyártmányú édig érő csilingelő!

Csak Fülöp, a rendező ült gondterhelten. Töprengett. Azon töprengett, nem kelene-e lépéseket tenni, valahogyan kimódolni, hogy rábízzák annak a magyar kémfilmnek a rendezését, amelyben egy süketnéma távcsövön leolvassa a tanácskozó ellenfelek ajkáról a titkos megállapodást. Voltak máris bizonyos elképzelései a film stílusáról és sajátosan izgalmas levegőjéről.

Vége

DÉR ENDRE

Az én világom

Békéscsaba I. kerületének — a híres munkásnegyed, „Jamina” kivételével a legszegényebbnek — legszélső házikójában születtem, 1922. július 7-én. Édesanyám mondja: egyetlen gyereke világrajöveletekor se szenvedett oly sokat, mint épp azon a júliusi napon. Azt is sokszor emlegeti: előző éjszaka azt álmodta, hogy egy cilinderkalapos úr kopogott be hozzájuk, színes szalagocskákat árulva. S ő gyorsan vett is tőle egy kék szalagot, mert eszébe jutott, hogy elfelejtett pólyakötő szalagocskát venni. Negyvenfokos kánikula tombolt, s bizony, azon a tájon, a felsor-házás utcában cudarul tudott sütni a nap. Nem volt, ami gátat szegjen néki, csakúgy mint később, ősszel, a csontvállató szeleknek. Máig a Viharsarok „legviharosabb” sarka ez a nyájas nevű utca, a Virág utca.

Nevéhez méltóan bőven termette a virágokat ez a csepp utcácska. Nem csupán a „vadakat”, a bükkönyt, a gyermekláncfűvet s a pásztortáskát. A nagyanyám kiskertje is telis-tele volt özön illatos tarkasággal. Emlékezetem „diáin” úgy is jelenik meg minduntalan nagyanyám, hogy zömöken, pozsgás arccal, mosolygósan üldögél a fatornácon, miközben nekünk, a számos unokának mákos gubát (szlovákul „opekancát”) mér a tányérra, s körös-körül tüzes színekben ragyognak a virágai, s dús ciprussövény zöldell. Kedves arcú, őszesbarna anyóka volt nagyanyám. Szívesen forgatta a „Tranzsciusz”-t, az evangélikus csabai tótok énekeskönyvét; paraszti rokonsága nyilván istenfélelemre s a családért áldozatos sorsot vállaló, szerény életre nevelte.

Csendes, hallgatólag nagyapám, aki a földmunkásság mellett a tetőfedő, nádverő mesterséget is elsajátította, ugyancsak szívesen vállalta a családért az áldozatos életet. Csak ott volt a „hiba”, hogy ő már kitágította a „család” fogalmát. Az ő családjába már minden rendű nincstelen ember is belétartozott, minden osztályostársra. Nagyanyám a Bibliát forgatta, nagyapám Marxot s a Kommunista Kiáltványt. Harcos, „baloldali” szociáldemokrata párt működött a városban az én gyerekkoromban, s nagyapámat városi képviselőtestületi tagnak delegálták a szocdemek. (Akik előzően, a Kommün idején szinte kivétel nélkül kommunista párttagok voltak...) Azt persze csak apám idős szaktársaitól tudhatom, hogy becsülettel képviselte a munkások ügyét nagyapám. Meg abból, hogy olyan temetést rendeztek néki, amikor — 1933. február 13-án — utolsó útjára kísértük, amilyent csak nagyon tisztességes és nagyon kemény fából faragott ember kaphat a társaitól. A Párttörténeti Intézetben, lehetséges rendőri jelentés szerint háromszázan voltak ezek az elvtársak. S gyerekszemmel is tisztán láthattam, mily bátran viselkedtek, amikor a menetbe csempészett vörös virágos, vörös szalagos koszorút vitték... Rendőrök s detektívek raja kísérte a koporsót, lecibálták a vörös szalagot, belé-beléfojtogatták a szót a szónokba.

Dér Endre ötvenéves. Szeretettel köszöntjük! További munkájához jó egészséget és sikert kívánunk. (A szerk.)

a csabai munkásság kimagasló vezetőjébe, Nyilas Andrásba. De azért bátran elmondotta, amit kellett.

Mindezt megírtam én már részletesen, irodalmi műben — regényben is. (Mely máig kiadatlan még.) S azt se hallgathatom el, hogy nem csupán nagyanyám félt és reszketett a rendőrkardok és csákok gyűrűjében, hanem magam is, a tizenegy esztendőmmel. Csak édesanyám nem félt, sőt még biztatta nagyanyámat, aki egyre siránkozott, szegény: „Minő szegyen! Minő szegyen!” Anyámat sokszor elvitte nagyapám a szervezett munkásság gyűléseire, s bizony, ő hangosan jelentette ki a temetőbe menet: „Semmi szegyen! Én büszke vagyok apánkra!”

Édesapám köhécselve, komoran lépkedett. Ekkoriban megint Biharzsadányban laktak a szüleim; apámék csak a temetés idejére utaztak „haza”. Hazulról haza. Mert Zsadány nékem s az öcsémnek éppoly „otthon” volt, amilyen a nagyszülők hajléka Csabán. Nekünk, gyerekeknek, különösen. Apám 1923-ban, egyesztendőskoromban „menekült ki” először Zsadányba. 1919, a proletárállam megbuktatása után jó esztendeig „bujdosó bolsevik” volt (ahogyan ő emlegeti), s nyilván jobban kapott építőmunkát a bihari uradalmakban, ahol kevésbé ismerték. Később, 1927-ben messterlevelet szerzett, kiváltotta az ipart Csabán, de belebukott a vállalkozásokba, sőt a családja részére épített házat is elárverezték. Újra csak Biharba kellett menekednie.

Laci öcsémnek s nékem nagyon jól jött ez: tán soha meg nem tanulunk tökéletesen, ízesen magyarul, ha a sors ki nem veti családunkat Zsadányba s a bihari uradalmakba. Családunk ugyanis — apai ágon — szlovák. Édesanyámé inkább elszlovákosodott magyar család lehetett: az újkígyósi (Szeged környékéről áttelepült) magyar nevű gányókhöz, dohánykertészekhez vezetnek az anyai ági szálak, meg Orosházára. Apámék „hada” viszont városalapító tót familia: apám ősei, Drienovszkyék a Kassa és Eperjes vidéki szlovák falucska, Drienovo (Somos) lakói lehettek egykor — noha a családi hagyomány számon tart egy lengyelhoni Drienov-ot is, egy galíciait. Ma már kibogozhatatlan, melyik a „had” valódi szülőfaluja. Bizonyos, hogy az öcsémnek s nékem leginkább — Zsadány. Ott voltunk gyerekek, s nem csupán zsadányi illetőségűek voltunk a negyvenes évekig, hanem érzelmileg is erősen kötődünk mindmáig ehhez az útféltre lökött falucskához, ehhez a különös hajdúfészekhez. Itt, a Zsadányt övező uradalmakban — Fancsikán, Görbén. Dobaiiban, Vátyonban, Orosiban — vállalt apám építőmunkát. Néhány kilométernyire Ugrától, Szabó Pál falujától. Minden nyáron kora hajnalban biciklire ültünk, vagy gyalogszerrel bandukoltunk a szikfoltokkal tűzdelt, szarkalábás, bojtorjános bihari réteken, hogy időben a munkahelyre érhesünk. Fárasztó az építőmunka, de szép. A hajnali munkakezdéseknek hangulata, himnikus áhítata máig eleven bennem. Ott ismerkedhettem meg apám szaktársaival, akik közül különösen Huszár Mátyás bácsi és Bohus Pali bácsi feledhetetlen nékem.

Huszár Mátyás bácsi együtt bujkált apámmal 1919-ben, 1920-ban. 1933-ban zajlott „perükről” jóízű gunyorossággal emlékezett meg. Sándor Pál, a Társadalmi Szemle szerkesztőjének pere kapcsán tartóztatták le Mátyás bácsit s több csabai elvtársat, azzal gyanúsítva őket, hogy a KIMSZ Központi Bizottsága irányításával szervezkedtek, kommunista jelleggel... Mátyás bácsi kacagtatóan tudta elmesélni, hogyan adta az ostobát — a magyarul se tudó mulyát — vállatói előtt. — Bohus Pali bácsi magvas olvasmányokon pallérozódott, művelt munkásember volt. Kévésbé tréfálkozó és játékos kedvű, mint Mátyás bácsi. Kérlelhetetlen logikával fejtegette, mik és kik az okai a nép nyomorának. Arról is meg akart egyszer győzni — miközben a fancsikai uradalmi magtár tetejét fedték „Eternit”-tel —, hogy a világot nem az Isten teremtette. — Ez utóbbival akkoriban persze nem értettem egyet. Valaminő — bár nem dogmákat követő —, de eleven pantheisztikus hit élt bennem akkortájt, mint mohón olvasgató suhancban... Azt azonban elérték ezek az öreg szaktársak, hogy megláthassam: nem csak apám, hanem osztályosai is gondolkodó, olvasott, összetartó lények. S valahogy azt is kezdtem látni: nem szegény hozzájuk tartoznom. Hisz lám, vizsgálati fogságban, s tüntetésé emelkedő temetésen (amilyen a nagyapámé volt) egyként bátran és határozottan viselkednek...

S hogy kik következtek utánuk? Mondjunk valamit a legemlékezetesebbekről. Mindenekelőtt magyartanáromról, Udvaros Jóska bácsiról tán. (Akit „Udvardi”-ként próbáltam megrajzolni első könyvemben, „Az első próbá”-ban.) Ő plebejussarj volt, kiváló képességű diák, Eötvös-kollégista. Bennünket is a néphez hűséges írók szellemében tanított. A tanári könyvtárból a magyar és a világirodalom legcsúcsa alkotásait válogatta össze néhányónknak, könyvvel háló, könyvvel ébredő szomjasaknak. Adyt, Radnótit, Móriczot, Veres Pétert s az ő egykori iskolatársát, Illyést is a közelünkbe hozta. Ha igaz és példás életű tanárebereket kell sorolnom, a sorban az övé az első hely.

Osztályfőnökünk — egyetlen ma élő tanárunk — Csák István, a latin és angol nyelv és irodalom tanára, Szerb Antal londoni ösztöndíjas társa meg a nagyvilág felé nyitogatta szemünket. Megismertette velünk Shelley, Keats és Shaw nevét; messzi nagyvárosok élete elevenedett meg pontos és finoman ironikus szavai nyomán. Ablak nyílt Európára.

Iskolatársamat, Komlói Sándort (aki most a pécsi Tanárképző Főiskola pedagógiatanára) is a tanítóm közé kell sorolnom. „Saci” a népi írók könyveihez jutott hozzá — ezzel Udvaros Jóska bácsi szemnyitogató tevékenységét mélyítette. A Szamadás, a Legnagyobb magyar falu, a Viharsarok, a Puszták népe, a Futóhomok az ő közvetítésével lett lelki kenyerünk. Saci ösztönzött a népdalok, népmesék, néptáncok gyűjtésére is.

Osztálytársam, Székely Lajos (jelenleg szegedi egyetemi történésztanár) nyugtalan szenvedélyességgel bóklászta a háborús híreket, s avatott érveléssel győzött meg bennünket arról, hogy Hitler Németországának se igaza, se jövője nincsen.

Másik kenyeresem, Schéner Mihály (aki most az élő képzőművész generáció egyik kimagasló egyénisége) az ábrázolóművészet szeretetére ösztönzött. Ábrándos, fellejjáró lélek Mihály, ám a művészete erejével Európa több nagyvárosában szerzett becsületet népünk nevének. Magam is grafikusnak, karikatúristának készültem egy időben. A képzőművészek között máig sok igaz barátom van; ahol csak módom van rá, tanúságot teszek művészetük szépségeiről. Cikkekkel, portrékkal, tanulmányokkal. Kiváló rajztanárom, a karikatúrák gunyoros mestere, Mazán László iránti hálámat is le akarom ezzel róni.

Hogy miért nem lettem végül is grafikus? Néhány alkalmi rigmusom sikere a költészet mezejére csábított el. Meg az első, hosszú évekig lángoló diákszerелеm. Amelyet „Ifjú szívekben” című, kötetben soha meg nem jelent, a napilap hasábjain publikált, SZOT-ösztöndíjas regényemben iparkodtam érzékeltetni. S amelyikből 1960-ban lelkes fiatal rendező és színészek — Békés András, Földi Teri, Madaras József, Király Levente, Somogyi Miklós — segítségével ifjúsági színművet fabrikáltam, „Marika” címmel. „A Kísérleti Színpad első, Marika című előadása Békés András rendezésében nagy sikert aratott” — emlékezett vissza nemrég erre az akcióra a Délmagyarországban közölt interjúban a motorikus Madaras József. — „Számptalan nyíltszíni tapsot kaptunk, teljes volt a siker.”

A „nagy” műsorban történő, őszi bemutatóból mégsem lett semmi. A fiúkat szétszórták Szegedről, a Kísérleti Színpad elcsúszott a közöny narancshéján — s máig se tápáskodott fel.

Persze a „Marika” fájdalma rég a múlté már. Az előadás mindönk szép emléke maradt.

Az első szerelem idején kellett azon gondolkoznom: mi is lesz vélem az érettségi után. Édesapámnak fix keresete nem volt — még a bölcsészkarra történő beiratkozás is álomnak tűnt —, hisz hogyan oldom meg a szállást és főleg a koszt-kérdést...? Örömmel kaptam az evangélikus gimnázium igazgatóságának ajánlatán, az „intervallum”, az érettségre való készülés idején: ha a tudományegyetem ev. teológiai fakultására iratkozom, évi 100 pengő ösztöndíjjal támogatnak...

Száz pengő! Iszonyú pénz volt ez akkoriban az én szememben! A továbbművelődés; az értelmiségivé emelkedés záloga. Elfogadtam.

Sokszor megkérdezték már tőlem — hol gúnyos hangú káderezők, hol ártatlan olvasók —: nem volt-e megalkuvás e lépés — épp tőlem, a munkásmozgalomból aktív részt vállaló proletárcsalád sarjától?

Akkoriban nem is gondolkoztam ezen. Nem éreztem annak. Hiszen — bár önképzőköri titkári beszédem (1940) kéziratából világosan kiderül, hogy a népi írók misszióját szerettem volna folytatni — akkortájt még hittem Istenben. Nem egészen Luther módján, inkább Dávid Ferenc módján, tehát Jézust inkább tökéletes embernek, mint Isten fiának tartva. S tudtam: népi papok, néppel érző, néphez hű papok egész sorát tartja számon a történelem — Mészáros Lőrinctől s Bornemisza Péteréktől — egészen Tessedik Sámuelig. Ismertem Tessedik önéletírását, benne özön lelkesítő akciójának regisztrálását — melyek mind-mind a szegény nép felemelését célozták, a korszerű, praktikus reformokat segítették elő a falusi szegénység üdvére. S tudtam azt is, hogy saját falumnak, Zsadánynak, új református papja nem csupán bővérű és nagyevő, hanem első rangú etnográfus, földreformter és falukutató is. Tudtam azt is, hogy a teológia után két esztendő, tehát kurtított idő alatt szerezhetek magyar szakos tanári diplomát. — Nem sokat morfondíroztam tehát: nekivágtam a soproni diákéveknek. Igaz, hogy a 100 pengőnyi ösztöndíjat soha többé meg nem ismételte az iskola, s az is igaz, hogy hamar rádöbentem Sopronban arra: mily kevésbé ismerem a Bibliát, ezt a különben csodálatos szépségű, minden emberi erényt és csúfságot híven tükröző, színes nyelven írott és fordított, klasszikus alkotást. Meg is akartam néhányszor futamodni, de sok minden visszatartott. Az is, hogy derék és nagy tudású tanárookra leltem — Podnancizky Pálra, Karner Károlyra, Pröhle Károlyra, Jánosy Lajosra — akik a fiatalabb, fasizálódó tanárok rosszindulatát iparkodtak kivédeni velem kapcsolatosan. De leginkább az tán, hogy társakra leltem, velem egy nézetet valló plebejuscsoportha: Jánosy Istvánra, jeles költőnkre és műfordítónkra, Pálfi Miklós lektorra, Csaba József liceumi tanárra, s nem utolsó renden Varga Domokosra, aki erdómérnök-hallgató volt akkortájt, s „maszek” kis röplapunkba, a „Nyugati őrszem” címűbe (mely már címében is a náciellenességet dokumentálta) remek esszéket írt — haladó szellemben — Ady Endréről.

Itt, Sopronban jelennek meg első írásaim, az ács-versek. S itt sikerül legépelettem őket három példányban, hogy három, általam nagyon tisztelt íróembernek elküldhessem. A három közül egyetlenegy választott csupán a küldeményre: jellemzően — Veres Péter. Így kezdődött a levél: „Kedves Endre öcsém! Örömmel olvastam verseid gyűjteményét, s bár egynémelyikben — különösen a Dobai majorról szólóban — valamelyes Sinka-hatást is felfedeztem, úgy gondolom, versek ezek a javából. Az esetleges kudarcok nehogy elkeserítsenek. Kitartás nélkül — vagy ahogy Zrínyi mondaná: »jó resolutio nélkül« — a legtehetségesebb ember is elvész.”

Mily öröm volt vele találkoznom — egy esztendő múltán —, amikor Csaba József Sopronba hozta őt, hogy előadjon Sinkáról. S milyen jólesett, hogy mindig minden irodalmi próbálkozásomra reagált valamiképp. Előszóval jobbára, vagy legalább egy gyors levelezőlapon. Eléggé hálás soha nem lehetek néki!

Az iránta érzett hála és tisztelet is arra készítetett — no meg a nagyapám emléke —, hogy az ország újjáépítéséből mind újságíróként, mind MADISZ-titkárként részt kértem a magam ereje szerint — szülővárosomban, Csabán. S az is természetes volt, hogy tanítványai, a Győrffy-kollegisták — akik az MDP egyetemi káderei voltak 1948-ban — Pestre invitáltak, a MEFESZ-központba, és kollégiumi nevelőtanárnak. Újságot is írtam, így aztán a sokágú munka hamar rokkanttá tett. Kidőltem a sorból. Nem is pár hétre. Keserves, hosszú időre. Évekig tüdőbétében haldokoltam. Aztán megoperáltak, de a makacs betegség ekkor sem hagyott el. Másutt támadta meg nevetésgelesen rozoga fizikumomat. Leírhatatlan kínokkal feszített keresztre gyomor-, bélnyavalyám. Csak 1953 őszére jöhетtem rendbe, úgy-ahogy, öt éves élet-halálküzdelem után. A szörnyű betegség s a kíméletlen, mégis életet jelentő operálás nyomait máig viselem. Azért a magyar szakos tanári oklevelet csak megszerztem. Fogyó erőmet erre is reáfordítottam. Erőimet nagyon be kellett osztanom. Csak így írhatok még néhány olyan, kedvem szerint valóan ironikus-humoros novellát, amilyen a „Teberán mester lakodalma” s az „Adrienne, a század zenésze” című.

Csak így fejezhetem be az ifjú építők életéről beszámoló szociográfiámat. Csak így folytathatom a mai fiatalokról tervezett regényeket — amilyen a most megjelent „Mi, pulóveresek” című is. S csak erőm okos beosztásával folytathatom kedves írásomat is, az 1566-ban játszódó „Körös közti apostol” címűt, amely egy áldozatos életű néptanító alakját szeretné megrajzolni. S akinek alakjába szeretném belévetíteni az én nemzedékem küzdelmeit, tapasztalatait, szenvedéseit és örömeit — a maguk bonyolultságában.

Eszményképem Ady Endre. És stílárisan is Ady prózája az egyetlen út nékem, meg a Károli Gáspár nyelve. Ez a puritán, keményen kopogós, még a tagmondatok közé is pontot helyező, szándékosan szaggatott és tömör, mégis keletien hímes és érzékletes nyelvezet. A pártiumi falumé: Zsadányé.

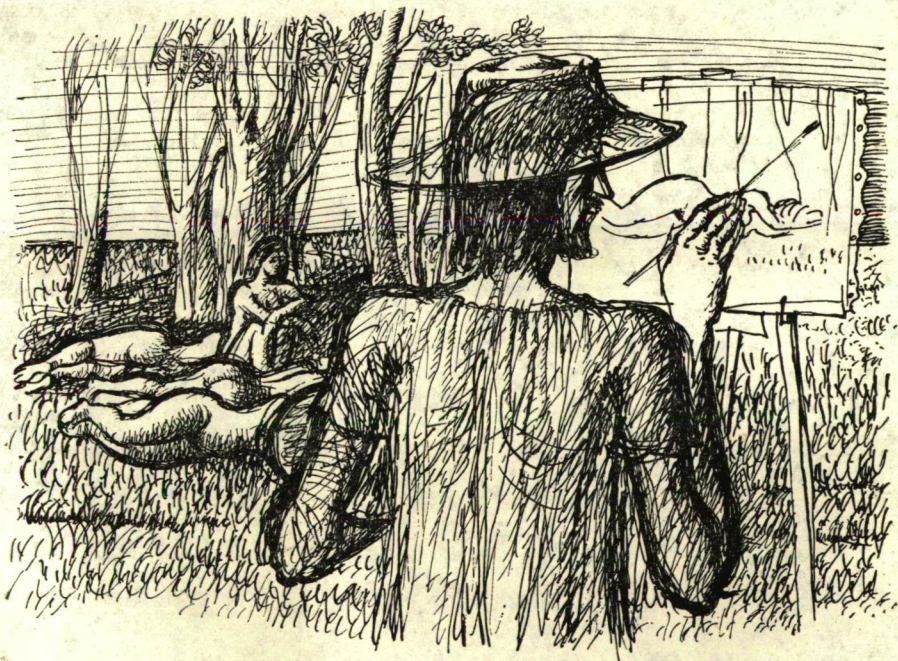
S ezen nyelven úgy szeretnék megnyilatkozni, hogy szlovák, román, sváb és magyar véreink — itt, a déli végeken — egyaránt értsék a szómat.

Nagyon keveset adhattam eddig az embereknek. Vajon adhatok-e többet ezután — fogyó erővel?!

Édesanyám mondogatja: az a színes pántlikákat kínáló, cilindres úr — világra jöttöm éjszakáján — én, magam voltam. Igaza lehet. Törzsünkől évszázadok (vagy évezredek?) óta én vagyok az első, egyetemet végzett „cilindres úr”.

Van-e még a színes pántlikákból?

Eztán válik el.

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

Emberök önmaguk ellen

Ilyés Gyulának, tisztelettel

Nem valószínű, hogy az emberiség történelmének volt olyan korszaka, amikor az emberek nem fordultak szembe önmagukkal. Azt tudjuk, hogy a virágzó görög polisz polgárai, köztük legjobb módú polgárai, felválták ereiket, mérget ittak, de a primitív társadalmakban sem volt az öngyilkosság ritka jelenség. Túlzás tehát ezt is a civilizáció átkának tekinteni, még akkor is, ha nyolc ipari államban (Ausztria, Dánia, Finnország, Kanada, NSZK, Magyarország, Svájc, Svédország) a 15—45 év közötti korosztálynak ez a harmadik leggyakoribb halál oka.

Nálunk kevesen tudják, hogy e szomorú statisztikát Magyarország vezeti, hogy hazánkban az öngyilkosság gyakorisága majdnem másfélszer akkora, mint az utánunk következő országokban. Arról pedig csak néhány érdeklődő értesült, hogy a megyék között Csongrád az első, ahol a gyakoriság általában másfélszerese az országos átlagnak, de tavaly már majdnem kétszerese volt. A megdöbbenés és csodálkozás első pillanatait után az emberekben rendszerint a következő kérdések fogalmazódnak meg: 1. Mi lehet elsőségünk oka? 2. Mit kellene, mit lehetne tenni e szörnyű adózás ellen, ami négyszer annyi embert visz el évente, mint az oly sokat emlegetett közlekedési balesetek? 3. Miért nem tudott ő erről korábban? Ez valami szegyeleinivaló dolog? Netán összefüggésbe hozható a szocializmussal? Vagyis társadalmi jelenség ez, vagy tömegbetegség?

Vég nélkül lehetne folytatni a kérdezősködést, megbízható választ viszont csak a kérdések kisebbik hányadára tudunk adni, pedig a témáról szóló elvi fejtegetésekben nincs hiány. Pusztán 1945-ben mintegy 4000 tudományos közlemény foglalkozott a világon, elsősorban az angol nyelvterületen ezzel a kérdéssel. Egyre gyakoribb, hogy amit az egyik kutató kétséget kizárólag bebizonyít egy adott terület, réteg, csoport öngyilkossági „szokásairól”, annak épp az ellenkezőjét mutatják ki nem kevésbé meggyőzően egy másik területről, rétegről stb. Minden igaz tehát és mindennek az ellenkezője is — ha egy lépéssel odább megyünk. Hazánk — az az ország, ahol a leggyakoribb az önpusztítás — mondhatni semmit sem adott e téma elméletéhez, pedig lennének tennivalóink. Néhány tanulmány és a Központi Statisztikai Hivatal jóvoltából bizonyos összegezesek, ennyi az egész. Az első, figyelemfelhívó, ébresztgető könyv is csak a közelmúltban jelent meg Gergely Mihály tollából (*Röpirat az öngyilkosságról*). A téma persze nehéz, sokszálú. Okainak felderítése nagyon összetett kérdés, a vizsgálódás magas szintű társadalmi önismeretet igényel, szociológusok, orvosok, pszichológusok és még számos tudomány (demográfia, történelem sőt biológia stb.) képviselőinek összefogásától várható csak eredmény.

VÁDOLNAK A SZÁMOK?

Ha sokan nem éreznének vádat a magas hazai öngyilkossági arányszámok mögött, akkor bizonyára többször szerepelne ez a téma az újságok hasábjain, vagy felvették volna a társadalomtudományi kutatások tématervébe. A büntudat tájéko-

zatlanságból fakad, abból, hogy megmaradva a felszínen, az öngyilkosságot mindig a szomorúsággal, elkeseredéssel, betegséggel, csalódással hozzuk összefüggésbe, s úgy gondoljuk, hogy az évi háromezernyi sorstragédia a társadalmi közérzet zavaraira mutat, arra, hogy nem tömegbetegséggel (s ez igaz!), hanem „társadalomkórtani” jelenséggel állunk szemben. Ezt a nézetet sugalmazzák a meglehetősen gyakori, propagandisztikus célú nyugati újságcikkek is. (Például a *Times*, 1969. augusztus 8-i számában, az öngyilkosságok számának magyarországi növekedéséről írt cikkét azzal a kitételrel fejezi be, hogy az ismertetett adatok arra a tíz esztendőre vonatkoznak, „amit gyakran úgy emlegetnek, mint a szocializmus konszolidációjának időszakát Magyarországon”). Pedig a téma legnagyobb klasszikusa, a francia Durkheim, már több mint hetven esztendővel ezelőtt azt írta: mivel az öngyilkossági arányszám országonként alig-alig változik, vagyis állandóbb a halálozási aránynál is, „általános és személytelen valami, tehát igen kevésbé tekinthető az adott társadalom jellemzőjeként”.

De ha akarom, a *Times*nek hiszek, ha akarom, Durkheimnek. Időzzünk még itt egy kicsit. Bár a „vasfüggönyösdi” az utóbbi időben még a Szabad Európa szólamai közül is kiesett, azért szívesen írnak rólunk, mint lágerlakókról (kedvelt fordulat: „Magyarország a szocialista láger legvidámabb barakkja”), csak hogy a légerekben, börtönökben — amint erről otthon is meggyőződhetnek — nagyon-nagyon ritka az öngyilkosság. Nem valami „vidám öngyilkossági elmélet” alapjait szándékozunk mindezzel lerakni, csupán arra szeretnénk rávilágítani: alapvető tévedés azt hinni, hogy csupán valami rossz, elmaradottságot tükröző társadalmi jelenség következménye az önpusztítás, és éppen ezért szégyellni is kell. Vajon konfliktus, összeütközés-e a parasztból munkássá vedlett ember számára a technika elsajátítása, csetlése-botlása a városban, önpusztító tétlensége a műszak végeztével, vagy az olvasás, a kollektív színházlátogatás, vagy a véleménynyilvánítás? Sok embernek okoz mindez súlyos problémát, mégis azt kell mondanunk, mindez szükséges és jó!

A társadalmi rend változásával nagyon sok jelenség nem változik azonnal, nem változik magától, még akkor sem, ha e változás hívei és hívői úgy képzelik. Ilyen jelenség az öngyilkosság is. El lehet-e akkor a szocializmust marasztalni, mert nem oldotta meg ezt a máig kiderítetlen egyéni sajátosságokból, történelmi, kulturális adottságokból stb. fakadó gondot? Badarság lenne ez és igazságtalanság. Mert mint már említettük, az öngyilkossági arányszám meglehetősen állandó, egy országra jellemző, s ebben a tekintetben hazánk már a múlt században is a legelsőik közé tartozott, s azon a tényen, hogy ez a gond nem az új társadalom talaján született, az sem változtat, hogy az ötvenes évek elejének alacsony adatai napjainkig lassú növekedéssel közel megkétszereződtek és már meghaladják a harmincas évek átlagát is, és ennél nagyobb öngyilkossági arányszám csak Ausztriában fordult elő a második világháború előtti években. De ha valaki, tegyük fel pusztán tájékoztatásból, figyelmen kívül hagyja ezt a tragikus hagyományt, még ha legádázabb ellensége a szocializmusnak, akkor is fel kell figyelnie arra, hogy Csongrád, Bács-Kiskun, Szolnok, Békés megyékben kétszer-háromszor olyan gyakori az öngyilkosság, mint Vasban, Győr-Sopronban, Zalában (ez a jelenség is mintegy hetven éve figyelhető meg). Márpedig ahhoz nem férhet kétség, hogy e megyéknek nincs egymástól eltérő szocializmusa.

Ettől függetlenül vállalni kell annak a felelősségét, hogy valahol a szociológia, pszichológia, pszichiátria stb. határterületén fellelhető problémával nem foglalkozunk, s még jelenleg sem foglalkozunk súlyának megfelelően. Nemcsak azért, mert az említettek bizonyos időszakban „tiltott tudománynak” számítottak, hanem azért is, mert létezik még mindig valami teljesen megalapozatlan remény abban, hogy a szocializmus felépítésével az öngyilkosság és a hozzá hasonló jelenségek önmaguktól megszűnnek. (Nevetséges torzszülőtte volt ennek a nézetnek, hogy a kommunizmusban nem lesznek fertőző betegségek.) Nemcsak a megalapozatlanság, az ellentétes tapasztalatok is cáfolják ezt a nézetet. Az évi háromezernyi, önmagát halálra ítélő és az ítéletet könyörtelenül végrehajtó ember sorsa, kiválása a nemzetből. Az csak

külön paradoxona ennek az egyébként is paradox szökésnek a társadalomból, hogy az önitételek egy részét bizonyíthatóan az élet jobbulása, a haladás hozza magával, az szüli.

De előreszaladtunk a témában, s bizonyítás nélkül társadalmi kérdésként beszélünk az öngyilkosságról. Igaz, hogy Illyés Gyula azt mondja, akármi is az öngyilkosság oka, „közösségi gond, hogy megszűnjék”. Mégis például néhány orvos, annak ellenére, hogy közöttük több zászlóvivője található ennek a témának, teljes társadalmi járatlanságot árul el nyilatkozataiban arról, amiben dolgozik. De újságírók, politikusok s más nagy hatású hivatások jeles képviselői között is találhatók, akik lekicsinylik a témát tájékozatlanságból, vagy a már említett és indokolatlan bűntudattól, esetleg attól vezéreltetve, hogy a szocializmus eszméit mindenáron, hunyt szemmel is, magával a szocializmussal szemben is védelmezik.

Mivel tudjuk azonban bizonyítani, hogy az öngyilkosság társadalmi jelenség? Nemcsak azzal, hogy tudomásunk szerint a remeték, a Robinzonok között nemigen fordul elő öngyilkosság. Az illyési megközelítést választva a már említett WHO-adattal is, ami szerint az említett 8 országban a legaktívabb korosztály leggyakoribb halál oka a szív- és érrendszeri betegségek és a rák után. Nincs itt helye az érzélgősségnek, de hogy mennyire társadalmi jelenségről van szó, azt lehet érezni azoknak a felnőtteknek az életén, akiket a szülők vagy a rokonok, vagy a közvetlen környezet öngyilkossága terhel, s még inkább érezhető annak a több ezer gyermeknek az életén és sorsán, akit ezzel a kereszttel indítanak útnak. Az évi 30—35 ezer öngyilkossági kísérlettel együtt mintegy 40 ezer öngyilkossági esemény történik évente hazánkban. Ennek hatása hosszú időn, esetleg életen át érződik, s ki is mutatható elsősorban a családban, de a környezetben, a munkahelyeken is. Az öngyilkosság szökés, dezertálás a társadalomból, minél fiatalabb valaki, annál nagyobb adósságot hagy hátra, adósságot családjával és a társadalommal szemben.

De még mindig kételkedjünk! Gondolva a disszidens honfitársaink öngyilkosságáról szóló hírekre, s tudva, hogy igazolták, például a New York-i magyar megtartja óhazai öngyilkossági „szokásait”. Tegyük fel tehát, hogy egy nemzeti sajátosságról van elsősorban szó és nem társadalmi jelenségről. De vajon akkor a vasi magyar a magyar, vagy a csongrádi? És továbbmenve: a nemzeti sajátosság túlhangsúlyozása esetén nem kellene a gondolat lépcsőin sokat lépegetni, hogy eljussunk valami fajlételemféléhez. Márpedig semmi okunk sincs arra, hogy például a svédeket „alacsonyabb rendűeknek” tartjuk a norvégoknál, mint az a közel háromszoros öngyilkossági arányból „következnek”. És ilyen alapon nem tudnánk mit kezdeni azzal a világszerte ismert, s közzelfogással ellentétes jelenséggel, hogy nem a szeretet ünnepe, karácsony körül, s nem szombaton és vasárnap, hanem a késő tavaszi és nyári hónapokban és általában hétfőn követik el a legtöbb öngyilkosságot. Ezt csak azzal tudjuk magyarázni, hogy a napok hosszának növekedésével, az új munkahét kezdetével több a lehetőség a társadalmi összeütközésre, a gondok, a meg hasonlások kialakulására. Nincs is egyetlen mérvadó tanulmány, elmélet sem, amelyik összetettsége elismerése mellett, az öngyilkosságot, nem mint társadalmi jelenséget kezeli. De akkor hogy lehet, hogy ezt a jelenséget nem az adott társadalmi formából, a szocializmusból kiindulva próbáljuk megközelíteni? Bővebb fejtegetés helyett csak annyit, vajon például a magyar és a mongol, vagy a magyar és az osztrák család mutat-e több hasonlóságot, két szocialista ország, vagy egy szocialista és kapitalista ország családi intézménye?

MIÉRT ESNEK KI A TÁRSADALOMBÓL?

Öngyilkosságot általában az követ el, aki alatt ritka a társadalom hálója, aki könnyebben ki tud esni az életből. Nem valami új elmélet alaptétele ez, ilyesmire nem vállalkozhatunk. De arra sem, hogy az e területen található kavalkádót bemutassuk. Ez a fórum csak azt vállalhatja, hogy a közérthetőség messzemenő figyelembevételével, néhány elmélet kiindulópontját felvillantja. Megemlíti azt is, ha

csak negyedannyit tudnánk, mint Durkheim a múlt század végén nemcsak hazája, Franciaország, sőt általában az öngyilkosság helyzetéről, s bizonyos mértékig okairól, akkor számos hiedelem, téveszme nem élhetne meg, s a vizsgálatok már bizonyos általánosításokhoz, talán diagnózishoz is vezettek volna, és talán — bár ebben nagyon óvatosnak kell lenni — bizonyos „gyógymódokat” is lehetett volna javasolni.

De mit értünk azon a kifejezésen, hogy „a társadalom hálója?” A társadalmi kapcsolatok, normák és szokások egész rendszerét, amit szokás kollektív tudatnak is nevezni, mondhatnánk azt is: a kultúra, amiben a családi élet milyenségétől (kulturáltságától) kezdve a munkavégzés körülményéig, színvonaláig, a szórakozási szokásokig, a férfi-nő kapcsolat, a szexuális normák, sőt a vallásosság különféle jellemzőjéig minden beleértendő.

A tapasztalat általában azt mutatja, hogy ahol nagyon szoros ez a háló, ahol valósággal gúzsba köti az egyént — például az olyan katonaságnál, amelyet vakfegyelemmel irányítanak —, ott sok az öngyilkos. Ugyanígy érvényes az is, hogy ahol túl laza a háló, ahol túlzott a szabadság, ahol az egyén lehetőségeit, céljait alig-alig szabályozzák, ott is több az öngyilkosság. Minden társadalmi változás többé-kevésbé változtatja ennek a képzeletbeli védőhálónak a szövését is, esetleg magát a hálót is, vagyis a norma- és szokásrendszert, kizökkenti az embereket a megszokottból, és a nehezebben alkalmazkodók egyike-másika ilyenkor fordul önmagával szembe. Nemcsak a gazdasági katasztrófák, hanem az örvendetes változások, a gyors felvirágzás is hasonló zavarokat okoz az egyének életében, és általában mindkettő azonos módon hat az öngyilkosságra, szaporítja őket. Többé-kevésbé minden változás megzavarja a kollektív rendet. Akár jó, akár rossz az, többen vesztk el az egyensúlyukat, s hullanak bele a semmibe. De az is lehet, hogy a hálóval nincs semmi baj, csak a „mozgásigénnyel”. Vagyis a társadalom olyan célokat, igényeket tűz ki tagjai elé, amelyek elérésére még sarkall is, csak éppen a lehetőségek, az eszközök hiányzanak ehhez.

Amennyiben nemzeti sajátosságról beszélünk — s beszélünk kell —, vajon a mi esetünkben nem játszik-e szerepet, hogy szeretünk álmodozni, sokat, nagyot markolni, mondani, ígérni? De nem hisszük, hogy ilyen módon meg lehet magyarázni, miért magas a magyar öngyilkossági arány. Azt se tudjuk, hogy mióta magas, csak arról vannak adataink, hogy már a monarchiában is magas volt, és hogy a monarchia országai — Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia — ma is a lista elején találhatók. Történelmünket, kultúránkat, hagyományainkat is vallatóra kell tehát fogni, ha e jelenség gyökeréhez el kívánunk jutni. A nyilván több összetevő közül csupán azt az egyet említsük meg, amit más témával kapcsolatban elsősorban Lukács György fejtett ki.

Hazánkban a kapitalizmus fejlődése felbomlasztotta ugyan a hűbériség maradványait, de anélkül, hogy ennek politikai, sőt társadalmi követelményeit érvényesítette volna. A dzsentri továbbra is vezető réteg maradt, a polgári ideológia nem érvényesült, hanem messzemenően hozzásimult a mind jobban hanyatló dzsentri világképhez. Ez az ideológia a dzsentriből próbált új elitet csinálni, ami a polgári fejlődéssel ellentétes törekvés. A halálhangulat, a pusztulás, az enyészett igenlés és szeretete ennek a dzsentri rétegnek a sajátossága, világképe, innen szívárgott át a magyar irodalomba. A magát túlélő nemesi osztály halálhangulata így vált egy kicsit „nemzeti sajátossággá” is.

Aztán ez a társadalom a kor rakétáján a polgári fejlődés bizonyos elmaradt mozzanatait átugorva, eredményeit, kínjait, keserveit kihagyva azonnal a társadalmi haladás élvonalába, de egy kicsit a súlytalanság állapotába is került, mert képtelen volt adósságait mindjárt törleszteni, kapcsolatait, értérendjét, életvitelét, felfogását egyetlen gombnyomásra alapvetően megváltoztatni. Hogy rejtetten mennyire élnek még ezek az idejétmúlt nézetek, normák, s hogy mennyire születnek újjá, azt éppen az utóbbi időben jobban szemet szűrő jelenségek mutatják. A paraszti portákat és munkáslakásokat sem kímélő, sőt itt-ott feldúló, vagy legalábbis fogcsikorgató ver-

senyre készítetõ „újfajta”, de nagyon is régi módi életszemléletre gondolunk; az „egy nap a világ” nézet feléledésére; az ebbõl fakadó érzelmi sekélyesedésre; a jóléttel nem hisszük, hogy törvényszerûen együttjáró esztelen versengésre; az elítélt, de mégis szaporodó egymáson tiprásra.

Úgy gondoljuk, hogy témánkat elsõsorban ilyen történelmi, társadalmi vizsgálódásokkal lehet megközelíteni, s nem pedig azzal, hogy mi, magyarok, hevülékények, vagy könnyen lelkesedõk vagyunk. Feltehetõ, hogy az illyési „sorsproblémák”, vagyis szélsõségeink — például a magas válási arány, az alkoholizmus, az alacsony születési arány stb. — gyökerei ugyancsak ezekbe a történelmi, társadalmi adottságokba nyúlnak bele.

De hangsúlyozzuk még egyszer: a társadalmi normáktól eltérõ magatartások, például az õngyilkosság, magyarázatánál nem lehet csak káros, negatív változásokra gondolni! Számos, fejlõdést szolgáló változás is növeli az õngyilkosok számát, a káros jelenségeket. Vitathatatlanul pozitív jelenség például a szövetkezés, sõt a parasztság, a mezõgazdaság egyetlen lehetséges, fejlõdést biztosító útja. Még akkor is igaz ez, ha a szövetkezést követõen jelentkezett az úgynevezett „tsz-neurózis”, sõt növekedett a parasztság körében az õngyilkosság is. De nemcsak arról van szó, hogy rövid távon a haladást szolgáló társadalmi változások is hozzájárulhatnak az õngyilkosság szaporodásához. A téma bonyolultabb ennél, s nem lehet pusztán úgy elintézni, hogy a szélsõséges jelenségekkel fizetett adó majd hosszabb távon kamatozik, akkor nyer igazolást mondjuk az õngyilkossági arányszám csökkenésében, vagy legalábbis abban, hogy kevesebb lesz az azt növelõ tényezõ. Kanyarodjunk csak vissza: az adatok alapján feltehetõ, hogy a szövetkezéssel járó változások következtében megnõtt az õngyilkosság a parasztság körében, s ez a magasabb arány például a megnövekedett és értelmesen felhasználni nem tudott szabad idõ miatt máig ezen a színvonalon maradt. Ugyanakkor pedig az egyéni gazdák körében is ugrásszerûen, a szövetkezeti gazdákat jóval meghaladó mértékben nõtt az õngyilkosság, mert... Hagyjuk itt abba a következtetést, többet a mindenki által sejtetnél nemigen tudnánk mondani, s jelezzük a pontokkal, ez is olyan téma, amit meg kellene nézni közelebbrõl is.

Lássuk azonban, általában hol lyukasabb a háló, hol kisebb a kötõerõ? Mindenekelõtt az idõs emberek körében, különösen az egyedül maradt idõs emberek körében. A házasság, a gyermek megtartó erõ; a családi állapot szerint a legesendõbbek az özvegyek, és õket követik az elváltak. Korábban egyértelmûen „városi betegség” volt az õnpusztítás, de mostanában nemcsak nálunk, másutt is változik a helyzet. Mint késõbb látni fogjuk, a tanyás vidékek egyre inkább megelőzik ebben a tekintetben a városi népességet. A férfiak általában kétszer-háromszor olyan gyakran lesznek õngyilkosok, mint a nõk. Mindez statisztika, s mögöttük az emberek, akik kiléptek az életbõl. Pedig elképzelhetetlen olyan helyzet, olyan szerencsétlenség, amibõl az önakasztás az egyetlen kiút.

ÉVESZMÉK SOROZATBAN

A történelem folyamán az emberek, a különbözõ társadalmak eltérõen vélekedtek az õngyilkosságról. A kollektív társadalmak általában elítélték, büntették. A személyiség fejlõdésével, elõtérbe kerülésével egyre inkább az egyén jogának tartották, hogy dönthessen még ilyen szélsõségeken, visszavonhatatlanul is saját sorsa felõl. Az ókori Athén akkor nem büntette az õngyilkosságot, ha kellõ indokok alapján a szenátus engedélyezte. XIV. Lajos Franciaországa az õngyilkost a szemétre vettette. Javait elkobozták, társadalmi rangjától megfosztották, kastélyát lerombolták, címerét összetörték. Csak az 1789-es forradalom törölte el ezeket a rendelkezéseket. Oroszországban a kísérletet is pénzbüntetéssel sújtották, New York államban is: 200 dol-

lár és 2 évi börtön volt a büntetés. Nálunk jelenleg az öngyilkosságban való közreműködést büntetik csak, maximum 3 év börtönnel.

Van, ahol a népdal még dicsőíti is az öngyilkosságot (szerb-horvát folklór, Fehér rózsza), nálunk a népköltészet legszomorúbb darabjai sem ismerik azt a fajta halálhangulatot, ami végigvonul a magyar költészetben. Bár ezt a kérdést senki sem vizsgálta, mégis azt hiszem, közvéleményünk egyre elnézőbb az öngyilkossággal szemben, különösen elnézőek a szellemi foglalkozásúak, a városlakók. Falun még mindig szégyen, de ott is egyre kevésbé, s hogy a kísérletet eltítkolják, annak nem az öngyilkosság elítélése az oka, sokkal inkább komolytalanságuk miatt szégyellik magukat. Bizonyos körökben mintha tekintély-, presztízsnövelő hatása lenne az öngyilkosságnak (fiatalok, értelmiségiek) feltehetően a nagy irodalmi alkotások példái nyomán, másrészt azért, mert a közvélemény csak a nagy, a sikeres emberek (Hemingway, József Attila, Juhász Gyula, Rozsos István stb.) önpusztításáról értesül. Mindebből az következne, hogy az értelmiségiek körében több az öngyilkos, mint a többi rétegben, osztályban; városban több, mint falun. De ennek az ellenkezője az igaz. Mégis úgy érzem, különösen a közvéleményt meghatározó hangadó értelmiségi vélemények alapján, hogy egyre elnézőbbek, közönyösebbek vagyunk az öngyilkossággal szemben. Jó lenne megvizsgálni ezt is közelebbről.

Éppen a téma nem, vagy nagyon hiányos ismerete miatt a közfelfogásban rengeteg tévedés él. Legközkeletűbb ezek közül, amelyik az öngyilkosokat elmebetegnek, pszichopátának tekint, holott az elmebetegek között ritka az önpusztítás — az öngyilkosok legfeljebb 2—3 százaléka kerül ki közülük — és csupán a neurotikus, különösen a lehangoltságra hajlamos betegek aránya lehet magasabb közöttük az átlagnál. (A depresszió sok esetben más tünetekben jelentkezik.)

Keményebb kérdés az előbbinél a vallás, a vallásosság. „Bizony, elvették az emberek hitét, és nem adtak helyette semmit! Nincs ami visszatartson!” — mondják. S tegyük hozzá, már Durkheim is igazolta, hogy a katolicizmus megtartó ereje nagyobb, a katolikus vidékeken általában kisebb az öngyilkossági arány. Hetven esztendő elmúltával ez a tétel nem mindenütt érvényesül, van ország, ahol visszajára fordul. Vagy itt van például a sok öngyilkossággal terhelt Izrael, pedig más vallású közösségekben a zsidó vallásnak van kiemelkedően a legnagyobb megtartó ereje. Vagyis a tételek, mint ez is, mind jobban függenek a helytől és a vizsgálódás időpontjától. Ezen az alapon hazánkban sem lehet megmagyarázni az öngyilkosság területi változásait, ami persze nem azt jelenti, hogy nincs olyan hely, ahol a vallási tényező szerepe jelentős.

A vallással kapcsolatos nagy tévedés az, hogy visszatartó erejét a tiltásnak tulajdonítják, annak, hogy az öngyilkost nem temetik el, hanem a temető árkába kerül (ez egyébként már régen megszűnt). A Biblia nem ítéli el az öngyilkosságot, a vele kapcsolatos büntetéseket csak az arles-i és prágai zsinat hozta (452. ill. 563-ban). Mennyire lehet az ilyesfajta tiltásnak szerepe, különösen a mai világban, vitatható. Nem a tiltások, vagy a túlvilággal való fenyegetés riasztotta jobban vissza a katolikust, mint a protestánt, hanem a társadalmi összetartó erő — a szálak a hálóban —, amit a közös hiedelem, gyakorlat és szemléletmód határozott meg! Az átmeneti korok mindig nehezek, több bizonytalansággal járnak („nem adott helyette semmit”). De a múltó hagyományok akkor sem hozhatók vissza, a vallás nem alkalmas az öngyilkosság csökkentésére. Még valamit azért említsünk meg, amiről nem szokott szó esni. Azt hiszem, a gyónásnak a gondoltnál is nagyobb szerepe volt, esetenként még van is a katolikusok kicsiny öngyilkossági arányában. A bűnös, a lelki beteg gondolatait, érzéseit, legtitkosabb vágyait s a cselekedeteit is feltárhatja a pap előtt — akinek még a modern pszichiáternél is jobban kell tudni hallgatni —, és éppen ez a kibeszélés, meghallgatás oldja fel a gyónó feszültségeit, segíti gyógyulását.

Az egyik legszélesebb körben elterjedt nézet az öngyilkosságot a nyomorral hozza összefüggésbe, és egy-egy esetről hallva, csodálkozva csapják össze kezüket

az emberek: „pedig mindene megvolt!” Mondható, általános tapasztalat, hogy első-sorban nem a legtöbbet szenvedők lesznek öngyilkosok, sőt például a nyomornak határozott megóvó hatása van! — amint ezt nagyon sokan kimutatták. Természetes is ez. A küzdelem, a létbizonytalanság éppen az élni akarást váltja ki és nem az önpusztítást (ezzel van összhangban az az általában érvényes összefüggés is, hogy a háború csökkenti az öngyilkosok számát). Már Durkheim is azt írja: „Az emberek azokban a korokban és osztályokban válnak meg legkönnyebben az élettől, amikor és ahol az élet a legkevésbé nehéz.” Nagyon kétes értékű ezek után az az itt-ott fellelhető büszkélkedés, amit az vált ki, hogy nálunk anyagi nehézség miatt mindössze 10—20 ember vet véget az életének, pedig a harmincas években... Olcsó büszkeség. A hivatalos oki — egy okra szorító — statisztikák nem eléggé megbízhatók. Ahogy a harmincas években divat volt azt írni a lapra, „tettének oka: anyagi nehézség”, ugyanígy divat ma, miután megkérdezték a hátramaradottakat, hogy „Járt-e orvoshoz?” vagy „Ivott?”, beírni, hogy beteg volt, vagy alkoholistá. Egyébként, ha a nyomor felől próbáljuk megközelíteni a kérdést, akkor a listavezetők között található leggazdagabb európai államokkal — Svédország, Svájc, NSZK — vagy nem tudunk mit kezdeni, vagy olyan füle-farka sincs rossz politikai cikkeket gyártunk, mint nyugati kollégáim, amikor erről a témáról velünk kapcsolatban írnak.

A legveszélyesebb tévedések közé tartozik az öngyilkossággal fenyegetőzőkről azt hinni, úgy vélekedni: „Amelyik kutya ugat, nem harap”! Számos vizsgálat kimutatta, hogy az öngyilkosok 70—90 százaléka előzőleg valami jelét adja tettének, esetleg be is jelenti, de a környezete ezt rendszerint nem veszi komolyan. Pedig az öngyilkosok körülbelül 10 százalékanak, 300 embernek korábban már egy vagy több sikertelen kísérlete is volt! Elkeserítően szeretet nélküliek azok a kapcsolatok, ahol nem elég jelezni, bejelenteni az öngyilkosságot, végre is kell hajtani ahhoz, hogy odafigyeljenek.

Nemcsak a tájékozatlanság, a hallgatás okozza, hogy oly sok téves nézet él a gyakorlatban témánkról. Hozzájárul ehhez, hogy még aki legtöbbet kénytelen foglalkozni ilyen esetekkel, az orvos is többnyire csak a kísérletesekkel találkozik (arról nem beszélve, hogy ha nem elég érzékeny és érdeklődő, nem lát túl az egyedi eseteken). De miért szűrhető le más kép az öngyilkossági kísérletekből, mint az úgynevezett sikeres öngyilkosságokból? A kettőt élesen el kell különíteni, szélsőséges eseteiről még azt is állíthatjuk, alig van közülük egymáshoz. Több-kevesebb különbségtételre hívja fel a figyelmet az a tény is, hogy amíg a tízszeres gyakoribb kísérletesek 70 százaléka a nő, addig a sikeres eseteknél megfordul az arány, itt már a férfiak aránya 70 százalék. Az öngyilkossági kísérlet egyik célja éppen az öngyilkosság, a halál elkerülése! Dunaújvárosi orvosok tapasztalatai szerint a kísérletezőknek háromnegyede nem akar meghalni, csak megjátszásból, megijesztésből, terrorizálásból vesz be két Aszpirint, vagy elkeseredett rossz kapcsolata miatt, komolyan nem gondol a halálra, de szívesen átalussza a konfliktus idejét. A kísérleteseknek mintegy 15 százalékanak súlyos a problémája, meg is akar halni, de fél a haláltól, éppen ezért kétértelmű előkészületeket tesz. (A halálozási arány náluk már jelentős.) Mintegy 10 százalékra tehető azok száma, akik minden áron véget akarnak vetni az életüknek, őket csak a véletlen folytán szokták megmenteni. Egyébként az országos statisztikák szerint az öngyilkossági kísérletesek 98 százaléka 8 napon belül gyógyul. (A leggyakoribb altatószerekkel szemben hatásos ellenszert fedeztek fel.)

Nehéz minderről megfelelően beszélni. Mert félő: vagy az igazság ellen vét az ember, vagy lekicsinyli a kérdést. A már említett adat is arra hívja fel a figyelmet, hogy minden kísérletet komolyan kell venni. Sokan vannak, akik csak két-háromszori nekirugaszkodás után tudnak megválni az élettől, s éppen ez a gyöt-rődés mutatja, ők a legesélyesebbek a sikeres mentésre. Ugyanakkor azt sem lehet elhallgatni, hogy az érzelmi zsarolásra nem kell reagálni, mert siker esetén az illető újabb céljai elérésére megismétli a látszatkísérletet, s effajta fenyegetőzésekre ren-dezi be saját és környezete életét.

OMLADOZÓ CSALÁDI BÁSTYÁK

Vajon az öngyilkosság mennyire függ az egyéni sajátosságoktól és mennyire a társadalomtól? Legszívesebben rávágnám a tetszetős 40:60 arányt, pedig szinte elképzelhetetlen az ilyesfajta mérítség. Mert vajon a lelki sérülés egyéni sajátosság? És akkor is az marad, ha tudom, hogy személyiségzavarának elsősorban durva, alkoholistá apja az oka, aki viszont azért iszik, mert a háború megnyomorította, s a felesége emiatt megcsalja... Jobb híján maradjunk a megszokott terepen, s mondjuk azt, hogy az öngyilkosság okai rendkívül összetettek, alapvetően legalább ket-tősek: társadalmiak és egyéniek, de ez utóbbi is lehet pszichológiai és biológiai. Szükséges talán itt megemlíteni: meg kell különböztetni az okot a kiváltó tényezőtől. A statisztikák, a környezet többnyire a kiváltó tényezőt tartja okként számon (egy orvos a közelmúltban úgy kicsinyellte le a kérdést, hogy az újságírónak elmesélt egy esetet, ahol egy cipőfűző elszakadása „miatt” kísérelt meg valaki öngyilkosságot...). A pohár sokszor nagyon csekélységtől telik be, a lényeg viszont az, hogy mivel van feltöltve?! Nem csupán keserűséggel! Számos társadalmi szempontból semleges, sőt pozitív tényező is hozzájárulhatott az egyén meghasonlásához.

De vajon miért lesz öngyilkos az egyik ember hasonló gondok, bajok, feszültségek közepette, és miért nem lesz az a másik? Milyen típusú feszültségek vezetnek az öngyilkossághoz, milyen személyiség hajlamos rá? Valószínű, hogy az öngyilkosok személyiség típusainak megoszlása nem tér el lényegesen a népesség átlagától. Kik azok mégis, akik más kiutat nem találnak feszültségeik feloldására, mint a menekülést az életből? Feltehető, hogy többségben vannak közöttük, akiknek a személyisége sérült. A legtöbb károsodás és a legmaradandóbb károsodás, más irányú vizsgálatok szerint, elsősorban gyermekkorban éri az embert, akkor, amikor a közösségi viselkedés módjait tanulja. Vagyis kérdéseink többsége a családba vezet, abba a közösségbe, amelyik az emberkét a jövőre „programozza”, s kevésbé a felnőttkori családba, s még kevésbé a munkahelyre, amelyiknek a szerepe feltehetően kisebb, mint azt sokan hiszik (mondhatjuk azt, hogy az okok, amik miatt a terhelést képtelen elviselni egy-egy ember, jobbára a gyermekkori családba vezetnek, az öngyilkosságot kiváltó tényezők pedig a felnőttkori környezetbe, munkahelyre).

„Ó, csillag, mit sírsz! Mészzebb te se vagy, / Mint egymástól itt a földi szívek!” — írta Tóth Árpád, s a család mai változásait figyelve, óhatatlanul eszünkbe jutnak ezek a sorok. Túlzó pesszimizmus lenne? A fejlődés világszerte, így jobbára nálunk is azt mutatja, hogy a tartós kis közösségi kapcsolatokat egyre inkább az összetett csoportokkal való kapcsolatok, a csoporton kívüliekkel való rövid találkozások váltják fel. Az alkalmoszerű ismeretségek számának növekedése csak a családdal való érintkezés rovására történhet. Legjobb esetben naponta 4–5 órát tölthet együtt a család, de az otthoni teendők s a televízió ezt az időt is jelentősen csökkentik. Ugyanakkor a munkahelyen felszabadultabbak az emberek, közlékenyebbé váltak, gyakoriak a bizalmas személyes kapcsolatok, sok esetben még olyan intimítást is tudnak egymásról, amit a család minden tagja sem ismer. (Nem véletlen, hogy a válásoknál oly sokszor szerepel harmadikként a munkatárs, akivel több időt töltenek együtt, mint a családban.)

Hová tűnt az együtt élő, együtt dolgozó falusi család? A társadalmi változások következtében az egyén érzelmi helyzete is változik, a család szerepe módosul, de fogalmaink, elvárásaink vele szemben lassabban változnak, vagy másik oldalról: egyre gyorsabban avulnak. A polgári család lazul, töredezik, széthullik, az új típusú családról meglehetősen hiányosak az ismereteink, bizonyos mértékig a régi, idejétmúlt családtípust a broncsoljuk, foltozzgatjuk. Nem tisztázott, hogy a külső hatások milyen változásokat okoztak például a gyerekek és felnőttek viszonyában, személyiségében, mi maradt meg a korábbi szerepekből, s milyen új funkciók keletkeztek. Régen a család az egyéniség védelmét jelentette, ma ennek érdekében a gyerekek kiválnak a családból. Zárt család már alig-alig létezik, a családok létszáma egyre csökken. (Sőt a nagycsaládokat bizonyos lenézés, ellenszenv veszi körül.)

Nálunk is megjelent, sőt szaporodik a teljesítményre irányított család, az érzelmelemre építettel szemben. A teljesítmény az élet számos területén előtérbe kerül, fiatalok egy részének körében a szexuális kapcsolatban is fontosabbá válik a mennyiség, mint az érzelmi érték. A családot összetapasztó érzelmi erők szerepe egyre csökken, ez pedig növeli a pszichés veszélyeztetettséget. A családban az érzelmi hiány állandóvá válik. Szenved ettől a szülő is, s a hiányt úgy próbálja pótolni, hogy anyagilag többet ad. Számos vizsgálat bizonyítja, hogy a fiatalok a családi átlagnál magasabb, sokszor jóval magasabb színvonalon élnek, ami csak újabb feszültségeknek a forrása, mert a társadalom ezt a kivételezést nem ismeri el. Olykor az iskola is növeli ezeket a feszültségeket azzal, hogy a teljesítményt mindennél fontosabbnak tartja.

Az értékek válságának korát éljük, szokás mondani. Ha a válságot túlzónak is tartjuk, a rendkívül gyors változásokat el kell ismerni. Ezeket az érték- és normaváltozásokat leginkább a fiatalok sínyik meg. Ilyen körülmények között vagy ki tudják alakítani egyéni értékrendjüket, vagy hosszasan és tartalmatlanul, mindent megkérdőjelezve csapódnak ide-oda, mert nem tudnak mibe fogódzkodni. A fiatalok találkozása az élettel egyébként is felveti az elmúlás gondolatát is. Ha ebben az időszakban nem kapnak elég szeretetet, sőt ellenséges magatartással találják magukat szembe, könnyen esnek világfájdalmas hangulatba, s hajlamosak a társadalmi normák megsértésére, végső fokon ezen az úton eljuthatnak az öngyilkosságig is. De lényegesen több azoknak a száma, akik ezeket a sérüléseket viszik magukkal, s csak akkor törnek össze, akkor mond csődöt alkalmazkodóképességük, amikor különböző nehéz helyzetekbe, feszültségek közé kerülnek. Feltűnő, hogy egy alkoholizmussal kapcsolatos KSH-vizsgálat során (az alkoholizmus és az öngyilkosság bizonyos rokonvonásokat mutat!), hány emberről derült ki, hogy szeretetlenség, durva bánásmód, az egyik szülő elvesztése, válás stb. miatt szenvedtek nagyon mélyen őrzött lelki sérülést, személyiségzavart, s kisiklásuknak ez volt az egyik oka.

Túlságosan kihangsúlyoztuk eddig a családi intézmény változásának negatív tényezőit, pedig kedvező változások is történnek — bár a változások, mint már említettük, mindenképpen igénybe veszik az egyének alkalmazkodóképességét, növelik feszültségeit. Még az olyan önpusztítást fokozó jelenség, mint a válás is, hord magában bizonyos kedvező hatásokat is, szaporodása kisebb mérvű ráutaltságra, a nagyobb egyéni biztonságra mutat.

ISMERD MEG MAGADAT!

Akárhogy is emelünk ki fontos vagy annak vélt jelenségeket, az öngyilkosságok sohasem magyarázhatók egyetlen okkal vagy az okok egy csoportjával. Tessék például közös nevezőre hozni az önégető vietnami papot és a 68 éves, önmagának is terhet jelentő rúzssai paraszt önakasztását! De példálózni a végtelenségig lehetne.

Meglepő, hogy a leghétköznapibb eseményekben is mennyi sérülést tudnak az arra hajlamosak összeszedni! Hiba lenne ezeket lebecsülni. Inkább azon kellene gondolkodni, miként lehetne a felesleges összeütközésektől megkímélni az embereket. Nélkülük ez nyilvánvalóan nem megy. De hogyan növelhető az önismeret? Aki nem bírja a vér látványát, az rendszerint elkerüli az utcasarki baleset tumultusát. Vajon a meddő összetűzéseket, előre látható kudarcokat, vitákat miért nem kerülik ki sokan éppen így?

Gergely Mihály is felveti, s más szerzők is: feltűnő, hogy az öngyilkosságot elkövetők többségének „alacsony szintű az önismerete, műveltsége csekély, felszínes, s ez a tény szerepet játszott valamennyiüknél abban, hogy nem voltak képesek eligazodni az öngyilkossághoz vezető összeütközések sorozatában”. Vagyis a közösségi élet viselkedési módjait nem, vagy csak hiányosan sajátították el gyermekkorukban. De van, ami felnőttként is hamis ábrándban ringatja őket: az egyenlőség egyoldalúan beléjük sulykolt tudata.

A nyomorító nagy egyenlőtlenségek megszüntetésére, átlépésére éveken, sőt évtizedeken át túlzottan hangsúlyoztuk az emberek egyenlőségét, elfeledkezve arról

szinte teljesen, hogy még a legeszményibb egyenlőség közepette is megmaradnak bizonyos különbségek az öröklött, de a szerzett sajátosságokban is. Érthető, hogy minden eszközzel át kellett törni az egyenlőtlenség gátjait, beidegződéseit, de ma már szükség lenne arra is, hogy jobban bele oltuk az emberekbe az önismeretet, a készséget saját képességeinek mérlegelésére, helyes értékelésére. Nem pusztán ifjúkori túlzás, divatmajmolás mutatkozik meg abban, hogy annyian akarnak női fodrászok, orvosok vagy táncdalénekesek lenni. Baj van a szülők ön- és gyermekértékelésével is! S így fordulhat elő, hogy például beszédhibás, dadogós fiatalok jelentkeznek a tanárképző főiskolára.

1968 után gyakoribbá váltak a törekvések, hogy különbséget teszünk eredményeik alapján nemcsak a gazdasági egységek, de az emberek között is. Csakhogy az ilyen méretekben nem várt és kellemetlen mellékjelenségek (munka nélkül szerzett jövedelmek, ügyeskedések stb.) azzal jártak, hogy a közvélemény tekintélyes része elutasít mindenféle különbségtételt. Nem lehet ezt azzal elintézni, a közepek és a tehetségtelenek nem tudnak beletörődni, hogy bizonyos szempontokból nem eshetnek a legjobbakkal azonos elbírálás alá — bár ennek is igen jelentős a szerepe. Még párttagok közül is sokan a jogos, szükséges különbségtételben is nézeteink, elveink megsértését látják, s ennek megfelelően vélekednek róla. Az egyenlősdihez szokott emberek megkülönböztetése, például a legjobbaknak juttatott nagyobb fizetés, jelentős feszültségek forrása lehet, s számos embernél okoz meghasonlást.

Közben a társadalom óriás ingája keresi az új körülményeknek megfelelő egyensúlyi helyzeteket, s pillanatnyilag az erkölcsi egyensúly eltolódott, több szabályozó kevésbé tudja kifejteni a hatását, elsősorban erkölcsi elveink végrehajtása bizonytalanodott el, s mindez lehet, hogy rövid távon hozzájárul az amúgy is magas öngyilkossági arányszám további lassú növekedéséhez. A nagy egyenlősdi, a korábbi mérce tovább nem használható, az újat viszont nehéz megteremteni. Az emberek elbizonytalanodtak, hogy mi a helyes és mi nem, mi az, amit jogosan várhatnak, sőt követelhetnek, így aztán egyre többen tartanak igényt mindenre. A magasabb életnívó, a szerzés nagyobb lehetőségei új meg új vágyakat szülnek. Nő azoknak a tábora, akik követelőzőbbé válnak a társadalmi normákkal szemben úgy is, hogy fellépnek ellene, felrúgják őket, és úgy is, hogy szigorúbb normarendszert követelnek. Az elérhetetlen, sok esetben pontos, szabatos megfogalmazása híján elérhetetlen cél örömtől nem nyújt, csak hajszát jelent. Az öngyilkos kísérletesek közül egyre többen kezdik úgy vallomásukat a pszichiáternek: „Nem kerestem elég pénzt...”, „Nem tudott gazdálkodni, rosszul bánt a pénzzel...”, „Azt fogta rám, hogy elloptam hazulról kétszáz forintot...” stb.

Az bizonyított, ha kevesebb korlátot érez az ember, egyre elviselhetlenebbé válnak számára az ésszerű, szükséges korlátok is. Minden ellen tiltakozik, amiről úgy érzi, hogy gátolja a szabad mozgásban — s ez alatt egyre inkább a szabad szerzést érti. Szerezni, szerezni, szerezni! Szomjazik a dolgokra, a boldogságot mindig a következő pillanattól várja, aztán amint megszerzi, már nem érdekes, nem tud vele mit kezdeni, nem a hasznáért kellett neki, hanem szokásból, divatból, a tekintély miatt. Az ilyesfajta lázas türelmetlenség nem ismeri a lemondást, egyre feszültebb helyzetbe kerülnek e mánia megszállottjai, és ilyen körülmények között a legkisebb kudarc, nehézség is végzetes lehet. Valami ilyesmi játszhatott közre például az egyik leggazdagabb szatymazi paraszt öngyilkosságában.

Ha már szóltunk az esztelen presztízsversenyről, ne hagyjuk említetlenül a nemesebb versengést sem. Lehet, hogy elfogultsággal vagy tájékozatlansággal vádolnak, de nem emlékszem arra, hogy neves, legalábbis első osztályú, magas szinten versenyző sportolóink közül bárki is öngyilkos lett volna. Vallom, hogy különösen fiatalon az egyéni sportok, majd később a csapatsportok olyan értelemben is nemesítik az embert, hogy képességeit, „formáját” jobban tudja értékelni, s az átlagosnál jóval szívósabban tud küzdeni reálisan megállapított céljai eléréseért. Az edzett emberek a törések, vereségek után képesek százszor talpra állni, újrakezdeni.

Itt van még a nagy áldás és a nagy veszély, a gyorsan növekvő szabad idő. Hányan, de hányan nem tudnak mit kezdeni magukkal, mert az olvasásra nem

szoktatták rá őket, mert csak dolgozni tudnak, szerezni, de élni a megtermelt javakkal már nem. Szinte mindegy, hogy honnan indulunk el, hosszabb vagy rövidebb úton a kulturális színvonal növelésének fontosságához jutunk. Gondjaink többségén át ide vezet a fonál, mégis úgy teszünk sokszor, mintha nem lenne több az egész a mozibajárásnál.

A FORRÁSKÚTI „VILÁGCSÚCS”

Illő lenne már a számokról is szólni. Van tehát egy öreg földrész, ahol gyakoribb az öngyilkosság, mint másik négy társán. Ezen belül a világon az öngyilkossággal leginkább fertőzött terület Közép-Európa, s ennek egyik országában, hazánkban, másfélszer annyi az öngyilkosok aránya, mint az utána következő országokban. Tizenkilenc megye közül hosszú idő óta Csongrád áll az élen, ahol az öngyilkossági arányszám egy ugrásszerű változás után tavaly már majdnem kétszerese volt az országosnak és másfélszerese az oly sokszor riasztónak tartott nyugat-berlininek, s ahol többek között található egy gazdag, jómódú, rendezett, külső szemlélő számára nyugodt életet élő falucska, *Forráskút*, ahol az öngyilkossági arányszám tízéves átlaga háromszorosa az országosnak, ahol évente átlagosan három emberrel adóznak, nem tudni kinek és nem tudni miért, s ahol 1970-ben hat férfi vette nyakába a kötelet. Ez fonál a glóbusztól kedves falucskánkig, *Forráskútig*, olyan, mint egy mese, s nemigen akarjuk észrevenni, hogy mennyire nyomasztó.

Mi jellemzi öngyilkossági szempontból Csongrád megyét? Mielőtt megvizsgálánánk a térképet, meg kell magyarázni egy eddig is használt szakkifejezést. Öngyilkossági arányszámnak, rátának nevezik a 100 000 lakosra jutó öngyilkosok számát. Ezzel az adattal New Yorkot is össze lehet hasonlítani Rúzsával, mivel kiszűri a lélekszámbeli különbséget. És most lássuk a térképet, amit tíz év közel kétezer Csongrád megyei öngyilkossági adatainak feldolgozásával kaptunk. (Ezek az adatok nagyon kis mértékben eltérnek a megyére vonatkozó országos adattól, mert a megyében lakó, de azon kívül, tehát Budapesten vagy másutt elkövetett öngyilkosságok hiányoznak belőle, de ez az eltérés nem lényeges, és ilyen viszonylag hosszú időszak: s ily nagyszámú eset adatai eléggé általános érvényűek, mentesek az időszaki kilengésektől.) A kiszámított arányszámok alapján a településeket négy csoportba osztottuk. Alacsony öngyilkossági arányszámot mutató településekre (0–15 százaléklelig), közepesre (15–30), magasra (30–50) és rendkívül magasra (50 fölötti). Amit mi alacsony értéknek nevezünk, annak a felső határa körülbelül az európai átlag. A közepes kategóriában található a WHO által említett kiugróan magas rátájú országok — kivéve Kanadát, amelyik az előzőbe és hazánkat, amelyik a következő csoportba sorolható. A „nagy nyolcas” 1968-as adatai: Ausztria 21,9, Dánia 20,5, Finnország 21,6, NSZK 20,4, Svájc 17,0, Svédország 21,5. Nem tudni, hogy miért maradt ki a sorból Csehszlovákia (24,5). A magas kategóriába az országok között egyedül hazánk található (33,7), ide sorolható a városok közül az említett Nyugat-Berlin, Budapest (36,4), Debrecen (36,4) és Szeged (45,2), és tíz megye (Baranya, Békés, Fejér, Hajdú-Bihar, Heves, Komárom, Pest, Somogy és Szolnok). A kiugróan magas, vagyis 50 fölötti rátával rendelkezik Csongrád megye 1968-tól (51,9, majd a következő években 50,9, aztán 61,6).

Az öngyilkossági arányszám az elmúlt tíz esztendőben a megye községeiben 41,0, a négy járási jogú városban 51,1, Szegeden 38,0 (a városokban együtt 45,2), illetve a megyében összesen 43,4 volt, és kisebb visszaesésekkel lassú emelkedést mutat.

Szembetűnő, hogy az egyetlen Makót kivéve — amelyről feltehető, hogy kiugróan magas értéke (a tízéves átlag 62,9) nemcsak a magyar városok között az első — a nagy öngyilkossági gyakoriságú területek mind a Duna—Tisza közére esnek. A járások között a szegedi vezet (47,2), a legritkább az öngyilkosság a makói járásban (28,2), s így még inkább kiugró a járási székhely páratlanul magas adata. (Csongrád városé tizzel kevesebb, 51,7). Az alacsony rátájú csoportban elsősorban a makói járás községei találhatóak, köztük a 7–800 lakosú Kövegy és Ófőledek, ahol tíz esztendő alatt egyetlen öngyilkos sem volt. A közepes rátájú községek nagyjából

Több településen tapasztalható nagy eltérés az éves adatok között. Csendesnek mondható időszakokat valóságos öngyilkossági hullámok követnek. A kiugróan magas értékek elsősorban 1970-ben és 71-ben fordultak elő, különös módon ezeket a hullámokat mindenütt férfiak önpusztítása vezette. 1970-ben Maroslelén öten, Forráskúton hatan, a következő évben Bordányban négyen, Üllésen hatan vetettek véget önszántukból életüknek. Ezek az esetek százezer lakosra számítva 150—250 közötti rátákat adnak, de elmaradnak az 1970-es rúzsai hullámtól, ahol ekkor tizenegy férfi lett öngyilkos. Az összes lakosra számítva, az arány meghaladja a háromszázat, ha csak az érintett férfinépességre vetítjük, akkor megközelíti a hatszázat.

Az említett tíz esztendő 1905 Csongrád megyei öngyilkosa a települések között a következőképpen oszlik meg: Algyő 21, Ásotthalom 40, Baks 7, Balástya 22, Bordány 20, Csengele 11, Deszk 6, Dóc 5, Domaszék 28, Forráskút 27, Gyálarét 6, Kiskundorozsma 32, Kistelek 30, Kübekháza 2, Mórahalom 39, Öttömös 2, Pusztamérgecs 7, Pusztaszer 12, Rószke 26, Rúzsa 32, Sándorfalva 18, Sövényháza 5, Szatymaz 18, Szőreg 14, Tápé 14, Tiszasziget 2, Újszentiván 2, Üllés 31, Zákányszék 29, Zsombó 12 és a szegedi járás összesen 520 (ebből az első öt esztendőben 205). Árpádhalom 2, Bokros 9, Csanytelek 16, Cserebökény 3, Derekegyház 8, Eperjes 4, Fábianszabony 10, Felgyő 4, Magyartés 2, Mártély 6, Mindszent 37, Nagymágocs 12, Nagytőke 1, Szegvár 24, Székkutas 17, Tömörkény 20 és a szentesi járás összesen 175 (ebből az első öt esztendőben 76). Ambrózfalva 1, Apátfalva 15, Csanádalberti 1, Csanádpalota 15, Ferencszállás 1, Földeák 13, Királyhegyes 1, Kiszombor 17, Klárafalva 2, Kövegy 0, Magyarcsanak 10, Maroslele 10, Nagyér 2, Nagylak 1, Óföldeák 0, Pitvaros 5 és a makói járás összesen 94 (43). A városok: Csongrád 105 (37), Hódmezővásárhely 264 (127), Makó 195 (100), Szeged 417 (189) és Szentes 135 (56). Összesen 1905 halott tíz esztendő alatt.

Mind közelebb és közelebb jutva az egyedi esetekhez, még fájóbban fogalmazódik meg a kérdés: Miért mutatnak az egyes települések ilyen nagy eltérést? És miért ilyen magas az öngyilkossági arányszám Csongrád megyében? Pillanatnyilag, közelebbi vizsgálódás híján, jobbára csak az elmondott általánosságokat tudnánk megismételni. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy ha a külterületi, tanyai népesség arányát ábrázoljuk térképen ugyanígy, a fekete foltok a két ábrán majdnem teljesen egybeesnek. Tévedés lenne persze azt állítani, hogy ez a lassan halódó életforma az oka a sok öngyilkosságnak, hisz cáfolatul itt van mindjárt Csongrád. Hogy a küszködő, itt-ott élethalálharcot vívó, idejétmúlt tanyasi életformának nagy szerepe van a magas megyei arányszámban, az biztos, de nem ez az egyedüli ok. Hisz például épp a kiugró Forráskúton példásan, okosan, tapintatosan és nagyon jó gazdasági körülmények között, lépésről lépésre oldják meg ennek az ellentmondásos világnak a gondjait, és mégis... Vagy itt van egymás szomszédságában két település, Rúzsa és Öttömös. A felületes benyomás olyan erről a két, egyformán nagy tanyavilágú településről, mint két tojáról, de az egyikben harmincketten, a másikban ketten választották tíz év alatt az önkéntes halált. Rúzsán magasabb a veszélyeztetettebb 60 éven felüli és a férfi lakosság aránya. De ez jó, ha a nagy különbség negyedét magyarázza. És Makó? Ez a város a szélsőséges demográfiai adatok listavezetője. Feltehetően a legöregebb városi település, a legkisebb születési arányszámú város. Az esendőbb öregek és az egykéző, vagy egyet sem szülő családok vajon milyen arányban magyarázzák a város elsőségét az öngyilkosságban? Tolulnak a kérdések, hágnak egymás sarkába, s válasz: nem tudom, nem tudom, nem tudjuk. És az adattenger partján ülve még inkább elkésztítő, hogy a megyében senki, de senki nem figyelt fel eddig erre a jelenségre, nem hallotta meg a jajokat. Miskolc, Debrecen, Pécs, Dunaújváros, de különösen Budapest, kisebb-nagyobb eredménnyel, de tett valamit, Szeged és Csongrád megye semmit. Pedig... De a kesergés nem segít, legfeljebb az elvégzendő munka riasztja el egy kicsit az embert, s egyelőre csak szalmaszálakba tud kapaszkodni, hogy a jogi karon diplomamunka készül a témáról, s talán néhány orvos is hozzákezd értékes tapasztalatai feldolgozásához.

Amennyi adatról itt szoltunk, csak rövid útra elég. Jó lenne elkészíteni az itt bemutatott térképnek az 1920-as vagy 30-as változatát, hogy megtudjuk, merről jövünk. Aztán következhetnének a részkérdések. Az olyan izgalmas feladatok, hogy az egyik gyárban miért több az öngyilkos, mint a másikban? „Munkahelyi ártalom”, netán „foglalkozási ártalom” is lehet az önpusztítás? Vagy: az olyan munkahelyi közösségeknek, mint például a szocialista brigádok, van-e visszatartó erejük? Van-e nálunk olyan település, mint a szomszéd megyében Kalocsa, ez a negatív Makó, amelyik egy „fekete tenger” közepéből emelkedik ki rendkívül alacsony arányszá-mával. (Vajon a katolicizmusnak milyen szerepe lehet ebben?) Tennivaló bőven van, csak jelentkező legyen!

AKI BETEG...

...haljon meg! — mondogatta nagyapám, nem kis malíciával, amikor az ágyat nyomtam, és befőttem vagy valami rendkívüli szolgálatot óhajtottam. Öngyilkossági eseteket tanulmányozva, sokszor érzi úgy az ember, hogy a magatehetetlennel, betegekkel szemben nagyon mélyen, titkolva és tagadva él és hat a vélemény: aki beteg, haljon meg! Nagyon kemény, sőt túlzó is ez a megállapítás, de nehéz szabadulni tőle, amikor tudja az ember, hogy az oki statisztikák szerint az öngyilkosok fele beteg volt és általában ugyancsak fele 60 évesnél idősebb. Említettük már, hogy ezekből az oki statisztikákból messzemenő következtetést nem lehet levonni, ez a két adata együtt mégis figyelmeztető, különösen ha azon gondolkodunk, csökkenthető-e valamiként az öngyilkosok száma?

Alljunk csak meg! Nincs itt ellentmondás? Hosszú fejtegetésben arról akarunk mindenkit meggyőzni, hogy társadalmi kérdéstről van szó, aztán kiderül, hogy az okok a biológiához, az öregedéshez, a betegséghez, az elmúláshoz vezetnek! Most is feltehető a már sokszor ismételt kérdés: miért lesz az egyik beteg öngyilkos, s miért ragaszkodik a nála sokkal súlyosabb állapotban levő, utolsó pillanatig az élethez? Nem arról van szó, ha egy-egy környezetben fellelhető hajlam a szeretetlenséggel és a feleslegességérzettel társul, akkor a kisebb alkalmazkodóképességű, betegségtől gyötört, munkában megfáradt öregek közül többen úgy látják, nem tehetnek mást? És itt megint csak ismétlésbe kell bocsátkoznunk. Az élet különböző és nagyon ellentétes eseményei szolgálnak ürügyül az öngyilkosságra, de ezek az ürügyek leg-ritkábban a jellegzetes okok. Azt hiszem, az ürügyek, vagy ahogy korábban nevez-tük őket, kiváltó tényezők és a valódi okok, az idős és beteg embereknél esnek a legközelebb egymáshoz. Nem egyezik azért ez a kettő itt sem, mert aki nem hordoz évtizedekkel korábbi sérülést, nagyobb esendőséget magában, az még ebben az állapotban sem fordul önmagával szembe.

Sok téves vélekedés közepette nagyon is felvilágosultnak, igazságosnak tűnik a megállapítás: az öngyilkos is épp olyan ember, mint mi, de gyengébb! Elismerem egyenrangúnak, hogye! Sőt erőm miatt, mert különb vagyok, még dicsőséget is érzek. Épp ezért könnyen elfogadható ez a nézet, de vajon nem az bujkál mögöt-te: aki beteg, aki gyengébb, haljon meg? Ez a vélemény teljesen az öngyilkosra tolja a felelősséget, én pedig, mint egyén, mint a környezet, a társadalom egyede, mosom kezeimet!...

Akad bizonyára, aki gyorsan felsorolná, különösen a betegek, de még az öregek érdekében is hozott lényeges intézkedéseket. Nem az eredményeket akarjuk tagadni, még csak megkérdőjelezni sem. Csak utalni szeretnénk arra a széles körben ismert tényre, hogy elsősorban falvakban idős, beteg emberek tízezrei élnek néhány száz forintos kegyelemkenyéren, rendszerint gyermekeiktől, de egy kicsit a társadalom-tól is elhagyatva. Hogy az ország teherbíró képessége véges, az tény, hogy gyerme-keink ezt látva, hogyan fognak majd velünk bánni, azt majd megtudjuk. De nem-csak a létminimum körüli élet terhe nyomja ezeknek az embereknek a vállát, ha-nem az egyre inkább teljesítmény felé forduló társadalom lenézése is.

Ahogy nő az átlagéletkor (ismét egy látszólagos ellentmondás az előbb kifejtet-tekkel), úgy nő a szellemi vagy testi betegségben szenvedők aránya. Az egyik olda-

lon több a beteg, a másikon nagyobb a versengés. Aki nem állja a versenyt, az lemarad, néha még családjá is megbélyegzi, s könnyen lehet, hogy meghasonlik. Kisebbségi érzése támad, amikor látja a televízióban, a filmekben, a képes újságokban, a hirdetésekben, hogy a sikeres ember 32 fogú, vidám és napbarnított. Nem pusztán orvosi kérdés ez, s a mainál tökéletesebb rehabilitációs renddel sem oldható meg.

A tülekedésben a csökkent értékű, egészségű emberek egyre növekvő tábora a sor végére sodródik, az ő esélyük kisebb. A kudarcot felejtteni kell, környezete vagy hajdani családja példája nyomán a pohár után nyúl. Hogy ezen az úton „csak” az alkoholisták sokat emlegetett rendőri szoba — börtön — kijózanító szoba közötti forgóajtajáig jut el, vagy önmagával is szembe fordul, az szinte kiszámíthatatlan. Mindenesetre az öngyilkosok között az alkoholisták aránya 5—10 százalékra tehető, és ugyanennyi lehet azok száma, akik ittasan követték el megmásíthatatlan tetteiket. (Itt megint csak hangsúlyozni kell: az alkoholisták többségének személyisége károsodott!)

Beteg? Jönnek a borzalmas javaslatok: tegyük esztétikusabbá az öngyilkosságokat! J. Marshall amerikai filozófus azt tanácsolja, hogy az állam központi gázkamrák építésével segítse az öngyilkosságok végrehajtását. Beleborzong az ember, már a gázkamra említésébe is! Aztán jön egy dán, H. C. Seierup — még hozzá a népjóléti hivatal vezetője! — és azt javasolja: hozzanak létre olyan klinikákat, ahol a jelentkezőket, minél enyhébb, minél fájdalommentesebb módon segítik át a halálba. Az athéni szenátus engedélye helyett kórház... Hogy ezek a javaslatok micsoda. vihart kavartak, sejtethő. De akadtak pártolók is: „Bezzeg azon senki sem háborog, az ellen senki sem tesz semmit, hogy évente ezrek és százezrek otthon a lakásukban vetnek véget életüknek, csak akkor tiltakoznak, ha meg akarják könnyíteni az önpusztítást. Pedig egy rafinált módszer ez az öngyilkosságok csökkentésére! Mert a jelentkezőket orvosok, pszichológusok, papok hada venné kezelésbe, s térítené el szándékától.” Elkorcsosult ideológia, amelyik nem szembenézni akar a valósággal, csak letenni a terhét, manipulálni még az öngyilkosságot is. Tettekre szükségünk van, nagyon sokféle intézkedésre, de ilyenekre nem.

„MENTSÉTEK MEG LELKEINKET!”

Tudomásul vesszük vagy nem, évente több ezer öngyilkos vagy öngyilkosjelölt kiált segítségért. Tudunk valamit tenni értük? Bármilyen kegyetlenül is hangzik, a kutatások mai álláspontja szerint túlzott reményeket, rövid időn belül gyökeres fordulatot nem remélhetünk. Erre — a nagy állandóságot mutató, egy-egy országra jellemző öngyilkossági ráta gyors csökkenésére — a nemzetközi statisztikákban egyetlen példa ismert, Japáné. Ott rövid idő alatt felényire csökkent az önpusztítók aránya. Hogyan? — egyelőre nem tudjuk. De arra emlékszünk, hogy ez volt az az ország, ahol a második világháború alatt „hivatásos öngyilkosok” százait képezték ki, s a kamikázékat az ellenséges repülő és hajók saját életük árán való elpusztítása nemzeti hőssé tette.

Eleve lemondanunk egyetlen emberről sem lehet, s minden módszert, még ha oly kis eséllyel is használható, igénybe kell venni. Az persze nyilvánvaló, hogy az egyedi esetek kezelgetésétől gyökeres változást nem várhatunk, a kiváltó okokat kell felderíteni és megszüntetni. Es itt egyelőre még a felderítés áll előttünk, a vizsgálat, a kutatás, amiben oly sok az adósságnak.

Kiindulásunk: e sorsprobléma megoldása is csak a lenini normákat megvalósító szocializmus talaján képzelhető el. Ma még elég széles körben tekintik megoldhatatlannak a sorscsapásnak az öngyilkosságot, ami megbénítja a változtatni akaró szándékot, tudást, késleltetve ezzel is egy jobb közösségi légkör kialakulását. Ugyanakkor bizonyos óvatosság is tapasztalható még a problémát érző társadalomkutatók, orvosok, szociográfusok körében is, ami csak mélyíti a közgondolkodás téveszméit e témáról, s csak topogunk, topogunk, s e bűvös körből egyelőre nem tudunk kilépni.

A szocializmus kiteljesítése is változásokkal jár és a változások, mint állítottuk, újabb konfliktusokat, feszültségeket teremtenek, hozzájárulnak az öngyilkosság stagnálásához, vagy lassú emelkedéséhez. Nem kellene a változások hatalmas sodrását lelassítani? Naiv ez a kérdés, egyáltalán lehetne-e? A haladás visszafoghatatlan és a kifelé és befelé bizonyítás még sarkall is bennünket: gyorsabban, gyorsabban. Mert a történelmi körülmények folytán éppen a kevésbé fejlett, a múltbeli lemaradások garmadájaival terhelt országok kerültek a társadalmi haladás élvonalába. Az örökölt szinten megállni, vagy csupán tipegni előre, lehetetlen. Ami nem jelenti azt, hogy változásainkat nem lehet nagyobb körültekintéssel, jobb előkészítéssel, több ember-séggel és előrelátással végrehajtani.

A téma rendkívül bonyolult, s nem tudni, melyik teendő a sürgetőbb. A család, a család intézménye; a családkultúra mindenesetre az elsők között szerepel. Nehéz bármit is javasolni, mert mindent lehetne. Maradjunk tehát a napi teendőknél, csatlakozva egy hazai pszichológus kutatásaihoz. 1. Tovább kell fejleszteni a gyermekgondozási segély rendszerét, még jobban elismerve a gyermeknevelés, a családi légkör és szeretet társadalmi jelentőségét, jövőbe sugárzó fontosságát. 2. Bővíteni kellene, kiépíteni a naposiskola-hálózatot, ahová „élni járnak” a gyermekek. 3. Meg kell szervezni az iskolapszichológusi hálózatot, hogy a személyiségzavarokat időben ki lehessen szűrni, s előbb egyedileg, majd társadalmilag is el lehessen kezdeni a gyógyítást.

A kis egység, a család belső légkörének, összetartó erejének növekedése csak a társadalmi, a munkahelyi légkör és összetartó erő növelésével párhuzamosan képzelhető el. Mindenekelőtt azzal, hogy még következetesebben bontakoztatjuk ki a demokratizmust. Mert a közösség ügyeiben való érdekelttség az egyik legerősebb háló, ami visszafoghatja az egyént attól, hogy kiessen, kilépjen a társadalomból. Az új fajta közösségek — például szocialista brigádok — megteremtésének még nagyon az elején vagyunk, és sajnos nálunk például a klubrendszernek gyér és nagyon rossz hagyományai vannak, pedig céljaink valóra váltása az új típusú közösségek megteremtése nélkül elképzelhetetlen. Gergely Mihály is kiemeli a munkahelyi légkör fontosságát, javasolva, hogy országos rendelkezést hozzanak erről. Hogy a fenn született jó gondolatok hogyan olvadnak el, szállnak fel, mint a hajnali köd, arra túl sok példánk van. Ettől függetlenül sem hisszük, hogy ez az a téma, ami rendelkezéssel megoldható. Elsősorban, úgy gondoljuk, a vezető kiválasztáson múlik ez a tagadhatatlanul nagyon is feszítő gond. A természetes kiválasztás oly sok téves vagy torz elképzelés által befolyásolt, hogy az eredmény túl közel áll ma még a „hagyományoshoz”, vagyis hogy aprócska egyéni érdekek, összefonódások miatt a kellő tekintély és lehetőségek híján túl sokszor kerülnek még hűbéri kegyek folytán, hitbizományként valaki fennhatósága alá kisebb vagy nagyobb munkahelyek, területek. A kis vezetők (művezetők, brigádvezetők stb.) fontossága egy időben teljesen megszűnt. Átok volt, csupán teher, és a felülről kapott utasítások szolgálai végrehajtása volt csupán a teendő. A munkásnak, gépíróknak és növénytermesztőknek rendszerint nem az igazgatóval, főosztályvezetővel vagy elnökkel van baja (bár ez utóbbival a jobban érvényesülő csoportérdek miatt többször), hanem elsősorban közvetlen irányítóival. Új igazgatót könnyebb találni, mint ezer brigádvezetőt — mondják. Pedig nem biztos. Mert a műhelyekben, brigádokban rendszerint ott van az az ember, aki embersége, tekintélye, igazságérzete stb. miatt alkalmas, talán egyedül alkalmas e kis közösség irányítására. Csak meg kell őt találni. Zöld utat kell adni a rátermettségnek, tehetségnek. És természetesen megbecsülést és jogokat.

Az alkoholizmusról felesleges még egyszer szólni, de hogy ez is egy intézkedéseket sürgető gond, az egyre nyilvánvalóbb.

Említsük meg a kevésbé átfogó intézkedéseket. Mindenekelőtt az öngyilkoskórház, szanatórium, klinika szükségességét. Ha ez csupán a 4—500 majdani sikeres öngyilkosnak és a ki tudja milyen jövőjű 1000—1500 kísérletezőnek mondjuk a 30 százalékát kezelné eredményesen — s egyben a tudományos kutatásoknak is központja lenne —, akkor is 150 embert mentene meg az életnek, 500 szorongásait szün-

tetné meg, a sorozatos kísérletekből adódó összeférhetetlenségről, munkakiesésről, táppénzről nem beszélve. Egyébként Cseh-Szombathy László szerint évente 3—400 ember a jelenlegi ismereteink alapján is megmenthető lenne (fél év alatt ennyien halnak meg közlekedési balesetben).

Világszerte elterjedten használják a segélykérő központokat, a barátságakciót, a telefon „tanácsadást”. Céljuk ezeknek nem lehet más, mint áttörni az elkeseredett ember belső ellenállását, kiépíteni új, más emberi kapcsolatokat. Hatékonysága elég csekély, de mégsem elvetendő. (Debrecenben működik!) Kételyeink csupán telefonkultúráltságunk miatt vannak. Akinek két kilométert kell gyalogolnia egy fülkéig, és az csak az érmeit nyeli, az vagy öngyilkos lesz már útközben, vagy önmaga ellen irányuló agresszivitását a telefonfülkén tölti ki.

Összegezés előtt sokakban felmerülhet, miért állítottuk, hogy az öngyilkosság az adott társadalmi formával, a szocializmussal nem hozható közvetlen kapcsolatba, ha azután mégis többnyire nagyon is mai gondjainkról szóltunk? Igen, mert mind-egy, honnan cipeljük magunkkal ezt a terhet, nem mehetünk vissza 30—40 vagy száz esztendőre az időben, hogy ott tegyünk le. Másrészt, hogy a magyarokat jellemző magas öngyilkossági hajlam kialakult, az történelmi, társadalmi körülményeinkben kereshető, keresendő. Hogy ez a hajlam milyen kiváltó tényezők hatására fordul tragédiába, az csak a pillanatnyi társadalmi helyzetből, a kisebb környezet, község, járás hagyományaiból, kulturális tényezőiből — szubkultúra — stb. magyarázható. Vagyis azt állítom: a harmincas évek elején más tényezők miatt menekült el az életből háromezernyi magyar, mint most, hogy a szabadkai magyar nem azért iszik mérget, mint rőszkei vagy makói sorstársa. Vannak közös indítékok, gyökerek, ami nélkül nem jönne létre az önpusztítás, de a lökések tekintélyes részét a pillanatnyi környezet adja, éppen ezért kell vizsgálatát itt és most végezni, s éppen ezért nem várhatunk megoldást a más országokban folyó kutatómunkától. Mert a nemzet halottai az öngyilkosok, nagyon is a nemzet halottai: cselekedetükkel a ki tudja milyen messzi múltat kötik össze a jelenel, a maguk és a mi számunkra is végleges kötéssel.

Ismételjük csak: az öngyilkosság társadalmi jelenség, ami egyéni sajátosságokban és kulturális, szubkulturális adottságokban gyökerezik. Nem túl bonyolult ez? És reményteljes lehet az a vizsgálódás, amihez legkevesebb három irányból indulhatok neki? De miért várjuk, hogy egy társadalmi jelenség egyszerűbb legyen, mint egy anyagi? Márpedig a fény egyes tulajdonságait csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogy hullámmozgásnak tekintjük, másokat pedig csak úgy, ha anyagi sugárzásoként, nagy sebességgel száguldó fotonok záporaként fogjuk fel. A fizikusok egészen jól elboldogulnak a fény kettős természetével, ez nem riasztja vissza őket a kutatástól.

A mi témánkban a végső megoldást csak a magasabb rendű közösséget teremtő szocializmus hozhatja testközelbe. Csak a szocializmus, még ha útkeresés, ellentétes törekvések, belemagyarázások, félreértések miatt, tapasztalatok híján csak kitérőkkel haladunk is ebbe az irányba. Hogy utunkat nem kívánt jelenségek is szegélyezik — mint minden eddigi társadalomét —, azzal szembe kell nézni, s meg kell próbálni, tenni ellene. Sok mindent tehetünk, csak misztikusan nem foghatjuk fel a kérdést, keserű lelkünkre gondolva, búsmagyarkodásba esve. Mert ettől csak csoda válthatna meg bennünket. Kutatni kell és remélni, minél következetesebben sikerül az embert emberré, valódi közösségek tevékeny tagjává tennünk, annál közelebb kerülünk e probléma ma még csak sejtett gyökeréhez. De cselekedni kell, mert ebben a rendkívül összetett kérdésben nem a tévedés a bűn, hanem a hallgatás, a tétlenség.

Sallai és Fürst életéért

ERDÉLYI MAGYAR ÍRÓK TILTAKOZÁSA 1932-BEN

A magyar ellenforradalmi rendszer politikai gyilkossága az egész haladó világot tiltakozásra készítette. Ezek között voltak a romániai magyar értelmiségiek is: „... az erdélyi sajtó kritikai hangon foglalkozott a budapesti kettős kivégzéssel. Az egyre nagyobb tért hódító bátor hangú »Bukaresti Lapok«, a kitűnően szerkesztett »Új Kelet«, a Mai Világ, a Kolozsvári Friss Újság, a Nagyváradai Napló, Nagyvárad, az aradi Reggel és Erdélyi Hírlap, a Temesvári Hírlap, a szatmári Szamos, a brassói Népujság mind... beszámoltak a budapesti akasztásokról.” (Gyilkos, Győri Illés István hetilapja, Cluj—Kolozsvár, XII. évf. 30—31. sz.)

*

A nagyváradai írók és újságírók külön kiáltványban fejezték ki tiltakozásukat. A „Manifesztum” című nyolcoldalas röpirat 1932. augusztus 2-án már második kiadásban került az utcára — amint ez a rendelkezésünkre álló példányból kitűnik. (MSZMP Párttörténeti Intézete Könyvtára) A címlapon, „Terror” felirat alatt, akasztófákat és rajtuk függő embereket ábrázoló rajz fejezte ki a megdöbbenést és tiltakozást. Az opponálók névsorát is közölte a címlap. Ezek voltak: Albani Tiron, Bárdos László, Gábor István, Iványi F. József, Kőmives Géza, Pogány József, Radó Árpád, Silbermann Jenő, Schwimmer László, Tabéry Géza, Turnowsky Sándor.

A röpirat bevezetőjében céljukat a következőkben határozták meg:

... Ez a röpirat nem akar mást, mint dokumentálni azt, hogy a halálba hurcolt Sallai és Fürst sírja fölött tovább gyűl a keserűség a lelkekben minden olyan uralom ellen, mely kenyér helyett csak kötelet vagy börtönt tud nyújtani a szenvedő tömegeknek...

„Kivonat az újságok napi tudósításaiból” címmel a bírósági tárgyalásról és a kivégzésről írt beszámolókból idéztek. Bemutatták a vérszomjas Töreky Géza bírót, dr. vitéz Szécsy István ügyészt; idézték dr. Lengyel Zoltán védőbeszédét, melyben elmondta, hogy a bírósági iratokat sem tekinthette meg. A kivonat utolsó két mondata: „Éljen a szovjet!... Éljen a proletárdiktatúra!” — a bitó alatt igaza tudatában álló két kommunista mártír utolsó szavait idézte.

„Két nyilatkozat” követte a sajtókivonatot. Dr. Pogány József tanár, Nagyvárad alpolgármestere a magyarországi terror osztálytartalmát tárta fel:

... Magyarországon minden gazdasági bajt a sovinizmus jelszavai Trianonnak és a zsidóknak tulajdonítanak. Építőmunka helyett szenvedélyek állandó felszínentartásával igyekeznek részben tehetetlenségüket, részben feudális szellemű osztályuralmukat fenntartani. ... Károlyi és Bethlen... szűk osztályérdekeiket óvják kétségbeesetten...

Dr. Schwimmer László orvos az egész Európát elborító terror részeként láttatta a budapesti politikai gyilkosságot, de kifejezte hitét, hogy a mártírhalál növeli az élők ellenállását:

... Sajnos, ami ma bennünk felháborodást váltott ki, maholnap mindennapi esemény lesz... Elpusztult két ember, és mi hisszük, hogy nem hiába haltak meg...

A két nyilatkozatot a kilenc író, illetve újságíró — rövidebb-hosszabb cikkben megfogalmazott — állásfoglalása követte.

Turnowsky Sándor szintén a magyar uralkodó osztály ezeréves elnyomó tevékenységével magyarázta a „gyilkos terrort”:

... a törpe minoritás, amely vakságával és féktelen úrhatnáságával a magyar tragédiát előidézte, amely mindenkor megtagadta a magyar termelő rétegektől a kultúrát, jogot, az emberhez méltó élet lehetőségét, ez tapasztja még ma is rá szőrös kezét a magyar jövődő nyakára, s a dolgozó emberek társadalma nevében hohérkézre juttatja fanatikusait annak az eszmének, amelynek ma szerte a világon millió és millió követője, híve és harcosa él...

Albani Tiron saját országa helyzetének szempontjából ítélte meg a magyarországi közállapotokat, s aggódva írta:

... a szomszéd államokbeli demokrácia veresége a miénket is veszélyezteti... Silbermann Jenő az elmaradott magyar „nemzetgazdaság” és „szadista kegyetlenségek” összefüggésére hívta fel a figyelmet. Iványi Ferencz József „az élet jogát tisztelő és követelő ember” nevében tiltakozott az „ártatlan emberek” életének kioltása ellen. Tabéry Géza „a magyar jövődő”, „a szent, a boldogságra hivatott Magyarország jövője” nevében írta, hogy „Le a statáriummal és le mindenkivel, aki híve a statáriumnak!” Gábor István „Magyar írók és újságírók árulása” címmel a hazai szellemi élet képviselőit ostromozta, mert nem szerveztek ellenállási akciókat. (Nem tudhattak az itthon történekekről, pl. a gyűjtött tízezer tiltakozó aláírásról.) Bárdos László a nemzetközi imperializmus népellenes tevékenységének sorába helyezte el a magyar ellenforradalmi rendszer lényegét kifejező gyilkosságot, s rámutatott annak a világnézetnek az erejére, „amelyet Sallai és Fürst a halál pillanata előtt is éltetni tudtak”. Kómúves Géza e gondolatmenetehz kapcsolódva állapította meg, hogy „a történelmet nem lehet akasztófákkal helyreözkenteni, és az a közrend, amelyet csak ilyen eszközökkel lehet fenntartani, nem ér egy fabatkát sem”. Radó Árpád „Gyászének” címmel versben szólított fel a tiltakozásra.

A röpirat Erdélyben — a magyar lakosság között — jelentős politikai missziót látott el, de felfigyeltek rá Magyarországon is. Az államhatalmi szervek igyekeztek megátolni az elterjedését, s a szerzőkkel szemben retorziókkal éltek. A megtalált törvényszéki iratok a következőket tárják elénk. (Párttörténeti Intézet Arch., Fővárosi Levéltár.)

Az első hivatalos megkeresés a belügyminisztériumból indult el:

7752/1932. VIII. res.

Budapesti királyi ügyészségnek!

A Nagyváradról terjesztett Radó Árpád kiadásában megjelent s „Tip. Mercur” S. A. nyomdában előállított „Manifesztum” c. röpirat egy példányát és „Boj-kottáljátok a gyilkos mágnások Magyarországot” feliratú, kiragasztásra szánt cédulát, bűncselekményt megalósítani alkalmas tartalmuk miatt... megküldöm.

Budapest, 1932. augusztus 25.

Boór
miniszteri tanácsos

Az ügyészség egyik fő tevékenysége a röpirat szerzőinek priorálása volt; Schár Sándor detektív a politikai nyilvántartó adatai alapján a következőket állapította meg.

Kőműves Géza: Nagykonny, 1878. építész, a kömmün alatti tevékenységéért Szekszárdon (1920. VII. 16.) 15 év fegyházra ítélték. Körözövelél. — Bécsben tartózkodik.

Gábor István: a kömmün alatt direktóriumí jegyző Hódmezővásárhelyen. — Vád alatt volt.

Dr. Turnowszky Sándor: vádbiztos 1919-ben. Körözés 23 554/1919. sz. a.

Bárdos László: Budapest VI. ker. Munkás- és katonatanács tagja; politikai megbízott, házbizalmi. Körözés: Ü 879/1920.

Radó Árpád: kommunista szökevény. Wien és Loebenben tartózkodik. A magyar kommunisták érdekében tevékenykedik.

E tények alapján készítette el vádindítványát az ügyészség az író-újságíró Tabéry Géza, az újságíró Bárdos László, Gábor István, Albani Tiron, Iványi Ferencz József, a tanár, volt helyettes polgármester Pogány József, a vegyész-mérnök Silbermann Jenő, az ideg orvos dr. Schwimmer László és az ügyvéd dr. Turnowsky Sándor ellen. A vád ellenük:

az 1921. III. tc. 7. § 1. bek. ütköző... a magyar állam és magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség.

A „Manifesztum”-ról a következő, törvénybe ütköző tartalmat állapították meg:

a jogrend forradalmi úton való felforgatását célzó mozgalom két vezérének törvényes elítélése alkalmából oly hangú támadást intéz Magyarország ellen, az ország közéleti viszonyait olyan torzított beállítás és olyan valótlan állítások kapcsán jellemzi — melyek a nemzet megbecsülésének és hitelének, erkölcsi értékének csorbítására alkalmasak.

E röpirat továbbá az elítélt büntetéseket martyroknak, vértanúknak nevezi, akik egy eszméért, hitükért szenvedtek halált, akiknek magatartása és szenvedése csak tiszteletet válthat ki — s ily módon tehát büntett elkövetőit, annak elkövetése miatt nyilvánosan felmagasztal.

Budapest, 1933. november 3.

Baróthy
kir. főügyész

A vádirat elkészítésére az ügyben 1937-ben került sor, amikor Tabéry Géza a magyar rendőrség kezére került. Ő, elfeledkezve az 1932-es ténykedéséről; átjött Erdélyből Magyarországra, s itt őrizetbe vették. Az ügyészség által betervezett vádirat (51 731/1937. k. ü. sz. a.) az alábbi újabb tényekkel egészítette ki az előző vádindítványt:

1932 nyarán a Mercur nyomdában határozták el a Manifesztum kiadását; ahol Bárdos László az egyik igazgató volt. Radó Árpád újságíró felelős kiadóként szerepelt. Dr. Turnowsky, dr. Silbermann és Gábor István ötlete volt; Turnowsky és Silbermann előlegezték a nyomdai költséget.

Kezdetben arról volt szó, hogy a röpiratban a társadalom legkülönbözőbb világnézetű közéleti embereit, tehát nemcsak baloldaliakat, hanem olyan konzervatív egyéneket is megszólaltassanak, mint például Sulyok István református püspököt vagy Kerner Miklóst (Spektatort).

A tiltakozó röpirat többi szerzője ellen az Erdélybe való „bevonulás” után indították meg a hajtóvadást. A magyar nemzet becsületét valójában védő értelmiségiek számára a történelmi igazságszolgáltatást végül a felszabadulás hozta meg.

*

Külön számot szentelt a magyar ellenforradalmi terror és politikai gyilkosság leleplezésének a Kolozsvárott megjelent *Gyilkos*, „Győri Illés István hetilapja”.

Győri Illés a fehérterror elől szökve tért vissza szülőföldjére, Erdélybe 1920-ban; a Tanácsköztársaság alatt ugyanis a Vörös Hadsereg kiképzőtisztje volt, s előzőleg a Galilei körben tevékenykedett, valamint verseivel és prózai írásaival izgatott a háború ellen és a forradalom mellett. Az 1920-tól megjelent lapjának 1932. augusztusi — XII. évfolyam 30—31. számmal jelzett — számának címlapján fekete betűkkel Töreky neve állott, s a T betű két ágán — egy-egy kötél hurkában — Sallai és Fürst arcképe függött. A belső első két oldalon a szerkesztő vezércikkben nyilatkozott a magyarországi eseményekről:

„Az én hazám fekete föld,
Az én hazám akasztat...”

...1932-ben citálnunk kell Gábor Andor versének sorait, mert a feudális Magyarország jelenlegi parancsolói szembeszállva az egész művelt világ véleményével, statáriális alapon akasztófára húztak fel két ideálista embert, akiknek elvtársai ott vannak a francia és német parlamentben s akiknek elvtársai a hatalmas orosz birodalomban felépítették a Jövő Társadalmát

Milyen fájó, milyen szomorú feladat nekünk, Magyarország testéből leszakadt magyaroknak, kritikát mondani a mai magyar rezsim felett, de éppen a magyar fajtánkkal szemben való kötelességünk deklarálni, hogy idegen tölünk magyar kisemberektől, polgároktól és parasztoktól az a rendszer, amit a mai kurzus urai erőszakolnak Magyarországra...

„Középkor, vagy ókor?” címmel közölte Jean Longuet ügyvéd, francia szocialista képviselő nyilatkozatát, amely a pozsonyi *A nép* című napilapban jelent meg:

...Én a II. Internacionálé, az Emberi Jogok Ligája és pártom, a francia szocialista párt megbízásából interveniáltam nem Sallai és Fürst, hanem az emberiség érdekében... Amit én a tárgyaláson láttam, az mélyen megrendített... *nekem... az ókor jutott eszembe, az emberáldozat szörnyű szertartása.* A különbség csak az, hogy az áldozatra szánt embereket nem gúnyolták ki és nem becstelenítették meg. Az a pénteki tárgyalás borzasztóan hatott rám...

„A budapesti kivégzések” cím alatt „a román kormány erdélyi szócsöve, a Patria igazán tárgyilagos hangú cikkét” közölte a lap. A cikk írója Albu Corneliu. Mondandója lényege a következő volt:

...Nem tagadhatjuk meg valamely országnak a jogát arra, hogy az érvényben levő törvények alapján eljárjon polgáraival szemben, ha azok a közrendet megzavarják, veszélyeztetik. De *a bennünk élő ember minden hevével kell megbélyegeznünk azokat, akik ártatlanok vérével mocskolják be kezeiket.* ...Egy kommunista addig, amíg szándékainak megvalósítását terrorisztikus cselekedetekkel nem erőlteti... *csupán politikai ellenfél és semmiképpen a közértelemben vett bűnöző...*

„Erdély és a statárius” — összefoglaló képet ad az erdélyi magyarság megdöbbenéséről, mert „az itt elnyomatásban élő magyar tömegek előtt teljesen ismeretlen az az atmoszféra, amely ilyen statáriális gyilkosságokat termel ki”.

Miután felsorolta az erdélyi magyar sajtókiadványokat, melyek tiltakoztak, megállapította, hogy

egyedül a krisztusi szeretet alapján álló nagyváradi püspöki lap, az Erdélyi Lapok hozsannázott az akasztások felett és másnap be is törték a szerkesztőség és kiadóhivatal összes ablakait...

Részletesen idézett a cikk a nagyváradi újságírók „Manifesztum”-ából. A külföldi sajtó állásfoglalásával kapcsolatban megállapította, hogy „a francia, német, angol,

sőt a Magyarországgal szimpatizáló olasz lapok is súlyos kritikát mondanak a kettősgyilkosság felett...”.

A „Két ítélet a statáriális ítélet felett” című cikk ismertette a kolozsvári vizsgálóbíró végzését, aki „szabadlábra helyezte a magyar útlevélkirendeltség ablakait betörő fiatalembereket”; valamint bő részleteket közölt Jean Longuet beszámolójából budapesti élményeiről, melyet „az egész művelt világ sajtója átvett”.

A magyar ellenforradalmi rendszer a határon túl tiltakozókkal szemben is azonali retorzióval élt. A fenti lapszám közölte, hogy a „Manifesztum” szerzőitől megvonták a magyarországi vízumot; de büntetőkezüket háromezer másik erdélyi magyarra is ki akarták terjeszteni:

A „Dimineața”... megírta, hogy a magyar kormány feljelentést tett a bukaresti szigurancán az ellen a 3000 magyar interveniáló ellen, akik memorandumot nyújtottak be a bukaresti magyar követségen, tiltakozva a statáriális kivégzések és a politikai gyilkosságok ellen...

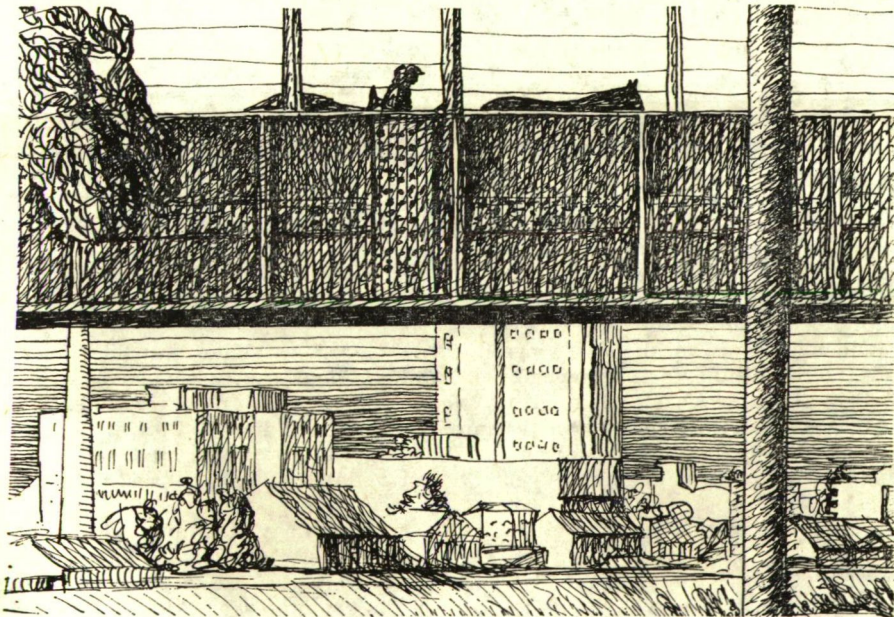
A véd ellenük az „Oroszországgal való cimborálás”, ami már a román burzsoá rend erőszakszervei előtt is bűnnek számít, és ezért a nyomozást meg is kezdték.

Maga a *Gyilkos*, illetve e „Törek-száma” sem kerülte el a budapesti cenzúra figyelmét, amit a Párttörténeti Intézet Könyvtárában levő példányon levő három aktaszám is bizonyít (ad 5157/pol/1932; Ad 6105/pol/932; 8141/1931).

*

E szemelvények tanúsítják, hogy a demokratikus és szocialista érzelmű magyar értelmiségiek a magyar nemzet és nép igazi becsületének védelmében a „kisebbségi sorsban” is felemelték zavukat; s nem engedték, hogy az uralkodó osztály nép- és nemzetpusztító tevékenysége visszhang és tiltakozás nélkül maradjon.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

HAVASI ZOLTÁN

A könyvről

(SZEMÉLYES, DE NEM LÍRAI HANGON)

Nem szeretem a könyvet; nem a könyvet szeretem — vágnám közbe, ha látogatóm az egyetemi könyvtárigazgatói szobában, könyvtárosi állás elnyerése reményében, „szeretem a könyveket” szövegű epekedéssel óhajtja „belopni magát a szívembe”. Nem szeretem a könyvet, *nem a könyveket* szeretem, hanem a belőlük áramló vagy kihámozható *gondolatot*. Persze szeretem a könyvet, ám jobban szeretem az általa közvetített új ismeretet, új gondolatot.

Háromfajta „könyvszeretőtl” viszolyog az ember. Attól, ki az olvasott betűt az élet pótszereként fogyasztja, menekülne saját gondolatától is, hisz oly nehezen néz szembe önmagával. Itt türelemre, eligazításra van szükség, meg reménykedésre, hogy el lehet jutni a lektürtől az irodalomig. Kevésbé tudunk türelmesek maradni a könyvet faló láttán, akiről a könnyen emészthető információtömeg átragása után biztonságot és jóltájékozottságot (jóltápláltságot) olvashat le a szemlélő. Elfogy a türelmünk a már egyébként szerencsére kihalóban levő hajlott hátú tudós fajta közelében is, aki a könyveket nem is annyira forgatja, hanem inkább imádja, akinek könyvkiadás nem lehet elég lassú, könyvtári szolgáltatás elég nehézkes, ritka könyv eléggé hozzáférhetetlen.

Mibennünk a belülről fakadó éhség munkál. Éhe a szónak. Az értelem keresése. A világ sok táján pedig még egyáltalán a betű iránti igény. Ezt a jelenséget ismerte fel az UNESCO, amely 1972-ben „Könyvéhség” címmel a könyv helyzetével foglalkozó kiadványt jelentet meg a könyvkiadásról és terjesztésről, illetve az olvasási szokásokról.

Az alkotás, közvetítés és befogadás ügye, összefüggése kerül szükségszerűen vizsgálatra a világ különböző országaiban. Érdemes nekünk is bekapcsolódnunk a nemzetközi mozgolódásba, mert bennünk él a jobbat és jobban igénye. A kultúra áramlataiban felgyorsulhat a műveltség kölcsönözhető és átvehető elemeinek a mozgása. Eredeti jelentős alkotások a műveltség szférájában épp oly ritkák, mint a technikában vagy a tudományban. Csakhogy itt még a közvetítés sem olyan egyszerű, mint a másik kettőben.

Reményekre és bizakodásra jogosít, hogy a népek találkozhatnak művelődési szándékaikban. Ünnepeink, felemelőnek tekinthető, hogy sok országban ismerik meg ez évben a Könyv chartáját, a „Könyvtörvényt”. Felemelő tudat ez, holott ennek az alapokmányoknak a szövege nem is annyira emelkedett hangú, inkább tárgyilagos, nélkülözi a lelkesedést. Racionálisan foglalja paragrafusokba téziseit. Kötelességekre emlékeztet kormányokat, intézményeket, a könyvellátásra hivatott szervezeteket és szervezeteket.

Nem is a vészkiáltás az indítéka. Kétséget sem hagy a könyv szerepe, sorsa, holnapja felől. Pedig éppen tíz évvel ezelőtt jelent meg *McLuhan Gutenberg Galaxy* című fejtegetése Torontóban, amelyben a könyvnyomtatást, a vizuális technológiát elektronikus technológiával váltatja fel, mert „a nyomtatás az ABC kultúra végső fázisa”, „a legfelső definíciós intenzitásra emeli az ABC vizuális elemeit. A nyom-

tatás tehát olyan fokra erősíti a fonetikus ABC individualizáló erejét, amilyenre a kéziratos kultúra soha nem lett volna képes. A könyvnyomtatás az individualizmus technológiája” — írta a szerző 1962-ben.

McLuhan szenvedélyes és éles könyvkritikáját egy évtizeddel túléltek. Dagadt ugyan az elektronikus technológia révén az információáradat, de nőtt a könyvnyomtatással terjesztett ismeretmennyiség is. Fennforog viszont a megtévesztés veszélye több oldalról is. A tömegtájékoztató technika az emberekben egy idő után a mindegyikhez értesíthető ültetheti el. A könyvekhez fűzött remények pedig a kiadványok mindegyike iránti bizalmat táplálják. Holott tudjuk, hogy nem minden megjelent könyv gondolkodást és értelmet fejlesztő.

A Békéscsabán tartott országos könyvészeti tanácskozásra (*A ma könyve — a könyv holnapja*, 1972. május 26—27-én) készülve, a Könyvtörvény kiadói iparra vonatkozó passzusa gondolkodtatott el. „A kiadói ipar fejlesztése az oktatási és gazdasági-társadalmi tervezés integrációját is feltételezi, s a könyvkiadás különféle ágainak és szakmai szervezeteinek messzemenő együttműködését.” Mennyire igaz ez! Mennyire meg kell szívlelni nekünk is. Ismeretesek a legutóbbi időkben hazánkban kifejtett erőfeszítések a könyvkiadásban és a könyvnyomtatásban megmutatkozó összhangtalanságok csökkentésére. Köztudott, hogy milyen nagy mennyiségű kiadvány megjelentése esik ki a hivatásos könyvkiadás hatóköréből. Így azután, de ettől függetlenül is, sok-sok egyenetlenség üti fel a fejét. Könyvkultúránk soha nem tapasztalt eredményei és határfoka mellett nem sikkadhatnak el az ilyen természetű gondok. Nem mindig érvényesül Kner Imre óhaja: „Csak olyan könyvet volna szabad írni, nyomtatni és kiadni, de megvásárolni is, amelyet érdemes megőrizni.” Nem mindig talál egymásra a könyvben a szellem és a testére szabott köntös. Közművelődési buzdalmunkban és gazdasági megfontolásainkból fakadón előfordul, hogy az igazi megismerést szolgáló gondolat, a helyes önismeretet fejlesztő kifejezés közepes értékű, konfekciós ruhában szerénykedik. A gondolatgazegység pedig helyenként parédás ültözetben díszel. Pedig ily módon a megtévesztés veszélye leselkedik a gyanútlan olvasóra.

Nem könnyű manapság eligazodni, de nem is lehetetlen, a könyvek és egyéb kiadványok világában. Roppant nagy szerepe van a tájékoztatásnak, a tájékozódásnak. Sugároznak szerteszét manapság az információk a dokumentumokból és dokumentumokról. Sokakban már összefolyik a könyvről és a könyvből cikázó értesülés. A szakemberek ugyanis a forrásokat tudományos közlemény vagy monográfia nyersanyagaként kezelik — példálózik egyik írásában Vekerdi László —, s ezáltal eszméileg „megsemmisítik”, a közlés megfosztja a forrást elsődleges forrásértékétől. Ezért, gondolom, magának a forrásnak a nagyobb becsületét erősíteni kellene a közgondolkodásban. Erősíteni azáltal is, hogy magának a könyvnek testi megjelenítése vallana a megkülönböztetés eszközeivel. „Meg kell találnunk a módját annak, hogy a könyv ne tisztára szemnek való iparművészeti termék, céltalan dísz tárgy legyen, hanem testére szabott köntöse a tartalomnak” — megint csak Kner Imre gondolatát idézve.

Könyvkultúránk nagy erénye viszont, hogy az enciklopédikus összegezesek, szaklexikonok és általános, átfogó kézikönyvek szépen gyarapodnak, és ezek általában a tudomány világához méltó formában jutnak az olvasók elé. Szakismereteket adnak bármikor visszakereshető formában, továbbá összeölelik a szétesni látszó modern világot. Összefoglaló, átfogó jellegükkel az a hivatásuk, hogy a tudományos termelésben is csökkentésük a megengedhetetlen térközöket a specializáció jelenlegi formája által szétdarabolt tudományos ismeretek egyes ágai között. Segítségükkel ellenőrizhetőbbé és tervezhetőbbé válhat a tudományos kutatás által korunkban birtokolható egész terület. Ezeknek a segédeszközöknek mindennapi gyakorlattá váló rendszeres használata ugyanazt eredményezné, mint amit J. Davidov szovjet szerző (*Munka és szabadság*. Bp., 1965.) a tudományos munka „kooperatív” jellegének kialakulásával feltételezi, ti. hogy az egyének kooperációja a szellemi termelés folyamatában „minden egyes egyén számára felszabadítaná azt az intellektuális energia-tömeget, amelyet elődjének éppen azért kellett elfogyasztania, mert a többi »tudós

elme« az ő elméjének nem folytatása, hanem éppenséggel a határa volt. És akkor az egyén sokkal gazdaságosabban használná fel azt az intellektuális energiát, nem foglalkozna a »spanyolviaszk feltalálásával« (ami oly gyakori eset a tudomány történetében), és nem fecseirenl el tudatos tudományos életének nagy részét csupán arra, hogy felemelkedjék a társadalom előtt álló reális tudományos problematika színvonalára».

E gondolat vonalában, úgy érzem, fellelhető általánosabban a könyvnek, a tudományos irodalomnak és szakirodalomnak, továbbá a könyvtáraknak is semmi mással nem pótolható, elvülhetetlen funkciója, valamint a könyv munkaeszköz jellege.

A szépirodalmi alkotást tartalmazó könyv szerepe sem csökkenhet. Téves minden olyan megközelítés, amely szerint a könyv individualistává nevel, az individualizmust most abban az értelemben fogva fel, ahogy egy közösségi társadalom szándékaival az ellentétes lenne. Éppen ott van a baj, hogy felgyorsult ritmusú életünkben egyre ritkábban tudunk erőt venni az elmélyedő, önismeretet fejlesztő olvasásra szükséges magányhoz. Így pedig megbillenhet az életünk. A harmóniához ugyanis támaszt adhat az időnkénti visszavonulás. Az erőt merítő rövid elhúzóadások után: könnyebben, szívesebben kapcsolódunk be újra az emberi közösségek áramköreibe. Kell a magányos órák összegező és érzelemvilágunkat feltöltő feszültsége és nyugalma. Ilyen feltöltődések nélkül üresebben keringünk pályánk körein, kevesebbet tudunk nyújtani a közösség számára is. Személyiségünk erőtartálékai kimerülhetnek, fenyeget a kor sok emberére jellemző elszürkülés, feloldódás, távlatlanság, elidegenedés veszélye. Az önmagunkhoz való hűség, személyiségünk ápolása, egyéni értelmi és érzelmi világunk karbantartása teszi pedig lehetővé, hogy megújodva, befogadásra és alkotásra készen lépjünk a közösség személyiségünket alakító kohéziós szféráiba.

Meggyőződésem, hogy ilyenfajta meggondolások nélkül nem tudunk eredményesen fáradozni könyvkultúránk és könyvművészetünk fejlesztésén — ha egyébként: az az alapállásunk, hogy a tudós, a szakember, az író szándéka, mondandójának tartalma, továbbá kulturális politikánk határozzák meg könyvkiadásunk és könyvnyomtatásunk céljait. Ha könyvekről van szó, egyéb kiadványfajtáktól eltekintek, akkor a szakirodalmi munkák munkaeszköz jellege, a szépirodalmi alkotások személyiséget formáló jellege a döntő. Munkaeszközöimet naponta, mindenestre gyakran használom: jó minőséget igénylek. Jó minőséget a használhatóságot tekintve, szerkezetben, arányokban, apparátusban (jegyzetek, bibliográfia, ábrák, mutatók stb.), betűtípusban, szedésképben szerző, szerkesztő, nyomdász összehangolt munkáját; jó minőséget a könyv matériájában is. A rangos szépirodalomban való elmélyedés, „termékeny olvasás” pedig nyugalmat, csendet kíván, tehát nem az a fő szempont, hogy a könyv zaklatott körülmények között is, akár utazás alkalmával, könnyen kezelhető, zsebben hordozható, kézbe simuló, hanem az író kifejezőeszközeit segítő, testi mivoltában pedig sok-sok év után is újra és újra kézbe vehető, kölcsönadható, életre szóló vagy nemzedékről nemzedékre hagyományozható legyen.

A könyvkultúra és könyvművészet fogalma nem szűkíthető le a művészi könyvre. A tömegkönyvnek is meg lehet találni igazi művészi megoldási módját. A szakkönyv előállításában is ott van a mesterség, a technika művészetté emelésének lehetősége, amint ezt számos kiadvány bizonyítja.

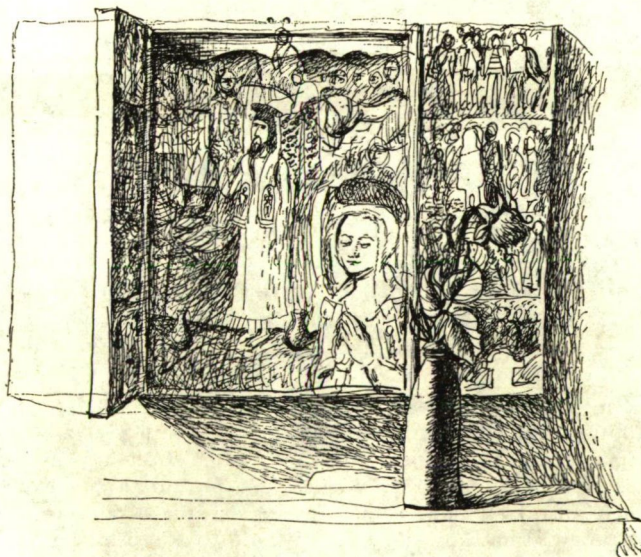
A könyvművészet kérdéséhez egyébként csak olvasóként, bizonyos kutatói gyakorlat elsajátítójaként, könyvtárosként, némi kiadványszerkesztői és folyóiratszerkesztői tapasztalatokkal szólhatok hozzá. Ismerős vagyok valamennyire a könyvművészet szakirodalmában is. Ám kötetek forgatása, tanulmányok átolvasása, ankétek, konferenciák figyelemmel kísérése után Kner Imre tömör fogalmazását tudom magaménak is tekinteni, mert az ő megállapításainak hitelét számomra az általa kialakított gyakorlat, a belőle leszűrhető tanulságok, valamint az ő életének példája, az ő emberi magatartásában realizálódó kulturáltság adják. Ezt vallotta: „A művészi könyv nem kölcsönzött eszközökkel készül, hanem a könyv saját elemeiből, a maga saját, belső törvényei szerint épül fel, és éppen az elemek összhangja, a szerkezet épsége és világossága, a tartalom és forma rokonságán felépülő belső egység a

könyvművészet lényege. A könyv nem öncélú műalkotás, hanem használati tárgy, de mint ilyennek megvannak a maga sok százados fejlődésében kiépült törvényei.”

A békéscsabai országos könyvészeti tanácskozás szervezőinek nagy az érdeme, mert „A ma könyve — a könyv holnapja” gondolat jegyében gyűltek össze ebből az alkalomból a meghívott könyvművészek, kiadói szakemberek, grafikusok, nyomdászok, könyvterjesztők, írók, újságírók és könyvtárosok, hogy a korszerű könyvformáról, a könyv műtárgy jellegéről eszmélkedjenek, gyártási és művészeti értelemben egyaránt. Az előadók, a hozzászólók a maguk — könyvkultúrában elfoglalt — posztjuk szerint közelítették meg a témát. Ez biztosította a többrétű vizsgáldást. Voltak, akik a szép könyv sikerei láttán megállapították, hogy művészi alkotássá lett a könyv. Többen helyesen hangsúlyozták: a formákkal ügyeskedő, üres dekoratív játék helyett a tipográfia kapjon nagyobb becsületet. Örömmel fogadtam ezt, mert Fülep Lajos bölcs véleményére emlékeztetett: „Amelyik nyomdász pedig *csak* betűvel nem tud szép könyvet csinálni, úgyse lesz nyomdász soha!” Szóba került, hogy irodalmi és művészeti folyóiratainkban mennyi lehetőség van az irodalmon kívüli esztétikai nevelésre. Am itt is az irodalmi tartalom értékét tartanám az elsődlegesnek.

Kner Imre felismerését tartom ismételtlen mérvadóknak a könyvművészeti fel-fogásokban: „... a nyomdász csak szolgálja a szellemnek, nem az a feladata, hogy önálló művészi célokat tűzzön ki, hanem az, hogy a szellemet, amely a könyvből szól az olvasóhoz, hűséggel szolgálja, hogy alátámassza a maga eszközeivel annak hatását, hogy megteremtse azt az emelkedett, ünnepi hangulatot, amely a termékeny olvasás előfeltétele. Amikor felnyitjuk a könyvet, a szellem világába lépünk be, s ezt éreztetni kell a nyomdásznak is a maga eszközeivel.” A szolgálat gondolata általánosabban érvényesíthető valamennyi olyan szakemberre, aki a könyvkultúra ápolásában és fejlesztésében vállal szerepet.

Komplexben és differenciáltabban értendő a könyv funkciója. A mindennapi megismerés mellett a tudományos megismerés, valamint a művészi megismerés elősegítésére hivatott. Az irodalom, a tudomány s egyéb ismeretek rögzítésének és terjesztésének fő eszköze volt, ma is az, a holnapja se vitatható.

Erdélyi József költői „aranylakodalma”

Költészetéről nyíltan szólni, sosem volt és soha nem is lesz hálás feladat. A most megjelent két kötetben halvány árnyéka sem igen tükröződik e méltán, ha nem is mindig méltón vitatott költészet kulcsproblémájának. Vitatom, hogy ez hasznos irodalompolitikánknak és hogy jó Erdélyi Józsefnek. Minden költészetet, kiváltképpen az olyan problematikusát, mint Erdélyi Józsefét, mindenkor egyetlen dolog válthat meg: a költői magatartásnak és szereptudatnak mutatványosságában, torzultságában is megmaradó őszintesége s annak mindvégig jó szándékú, apologetikától mentes vállalása.

Az abszolút ősköltő egy időben széles körben elterjedt nézetét, Erdélyire vonatkozóan mindenképpen felül kell vizsgálnunk. Sajat hangját jó néhány évi keresés után találta meg, miközben egyszerre hatott rá Petőfi és Arany népnemzeti költészetének jórészt már elsekélyesített hagyománya, a Nyugat első nemzedékének későszecessziós népiessége, de mindennél erősebben ragadta meg Ady. Erdélyinek az 1910-es és 20-as évek fordulóján „megtalált küldetése”: Ady egy évtizeddel korábbi kuruc-népi lírájának továbbfejlesztése. Ahogyan a fiatal Erdélyi költészetének legmélyebb s úttörő szempontú marxista elemzésében olvashatjuk: olyan plebejus ihletésű és fedezetű költészet az övé, mely „Ady indításának egyik — s nem helytelen irányú — folytatása.” (Szabolcsi Miklós: *Fiatallételek indulója*. 571. Kiemelés tőlem.) Az első pillanatban talán fel sem tűnik, mi mindent meghatározó, befolyásoló választás s milyen horderejű vállalkozás volt Erdélyié, hadd világítsuk meg ezért kissé tüzetesebben. A kuruc népiség Ady számára nem pusztán egyfajta, szokvány tradíció volt; „A történelmileg kialakult magyar népi jelleg egyik legértékesebb, legszebb vonása öltött testet benne: a helytálló hűség, a nem egyezkedő, nem alkalmazkodó belső elszántság.” (Király István: *Ady II.* 708—9.) Stílusos hőse — ahogyan ő írta — fajtájának szimbóluma: a főleg Hajdúszállás, Szabolcsban, Biharszállás, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszállás, Szilágyszállás élt, paraszti sorba jutott, gebéjével együtt éhes, rongyos, kardos kisúr, aki a fosztogató, álnok nagy urak és papok ellen itt gyakran fogott össze az elkeseredett paraszttal. Társadalmi határhelyzete: a néptől való különállása s mégis összeforrottsága alkalmassá tette ezt a típust arra, hogy az Ady-féle népiségnek, a peremvidéki öntudattal élő kétmeggyőződésű forradalmár népiségének nyelvi hordozója legyen. (Király I. i. m. II. 548.)

Király István klasszikus kategóriája, a *peremvidéki öntudat* (amely az imperializmus egyenlőtlen fejlődése lenni törvényének alkalmazása a művészetre) érteti meg, hogy miért kellett Erdélyinek Ady kuruc-népiségét revelációként fogadnia. Azért, mert ő is ugyanazon a peremvidéken élt, méghozzá helyrajzilag a tőszomszédságban. Nem akármilyen tudatosítás volt tehát; arra a paradox történelmi igazságra ébresztett, hogy a hátrány előnnyé váltható, a kiszorultság távlatot adhat, a világméretű kapitalista fejlődés fősodratól hátra kanyarult Fekete-Körös holt vizei mellől olyasmis is meglátható, ami az Eiffel-toronyból sem. A költészet legszebb

nyelvén tudatta, hogy a század hajnalán már megerősödött a nyugati tájékozódással szemben egy másfajta orientáció, amely nem a kiművelt Nyugat idehozásában, hanem Kelet-Európa végeinek másmilyen felemelésében találta meg az itt élés értelmét: az ideleln minden örömből és fényből kizártak, a rögös útfelen elhulltak dirib-darab életeinek felvállalásában, értelemmel való megváltásában. A „felindulok s úrrá vívok minden szegényt” (*Fegyvertelen*) tartásában.

A peremvidéki öntudat friss, sokszínű megfogalmazásai (*Világ végén, Magányoscsillag, Dal a Bakony alján*) tanúsítják, hogy igaz is meg nem is az a kézikönyvekbeli megállapítás, amely szerint erős hivatástudata adys és vándorénekes gesztusokból kialakított népköltőpróféta szerepben, a „regös, pogány, dalos, kuruc, koldus poéta” (*Barátok a Tapolca partján*) attitűdjében tetszelgett. Egy ideig, legjobb verseiben Erdélyi történetileg még előbbre is tudott lépni Ady kuruc-népiségénél. Ő ugyanis nem a „se a fenthez, se a lenthez” tartozó törzsökösen magyar kisérv hangját hallatta, hanem a félig magyar, félig román uradalmi kommenciósét, s ebből a tényből szervesen következik a konkrétabb, szélesebb demokratizmus. Szociális szempontból a radikálisabb, esztétikailag a primérből a régi vándorénekes hangja, aki még csak fél testével emelkedett ki a népből.

Am ha már Ady sorsos magyarsága problematikus népiség-élmény volt, még problematikusabb lett Erdélyi más történelmi alapozottsága miatt, szilárdabbnak ígérkező, kevésbé ellentmondásosnak látszó népi magyarság élménye. Mégpedig azért, mert Erdélyi hallatlanul erős, markáns peremvidéki öntudatát eszmeileg sohasem akarta megfelelően megszervezni. Így viszont annak lényege került kockára, az egyszerre kétfelé, a világ fővárosaira és a pusztákra való figyelés képessége. Hiába hirdette büszkén még 1950-ben is Illés-voltát: „Vagyok, mint minden ember, / Sarkcsillag, Délkereszt, / Napkelet és Napnyugat, / Mucsa és Budapest” — a *Poétika* első feltéve, de nem megengedve leírt strófájának volt igaza: „Hiába fog a tollam, / ha nem fog az eszem; / jobb akkor, ha a lantot / soha fel sem veszem.” Nem szellemi kapacitás mértékén fordult meg Erdélyi öntudata, amint ezt közhelyesen vélik, hanem egy eltévedett emberi beállítódáson, amely abból is előnyt próbált faragni, amiből nem lehet. Ezért a „bűnös Babylon”, a valósággal megnyúzó főváros, akár a pesti kávéház, akár a Nagykörút sarka, akár az őszi Vérmező, a kéklő Bakony alja, a Nagy-Pilis erdős, bérces homloka — kevesebb és bizonytalanabb távlatot adott, mint amennyit nyújthatott volna. Világnaggyá növesztette Erdélyi elkötelezettségét a gazdaságilag, társadalmilag kiszigerelték sorsa iránt, de a programot nagy-nagy homályban hagyta. Pattanásig feszült indulata a vagyoni, illetve társadalmi egyenlőtlenségek ellen például nem az antifeudalizmusba torkollott, hanem mindjárt valamilyen sajátos keresztényszocializmusba (*Eperfa, Bocsnat, Fegyvertelen*). *Dal a szülőföldről* című kulcsversében a vén cselédházzal isteni szép, világszép terve van: „A kastéllyal szeretnék / összeházasítani, / az epersort a nagy angol / kerttel egyesíteni. / Ne legyenek a jövőben / urak és cselédek!... / No de ez már politika / s ahhoz én sem értek.” Őnéletrajzában (A harmadik fiú, 38–39.) még komolyabban veszi elképzelését „a jövő uradalmá”-ról, „melyben mindenki egy munkás úricsalád tagja”, s így munka után változatos úri passzióinak él, „Talán még lovaspólizik: is...”.

Erdélyi eszmélésének alapvető tévesztése a társadalmi-történelmi kategóriák alárendelése lelki, etikai, faji kategóriáknak. Közlebbbről a marxizmusnak, egyáltalán a modern szociológiának a pietista „ország- és világkép”-et zavaró körülményként történő kiiktatása. Semmiképpen nem menti ez, csak élesebb megvilágításba helyezi az ő igazán tragikus vétségét: antiszemitizmusát, mely a kezdeti averziótól megroppanás nélkül jutott el az 1937-es *Solymosi Eszter* véreig, az útszéli vérvád megdicsőítéséig. E szomorú fejlődési folyamatban lelehangolóbb, hogy szintén Ady örökében folyt, jöllehet csak annyi alapja volt, hogy Ady valóban nem mindig a nagytőkést, a nagypolgárt támadta a zsidóban (*Zikcene, zakcene* stb., *Seregesen: senkik jönnek*). Ady azonban frusztrációi ellenére sem jutott el az antiszemitizmushoz, mert végeredményben mégis igazi liberális módján, történelmi alapon alkotott véleményt ebben a dologban is (*Margita élni akar*). Erdélyi gondolkozásából a „Ki-

táru! a felé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom” magasabb szempontja hiányzott, s e hiányt nem ellensúlyozta, hanem súlyosbította, hogy kisgyermek kora óta a zsidóban mindig burzsoát is látott. Az intellektuálisan és történetileg tágas gondolkodással szemben ő itt is, mint mindenütt, egy rendkívül „rövidre zárt”, a szó eredeti értelmében ön-ös, ösztönös vonatkoztatás-rendszert épített ki, nem számolva azzal, hogy a meg nem gondolt gondolat az ember legveszélyesebb ellensége. Csak azt látta, hogy e modern szublogizmus bizonyos lehetősége Ady költészetében adva van, azt már nem vette észre, hogy Ady ezt végső soron az ember negatív lehetőségének tartotta, amelyet le kell birkóznia (*Az anyám és én*), nem pedig önfeledten ráhagyatkoznia (*Zivatar hegedűse*). Nem az volt Erdélyi tragédiája, hogy a pest-budai gáláns vasárnapi nép előtt fejét szegve tartva táltos lovon ügető holt magyar úr példája nyomán ő is *Vezérlovon* akart nyargalni a magyar Parnasszuson. Abban tévedett végtelenen, hogy nem vállalta a Lovatlan Szent György szerepét, hanem mindig Körösösön a sok mesét tudó, volt huszár szakaszvezető-csikós, Németh Gábor vezérménjén akart nyargalni, holott már régóta volt erdőkből, ónádásokból, téli mesék kielevenedett rémei birodalmából lehetett hallani az okányi Schwartz-birtokról eltévedt, hajdani lovas vak ügetését.

A felszabadulás után Erdélyi lírája meglepő metszést kapott. Emberileg természetes, hogy Erdélyi számára az adott történelmi szituációban egyetlen út látszott továbbjárhatónak: a múltba való fokozott visszalépés, a szülőföld, a gyermekkor, a szűkebb és tágabb megtartó közösség állandó ihletése. Csakhogy az összekapcsolódás költő és kora között nem volt eléggé szerves. Hiányzott önmaga megmérése, amelyet bizonyára elvégzett, de verseiben nem tükröztette igazán mélyen. Versei már a tabula rasa utáni helyzetről tudósítanak, holott a költő csak akkor végzett el valamit derekasan, ha azt kiírta magából. Jelképnek is tekinthető, hogy egyetlen igazán mély számadás versét, *A hold rabjait* e gyűjteményben már részletnek jelölte. Az idegekben, vágyainkon, emlékeinken át mindnyájunkat holdkóros szerelmissé tehető holdbeli szép asszony hegedűszavát hallgató költő megrendítően szép vallomása: „s nem, nem lehet egyedül lenni, / valakihez menni kell, / valakihez, ki van, vagy nincsen; / kihez? hová? miért? — tudja Isten” — nemcsak arról tanúskodik, hogy mennyi szembenézni és feltárni való maradt még a költőben, hanem azt is, milyen lírai megújulás köszönthetett volna Erdélyire, ha az eleven önboncolás útján halad tovább.

Ő azonban verseiben rögtön ugrani akart, nyomban hazatalálni, részt vállalni népe, országa új rendjében, azzal az elemi logikával, hogy amit tettem, tettem, de azért jöttem vissza, hogy megpróbáljam jóvátenni (*Változások, Tanyák*). Eleinte az áttörés izgalma, az új feladatnak való nekifeszülés meglendíti a költőt: „Ne hagyj el, emlé! Régi harc fia, / élj a szívemben, s biztass, bátoríts: / nem ember az, nem férfi: — gyáva nyúl, / kinek a földön, míg él, harca nincs!” (*Harc, Visszatérés*) A gyűjtemény itt is tompítja a különbséget, s igyekszik az elkövetkező perióduséhoz igazítani a hangoltságot (*Dinnyecsősz álma, Ábránd*). A második évtized (1955—1965) termése azért kérdésesebb lírailag, mert emberileg-pszichológiailag is problematikusabb. Nem csupán az öregedés könyörtelen tényét kell tudomásul vennie, most jelentkezik a nem eléggé tisztázott visszatalálás következménye, az évek múlásával nem fogyó, hanem erősödő elszigetelődés, magány érzete. Erdélyi ebből is megpróbálja kivágni magát; vállalja egyedüllétét, lassan élőhalott voltát, vagy a tökéletes emlékekben élés révén (*Meseszó, Két krajcár, Tillinkó*), vagy pedig az „öszikés” líra túlzott, tételes önkorlátozásával (*Arany ménés, Ráéró*).

A harmadik évtized, benne a most megjelent *Cirokhegedű*, alapjaiban az előbbi két szöveg továbbhegedülése. A változás nem mindjárt, nem látványosan, még csak nem is egyértelműen jelentkezik. Egy ideig mintha éppen reszelősebbé válna a hang, kapkodóbbá, szimplábbá a költői lelemény. „Földi ember kevéssel beéri, / Vágyait ha kevesebbre méri,” — jut eszünkbe önkéntelen a mindenből költészetet csináló cirokhegedű hangjának hallatán. Kérdés azonban, hogy a valóságból mennyi az a kevesebb, amennyivel a költő beérheti. Az a közhelynél is laposabb „sancta banalitas”: „Csodaszép látvány a holdfény / új és első negyede, / mindig örülök ha

látom. / Költőnek más egyebe / nincs: örül, ha szépet láthat, / mit megenni nem lehet, / tőle amit a világon / senki el nem is vehet," (*Diána*) egész bizonyosan elégtelen. Esztétikai szempontból hasonlóképpen nem lehet elegendő, ha a költő beéri olyan rigmusos versmondattal, mint „Szimpla kávé, dupla kávé, — / öreg ember vagyok már én, / de a szívem még fiatal, — / él az ember míg meg nem hal!" (*Fülemüle*) Bár még mindig épkezlábbabb megoldás az érthetetlenül megszaporo-dó kényszer inverziónál és töltelékszónál; „szívemben mert a mennyország, / lássak egy-egy fényes morzsát:" (*Boldogság*) vagy „látván kik őt az égen közeledni, / azt hitték, hogy messiás, szegények" (*Bolond mese*). Az alaphiba mégis a versbe tömörítés elvének felváltása a versbe szedéssel, a megverseléssel. Az eddigiek is sorozatos típus-hibák voltak, de nem olyan szinte kivétel nélküliek, mint amelyet legvégletesebben a *Hídfő* szolgált. A színpadi „(félre:)" monológszerű átültetése a lírába a versfejlesztés alaptörvényének áthágása: „Csakhogy itt vagy, öreg költő! Írjál egy verset rólam, ha úgy szeretsz, ahogy / felcsillanó szemüvegedről látom;" Erdélyi világele-tében rövidre zárta a versélménykört és a lírai tükröztetést egyaránt, de ez az 1:1 arányban történő versszerkesztés és versformálás csak utolsó periódusának — bizo-nyára hamar elhárított — rövidzárata.

Ugyanakkor jót is jelezhet e gáttalan önkibeszélés, tüntető magamulattatás. Az illúziótlan, olykor már nem is költői önszemlélet nyomában megszülethetnek azok a vérbeli Ceruza-sorok (!), amelyek Erdélyi lírájának valódi reneszánszát képeznék. A *Cirokhegedű* végén a *Csendes eső* után már többször megszólal az a melódia (*Esthajnal, Csillagok, Temetések, Élő fejfa, Hú vágy, Cirokhegedű*, és a kötet leg-szebb verse, a *Kék Miatyánk*), amely ha rátalálna e tragédiás élethez méltó súlyos és bölcs felmérés útjára, egy lírai *Ítélet nincset* tudna alkotni.

KUN ANDRÁS

Veress Miklós: Erdő a vadaknak

Fiatalabb poéták közül alig ismertem egyet is, ha vidéken maradt, amelyik Veress Miklóssal fölérne. Ezért az *Erdő a vadaknak* alkalom elgondolkodni, ugyan miért sorvad el a költői tehetség vidéken? A régiek közt van nem egy, aki ha szen-vedte is a provinciát, versén számos a nyomatéka, tehetsége erős maradt. Oláh Gáborra, Juhász Gyulára és Gulyás Pálra gondolok. De Weöres is hosszasan élt vidéken, sőt falun; Csorba Győző, Takáts Gyula, Kiss Tamás máig. Takács Imre költészetének se árt a vidéki levegő, Stetka Évát sem a provincia határozza meg. A náluk fiatalabbak már alig-alig viselik vidéki környezetüket; számos, velük koros-nak is sorvad a tehetsége.

Miért sorvad a lírai tehetség vidéken?

Nyugalom és műhelynyi csönd kell a poétának az alkotáshoz, és közeg, melyben néha becsét, olykor visszhangját is érzékelheti. Nyugalma és műhelyi csöndje egzisztenciája folyománya volna, ha ezért az egzisztenciáért nem kellene túlságos áldo-zatot hoznia. De ahol kenyere terem, költészetének nincsen közege. Ha mégis a közeg kell neki, lemondhat költészetéről. Mert a vidéki költőnek vagy közbecsülése van, vagy költészete. Költői működésével közbecsülést magának nem szerezhet.

Avitt képzetek élnek a versről a vidéki szellemi gócekban. Csak avitt képzetek. A vállalkozó és bátor költői tehetséget bolondnak nézik. Hamarabb jut hatékony helyzete aztán az alkalmazkodó, aki úgy dall, ahogy kívánatik. Ő lesz aztán a hely koszorúsa. S hiába nem számít az irodalom központjában; a város határán belül övé a hatalom is, dicsőség is. Gyakran borong a „vidék és főváros viszonya" antinómikusságán, különben azonban köszöni, megvan. Becsülik, adnak a szavára; hálás maga is. A városnak, hogy fedelet s kenyeret adott; neki, a haszontalan poé-tának, aki iparkodik is hasznára lenni a jó közösségnek. Nincs is rossz szava, kifo-

gása róla, felőle. Csak dicsérni tudja. Bírálni — legfőnnebb a múltját. A vidéken rekedt tehetségéből így lesz udvari rigmusszerző; a helyi lap minden vasárnapi számában több versben ünnepli a várost, emlegeti a keserves múltat. Nyárfa- és jegenyesorok hullámzanak, derűs kék az ég, boldogok az óvodások is, öregek is; ez a város a minden világok legjobbika. Így a verse; ő szabja meg, ki itt a költő; nyilván, aki épp olyan, mint ő.

De úgy látszik, Szegeden nem egészen így van.

Veress Miklós könyve nyugalmat, csöndet és közeget tételez. Így tudja a költészetét elébe helyezni mindennapjának. Verse a szegedi hétköznapokkal közvetett kapcsolatban van. A közvetettség az erénye, amit a vidéken uralgó versízlés — tisztelet a kivételnek! — nemigen visel. Se jegenyék, se tájkép, se Tisza! Ezúttal elmarad a hízelkedés, a hálálkodás is, hogy milyen nagyszerű ez a város, ahol a kenyérét eszi a költő. A hálátlan! Még meg se köszöni. Azaz: természetesnek veszi, ami annyinak jut, neki is: fedél, kenyér. Az albréletért pedig még panaszt is tesz. Igaza van, bár versből sose lesz lakás. Nem dől össze a világ mindezért Szegeden. Sőt! Veress Miklós biztató könyve az én szememben hitelesebb dicsérére Szegednek, mintha mind csak hálálkodnék.

De azért a kötet utolsó ciklusát elhagytam volna! A *Boldog ikonok* hét darabja a kötet színvonala alatt jár. Az *Európai tavasz* nem autentikus; a *Diadalmas barokk* pipiskedik és nem barokk; a *Naptár gyógyulásért* című verset Ágh István írhatta volna, a *Májusfák* gyenge darab Nagy László stíljében, mint a *Keserves* is; a *Vigalmast* ismét Ágh István írta, hiszen teljesen az ő szájtartása; az *Óda* — *boldogságért* pedig Juhász monumentális optimizmusának gyöngye visszhangzása:

*én csontig égett léttel is boldog akarok lenni
füstökké omlott éggel is ... etc., etc....*

Juhász nem arra kell, hogy utánozza a fiatal költő; miként Ady, ő is csak epigonokat szül. Veress Miklós némely versében bosszantóak ezek az epigonsorok:

fáj fáj a létem nem nekem fáj a létem de a mindenségnek

(Utazás)

vagy:

*és kivirágzik szerelmünk csodája a csönd
fekszünk belenémulva a mindenség átváltozásaiba*

(Átváltozások)

A többi verssel aztán nincs vitám.

Két minősége van az így „megcsonkult” könyvnek: Színe és visszája. A színét egy föltűnő, de nem hitel nélküli hangoltság diktálja:

*állok a pöre ég alatt
karom az ág a madaraknak
szemem étek a madaraknak
erdő leszek minden vadaknak
ha már meghalnom nem szabad*

Veress Miklós személyiségének súlypontja ez, bévül hordozott energiasűrűsödés, így hallom vissza az *Őszi verkliszóból*:

*Tudom vagyok és nem vagyok szabad
Amíg semmivé lennem nem szabad*

E lírának ez a közvetlensége! Olyan költő tátotta itt énekre a száját, akinek könnyebb volna nem lenni. Am akinek ilyen élményi hangoltsága van, aki járt már a halál közeliben, az tud örülni és gyönyörködni, és érezni. Tapintatos és finom, érzékeny és pontos. Az *Őszi verkliszó* például egylélegzetre mondott vers; Kosztolányi óta e hangot, e kitarított és kiénekel magas tenort, nem hallottuk. A *nyolcadik napnak* örülünk antik strófaszervezetéért, de címötletéért is. Mert hét nap van, s

ha egyszer nyolcadik következnek, olyan lenne éppen, mint Veress Miklós asclepiadesi strófái diktálják.

Az ötlet iránt van érzéke e lírikusnak. Telitalálata a *Ballada a felgyorsult időről*:

*Herceg
a szű is
másodperceg*

Bár az ötlet veszedelem a költészetben, ha nincs ellensúlya. Nyegleségre visz, könyvedkedésre, rutinra kaphat. A közvetettségben — intellektuális éberség közepette — az ötlet élet veszti; többé nem akar önállóságra törni, maga maradni, hangsúlyos helyen gebeszkedni, csak szelíden funkcionálni. Két remek darab — a *Mutatvány* és a *Bohóc* — ötlettel zárja a szerkezetet. Mindkét vers Veress lírája fonákját mutatja már; ama lírai hőst mintázza, akit a provincián nemigen szeretnek. A *Mutatványban* a „bűvész”, miután fölfalta magát, kifordítja a gyomrát, lássák — üres, „és nem tudta / hogy a nézők / és a zenekar tagjai / el se jöttek az előadásra”. A *Bohóc* pedig egyszer sírva ment a porondra, s a hiábavalóság érzése úgy eltöltötte, hogy semmi bravúrra nem telt ereje többé; de hogy esettsége láttán hangos hahotára fakadt egy a nézők közül, elég volt biztatásnak, a szájába ugrott.

Gulyás Pál volt olyan, hogy színéről — a mítoszból — fonákjára váltva, szatírákat írott Debrecenről. Veress Miklós az elégikust váltja visszájára — groteszkre. Mosolyog a kalauz, mignem a szerelvény végén kilép a rohanó alkalmatosságból; a bíró monológja viszont a mi arcunkra dermeszti a mosolyt; a Paul Kleehez ajánlott óda a legjobb e nemben, már hangütésben is azt adja, amit akar:

*a lics-locson a pöf-pöf
az ócskavas-varázslat
héjtalan szemeket köpköd
a méltóságos fáknak*

Allatkert című ciklusát W. S.-nak ajánlja, jelezvén igényét önmagával szemben. S éppen ez az igény különbözteti Veress Miklóst. A lemagasabbra néz. A *Gyerekdalok egy háborúra* és a Támási emlékének szentelt *Vándorlások* a népköltészet játékos és balladás rekvizitumait fordítja saját-elevenre. S még ígéretesebb a *Mikrokozmosz* ciklus, amely azt bizonyítja, hogy Bartókot és Juhászt egyszerre éli föl már, s anélkül, hogy epigonkodnia kellene. Babits című szonettje meg arról árulkodik, hogy érti, mit csinált a szonett-tel Babits és Weöres.

Veress Miklós bemutatkozása több, mint ígéretesség. Tehetség és igény jön arról, amerről nem is vártuk. Végre egy vidéki poéta, akinek oly nyilvánvaló a jelenléte, hogy mindegy, honnan érkezett. Igen, a jelenlét nincsen helyhez kötve! (*Kozmosz*, 1972.)

BATA IMRE

Balogh Edgár: Intelmek

Rendhagyó könyvecske Balogh Edgár legújabb munkája. Műfajnélküliségével — ha még nem is ismernők a benne kibontásra kerülő témákat — már egyedül izgalmat, érdeklődést kelthet. Nem szépirodalom és nem publicisztika, nem napló és nem „csak” tényekkel ható dokumentáris jegyzetsor. Legtalálóbban az író kedvenc fogalmával (amelyet annyiszor és annyiféle összefüggésben mindig az ifjúságra használnál) közelíthetnénk e sajátságos műfajhoz: *önmegvalósítás*. Balogh Edgár könyve új-módi parainesis, Kölcsey erkölcsrajzának távoli rokona. Fiataloknak írott, életbe-

igazító pedagógiai fogódzkodó: tanítás és intés, jóhiszemű korholás és „élő népszol-
gálatra” sarkalló közgondolkodói magatartás reprezentálója.

Önmegvalósítás — mondtuk fentebb, s valóban: az író személyes élményeinek forráságával, gondolatainak mélységével, valóságformáló szándékával ragad meg. Értelemmel működő indulata egyszerre vetíti fel a megélt életutat és a még csak gondolatban tudatosított jövőt. A fiatalság önmegvalósításáról beszél minduntalan, s közben saját politikusi hevületű magatartásformáját is rajzolja, „kommunistaság és népiség szükséges és szép egybehangsát” hirdetve. Témáról és kérdéscsoportokról ide-oda cikázva, szinte testamentumi szöveggel hagyatkozva, a „búcsúzó öregember jogával” él. Történelmi eseményekben és sorsfordulókban, egyáltalán: a választás lehetőségeiben gazdag életútját teszi vizsgálat tárgyává, kikövetelve a meghallgatást. A sok évtizede benne munkáló közösségi gond szakítja fel itt végérvényesen a zsi-
lipeket, formát találva a tudósan-okos politikai esszében. Eddig is majd minden munkájában elsőbben a közgondolkodó, a történelmi reáliákba saját álmait — való-
ságostromló micsoda álmait! — belelopó felelősen komoly „néptribun” szólt. Egye-
temi katedráját olyan szolgálatba állítva, s hatóságát olyan mértékűvé kiterjesztve,
hogy már-már közírói rangja forgott veszélyben. Az addig hagyományos értelemben
vett közírás a történelem sorsfordulóin edzett ember személyes hangú vallomássoro-
zatával nemcsak „megszépült”, de egyben szinte követhetetlen mércévé is vált. Oly-
annyira felmagasodott, hogy a tanítványok serege a majdnem minden kérdésben
szavát hallatós, hevesen ágáló és vitaközö közíróban-politikusban nem a valódi
indulatot látta, a „népben-nemzetben” gondolkodó nemzetiségi szakértő „értük élő-
értük haló” önmegvalósító próbáját, hanem a három országban is valóságot meg-
szégyenítő tetteiről híres különcöt.

Mert mit is magyarázhatna a szinte elképzelhetetlen-véghezvihetetlen taktika
megvalósulása egy-egy történelmi helyzetben, mint Balogh Edgár szuggesztíójának
„földöntúli” erejét, realizmusának inkább a fantasztikummal ható véletlenszerűségét.
Azonban ennek a „véletlenszerűségnek” a valóságba való áttranszponálásához az ön-
magába vetett mérhetetlen hiten kívül egy valódi mag segített: a tudatosan cselekvő
kommunista internacionalista elkötelezettsége. Az az alapállás, amely hirdetve „Du-
nának Oltnak egy a hangja”, támaszt nyert először a harmincas évek elején a szlo-
vák kommunistákban, majd akarva-akaratlan (a történelmi kényszer nyomásának
engedve) új hazájának, Romániának legjobbjaival kötött harcostársi szövetséget.

Tehát van mire alapozni az ifjúsághoz erkölcsi szózatként hangzó *Intelmekben*,
van mire építeni a hét fejezetre tagolt „boldogságkeresés” iskoláját. Balogh Edgár
jó értelemben vett romanticizmusa láthatóan itt válik szervező erővé, s nemcsak a
társadalmi kérdések legfontosabbika, a nemzeti komplexus felfejtése — büszkén
mondja: „tulajdonképpen az *együttélés* az igazi, nagy élmény” — kísérti meg, ha-
nem szinte egyenlő arányban, pazarlón osztva szívét-lelkét, minden más: a fiatalság
önmegvalósítása a kisközösségekben, a családtervezés-házasság-szexualitás, a ha-
gyományörzés múltat jövő felé vivő „itt és most” váltókapcsolása, az anyanyelv
varázsa s megtartó ereje, s végül mintegy összegzésképpen: a „hogyan is állunk a
magunk portáján?” kérdéskomplexussal jellemezhető problémakör. Gyakran egy-
másba olvadnak a témák, mintegy jelezve, bármiről van szó, tulajdonképpen az út
mindig egy irányba kanyarodik. Balogh Edgár pedig olyan kalauz, aki ha bármény-
nyire is bmondja eszmélésének-kalandozásainak legújabb állomásait, szíve sze-
rint mégis a „sohasemvoltnál”, a még csak elkövetkezőnél időzik a legtöbbet.

Paradoxonként hathat: valódi élethelyzetek, a romániai magyarság jelenben
égető „itt és most” problémái ragadtatták vele kézbe a tollat, szóaltatták meg
internationalista lelkiismeretét, mégis valahogyan a konkrétumok — számokkal, ada-
tokkal, összefüggéseikben bizonyára ellenőrizhető konkrétumok! — egymást követő
sorozata, a megoldásokat sürgető, már-már a felelősség lázában összeroppanó-elégő
közéleti ember „valóságsszépítő” szándékát mutatja. Mi sem lenne könnyebb mint
ettől a közírói teljesítménytől számon kérni a romániai valóságkutatás feltárt vagy
közlelés és távolabbi időkben majdan feltárandó eredményeit, az együttélő nemzeti-

ségek jogegyenlőségben fogant egymáshoz való viszonyának alakulását, a „többségi” és „kisebbségi” állam lenni elvek szerinti összefonódásának megmutatását, a szinte törvényszerűen bekövetkező hibák hullámmozgás tendenciáit. A tudományos felmérések egzakttségével összevetni mindazt, ami az emlékezésben — különösen a fiatalok évekét abszolútizáló visszapillantásban — szubjektívizálódott. Erre azonban aligha van szükség, hiszen Balogh Edgár egyszer szemérmesen magába néző, másszor forrpontig hevülő „szabálytalan vitairata” nem kíván gondolatának egyeduralkodó jogot, s ha néha kinyilatkoztatásszerű hangnemével ezirányba is utal, nyitottságával, a társadalmi kérdések hallatlan érzékenységű interpretálásával vitára serkent.

Mi ellen hadakozik az író, szenvedélyének nyilait hová lövöldözi? Mi az, amit saját kommunistává válásának tapasztalataiból át tud adni a mai fiataloknak? Katedrójának, a már-már országhatáron kívül is nagyszámú követőt, tanítványsereget vonzó politikusnak ítélték szónokának hatósugara meddig növekedhet, hol az a határ, ahol a Balogh Edgár-i tanok még nem fordulnak vissza önkörükbe, hol az, ahol közgondolkodói sajátosságukkal még értelmes lázadást, társadalmi megrögzöttségek tisztító viharait előidézhetik?

A feleletek egyenesen következnek az írói-gondolkodói alapállásból. Balogh Edgár tudatosan cselekvő forradalmár. Annak a munkában eléggő (a két végén meggyújtott fáklyához hasonlítható) közéleti embernek a típusa, ki országhatárokat nem ismerve a közös cél eléréseért fáradozik. Nagy István önéletírásának kitérítő jellemzésével: már fiatalon „kalapácsot keresett a »Sarlósok« zászlajára”. Ezt a gazdag élettapasztalatot és forradalomba vetett vég nélküli hitet próbálja átplántálni a fiatalokba, mégpedig úgy, hogy a „magkihordást”, a gyümölcsöző munkát élteti, az „okos alkalmazkodással és szívós megmaradással jellemzett megvalósítások kiserberi bátorságát”. Nagy szerepet és jellemformáló erőt tulajdonít a kisközösségeknek: ifjúsági szervezeteknek, csoportoknak, klub- és egyéb életet élő mikroforumoknak, közösségükben rejlő együttes fellépések erejét-tenniakarását beleálmodva a Szent-Nagy-Óceánba. A fiatalság önmegvalósítására hivatkozva a közös munkavállalást, a munka ember-, közösség-, népfarmáló erejét hirdeti; a több nemzetiségű államiságban „helytállást mindazért, ami magyar nyelv, iskola, társadalmi fejlődés, egyenlő jog, autochton közéletiség követelménye”. Ezért mondja egy helyütt, hogy a transzilván mítoszon túl a „valóság szürke bazaltjából” bontja ki a nemzetiség és a romániaság építőköveit. Az „itt és most” történelmi hívőerejére-parancsára figyelmeztetve vonja meg a kétféle (szocialista és kapitalista) „elidegenedés” közötti különbséget; egyén és közösség, továbbépíthető hagyomány és jövőbeni megvalósulás utópisztikus ábrándja helyett az „adottságokban rejlő törvényszerűségek bátor kibontását, a reális nemzetiségi és államéletet” élteti. (Kiemelés: Sz. L.)

Közös sors, egymás mellett élés, jogegyenlőség — minduntalan előforduló törzsszavai Balogh Edgárnak, s megvan a bátorsága, hogy könyvében bátran szembe is nézzen a „nemzetiségi érzés és a hazafiság kérdéskötegeivel”. Neki is, akárcsak Ilyésnek, egyik legfontosabb kérdéscsoportja az anyanyelvhez, mint egyetlen lehetséges megtartóerő-létformához épül. „A tömegekben rejlő nyelvi energia zsilipjeit meg kell újra nyitni” — olvassuk —, hiszen a nyelv a legnagyobb történelmi örökség, a „teljes értékű ember megformálásának követelménye”. (Kiemelés: Sz. L.)

„Munka, család, társadalom, pártosság, hősiesség” — hangzik a sajátjágosan Balogh Edgár-i anyagból kovácsolt, de ama másikra nagyon hasonlatos ótágú csillag újmódi megnevezése, mintegy a helytállás magatartáskultúráját, a nemzetiségi lét helyes felfogásához a „kettős kapcsolástani elmélet szükségességét” sürgetve.

Ez a sohasem kapkodó, de a legkisebb dologtól a legnagyobbig felfokozott lélekállapotot eredményező sürgető hang az *Intelmek*nek szuggesztív erőt kölcsönöz. Úgy képes a Balogh Edgár-i erkölces tanokat láttatni, mintha a „boldogságkeresésének” ez lenne az egyetlen hathatós eszköze. Kétségtelen, ha nem is az egyedüli üdvözítő magatartásforma a Balogh Edgáré, a sok dimenziójú és erősségű közösségi magatartásformák közül éppen ez az egyik legszimpatikusabb, nemegyszer legeredményesebben célravezető. A provincia látószögét tágabbra vonva, az író „élő hagyo-

mányt testál át". Aligha fölösleges idézni az ifjúsághoz intézett szavait, mely egyben művének és közgondolkodói magatartásának is credója: „Nem elidegenedő, hanem gyökeres, nem liberálisan lebegő, hanem a démoszban és ethoszban sorsot vállaló, nem »alattvalói«, hanem szocialista módra államtudatos, nem »nyugatos«, hanem hazailag európai szinten művelt ifjúságot vártam, köszöntöttem, hirdettem a Sarlótól a Vásárhelyi Találkozón át máig, vállalva olykor Mocsáry Lajos »fehér holló«-szerepét, máskor a felfrissülést kibontakozott mozgalmak ózonjában.”

Hisszük, hogy az eddigi *legbaloghedgáríbb* könyv intelmei nemcsak nálunk találnak termékeny talajra, de sokkal inkább akiknek íródott; a romániai magyar fiatalság egyre tudatosabban hagyományt vállaló, cselekvő életre berendezkedett közösségeiben is. (*Kritérium*, 1972.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Rákóczi a lovát ugratja

Vaján mesélik, hogy a nagyságos fejedelem az árulók elől a vár emeleti ablakán ugratott ki hűséges lován. Legtöbben úgy tudják, hogy Páva volt a neve a paripának. Mások szerint Rigónak, Hókának vagy Rárónak hívták. Bogárfekete volt? Barna, szürke vagy világospej, talán almásderes? Különböznek a vélemények. Kinek így, kinek úgy mesélte az öregapja. De abban megegyeznek, hogy bátor, okos ló volt, neki köszönhette nemegyszer az életét a gazdája. Arról pedig meggyeszerre hallottak, hogy végveszélyben az ellenség megtévesztésére visszafelé verették a lábára a patkót.

Az elárult Rákóczi elvágtatott, meg sem állt Lengyelországig. De emlékét máig megőrizte népe. Legfrissebben erről tanúskodik az a vaskos kötet, mely a Rákóczi-és kuruc hagyományokat gyűjtötte egybe Szabolcs-Szatmár-Beregből.

Milyen is a népköltészet, a népmesék és népmondák Rákócziája? Színes, hatalmas egyéniség. Délceg termetű, hullámos haja a vállára omlik, díszes karddal az oldalán, pompás magyaros ruhában jár. Felesége, szerelmei hozzá illő, tündérszép lányok, asszonyok. A megye majdminden községében megfordult. Egész erdőnyi fáról mesélik, hogy alattuk megpihent, de legalább a lovát hozzájuk kötötte. Élete békés perceit nemesi kúriához hasonló környezetben töltötte. Volt szőleje, pincéje, istállója, malma, tanyája, háza. De inkább erős várakban lakott, mert szüntelenül szorongatta az ellenség: török, cseh, német, labanc. Talán legszívesebben a nagy lép védelmét élvező ecsedi várban húzódott meg. Innen ugyanis alagutak vezettek Erdőd, Munkács, Kassa erősségeibe, de még Lengyelországba is. Szükség volt a rejtetekutakra, mert egyetlen lánya ellenséges katonatisztet szeretett, és elárulta az apját. Levágta a fejedelem erejét őrző dús haját, s ekkor csak alagúton át lehetett menekülni. Rákóczinak azonban természetfeletti tulajdonságai is voltak: nem fogta a kard, nem találta el golyó, lányát pedig megátkozta úgy, hogy föld alatti börtönéből máig nem tudta senki sem kiszabadítani. Noha külsőre nagyon hasonlított, a fejedelem mégsem volt az olajnyomatok bátor tekintetű, daliás vitéze. Inkább bujdosóként szökött, s hol itt, hol ott bukkant föl. Nem vetette meg a csel fogásokat sem menekülés közben. Egyszer a szomorúfűz lehajló ágainak védelmébe, majd az odvába bújt az üldözők elől, máskor meg egy öregasszony szoknyája alá. Sőt csikósoknak és kereskedőnek is öltözött, hogy ne ismerjék föl. Különben a szavajárása hasonlított a parasztokéhoz. Amikor Károlyi generális éppen a családi ebédet zavarta meg ágyúlövésével az ecsedi várban, csak ennyit mondott a gyermekeinek: „Na, pujiám, el vagyunk árulva.” Mindenki úgy tartja, hogy pártolta a szegény népet, és szabadságért küzdött. Tarpán földet is osztott a kurucoknak.

A kuruc katonákról már kevesebbet tud az emlékezet. Sapkájukban hordták össze a fejedelmi sátor dombját. Vitéz harcok után az udvarlást sem vetették meg. A monda szerint a Szamos menti Angyalos községnek maga Rákóczi adta a nevét, mert a katonái szívesen időztek a faluban, ahol a lányok szépsége az angyalokéval vetekedett. Mintha korabeli tudósításokat hallanánk, amidőn arról olvasunk, hogy a kurucok elpáholták a kocsmárost, mert nem akarta elfogadni a fejedelem rézpénzét. A seregben küzdött Esze Tamás, aki legelőt követelt a tarpaiaknak. De áruló is akadt Ocskay, Károlyi és a többi tábornok személyében, akiknek a német császár „harmadosba” ígérte Magyarországot, ha kezére adják Rákóczit. Miattuk veszett el a szabadság ügye. Azóta várja vissza a fejedelmet a nép, s hol itt, hol ott áruházban vélik látni. A Rákóczi-kincset is sokan szeretnék megtalálni. Kútban, pincében, kertben, halmokban, templomok alatt keresik, de még senki sem lelte meg. Azonban bármit vet ki a föld, törött cserepet, rozsdás fegyvert, régi téglát — az mind a kuruc időkől maradt, akár a szántáskor talált emberi csontok, bármelyik korból is származtatja a régész. Az egyházak óharangjait, fényes kelyheit pedig ki más adományozhatta volna, mint Rákóczi fejedelem.

Mindez csupán töredékesen érzékelteti azt a páratlanul gazdag népi hagyományt, amely szép nyomdai kivitelben, vaskos könyvként Vaján látott napvilágot. Csak sejteni lehet, hogy ha a Rákóczi-hagyományoknak országos kutatása indulna, Szabolcs-Szatmár-Bereggel, azzal a tájjal, ahol legtovább lobogott a libertás zászló, legföljebb Borsod-Abaúj-Zemplén vehetné föl a versenyt. Nyugatabbra haladva a felkelés epicentrumából, mind halványodna a paraszti emlékezet, ha a kuruc világról és a fejedelem alakjáról faggatnók. A vajai múzeum baráti körének esztendő óta törekvése, hogy az egykori Vay-kastélyban elhelyezett gyűjtemény a hazai Rákóczi-kultusz központja legyen. Sikerral munkálkodnak ezen a programon, és a most megjelent kötet jól illeszkedik elképzelésük vonalába. Alkalmasabb területet a megyénél nem lehetett volna választani, s természetes, hogy itt kezdeményezték a Rákóczi-szabadságharc szájhagyományban élő emlékeinek összegyűjtését.

A magyar népköltészeti gyűjtés története sok példaadó tettről, lankadást nem ismerő szervező munkáról tud. Ez a kötet is a legszebb teljesítmények közé sorolható. Létrejöttében a legtöbb érdem Molnár Mátyás vajai tanítóé és Ferenczi Imre szegedi egyetemi docensé, akiknek neve jegyzi a kiadványt. Ők adták az ötletet, a szervező munkát, a tudományos értékelést és a sajtó alá rendezést. A gyűjtést seregnyi általános iskolás és gimnazista végezte el. Az ő nevük, valamint azoké, akiktől összegyűjt a könyv anyaga, például módon a függelékben, akár a hajdani kuruc hadi ősszeírások, a lustrák, községenként sorba szedve olvasható.

A vállalkozás nagyságát a számok is érzékeltetik. A megyei oktatási osztály támogatásával az 1961—62. évi téli szünetben a gyűjtés kérdőívének kitöltését „házi feladatként” kapta minden 6—8. osztályos általános iskolás és a gimnazisták. A megye településeinek mintegy kétharmadából, 154 községből érkezett anyag Vajára. A következő két esztendőben a kiegészítő kutatásokkal együtt a dalok, mesék, mondák, hiedelmek és más hagyományok száma meghaladta a tízezetet. A kötet szerkesztői ebből válogatták ki azt, az egy híján 1700-at, ami napvilágot látott.

Való igaz, hogy vitatható a közlés módszere, a bevezető tanulmány egy-egy megállapítása, de csak szigorúan szaktudományi szempontból. Nem kétséges, hogy a közreadott szövegeket bizonyos kritikával kell kezelnie a folkloristának. Egyiken is, másikon is látszik a lejegyző egyszerűsítése, csiszolása, ami a gyűjtés módszeréből természetesen adódott. A bevezető tanulmány szellemében azonban ezek a végső igazítások is a folklorizáció folyamatának utolsó mozzanataiként foghatók föl. Ellenében a legtöbb/népköltési gyűjteménnyel, a könyv nem csak a folklór legjavát, legszebb darabjait hozza napvilágra, hanem egy hatalmas körön belül minden rendű-rangú néphagyományt. Ezeknek kis hányada vers, kerek mesei vagy mondai történet, túlnyomó többsége hosszabb-rövidebb közlés, néhány mondatos, olykor pár szavas információ, ami összefoglalóan legáltalában népi történeti tudásnak nevezhető.

Ezekután mi más foglalkoztathatná a kutatót mint az, hogy honnan származik ez a sokrétű anyag, vagy az, hogy hol a helye, mi a súlya a táj néphagyományában. A bevezető tanulmányban az előbbire esik a hangsúly. A verses szövegekre nagy hatással volt a kiegyezés korának kuruc romantikája, főként Thaly Kálmán és Erdődi Sándor költészete, melybe bőven keveredtek a frázisos hazafiság vonásai. Meglátszik ez a kötet törzsét alkotó prózai anyagon is, de az olvasmányokból, az iskolai oktatásból és a korteshadjáratokból visszamaradt műkurucság erre már nem tudott kérget növeszteni. Az idegen verseket is legtöbb esetben kikezdte a közösség ízlése, a prózát meg igazán a maga képére formálta. Az egykor élő alakok és a megtörtént helyi események emlékét szervesen eggyé olvasztotta a 18—19. században különböző utakon hozzákerült ismeretekkel úgy, hogy minduntalan átüt rajta a tündérmese, a hiedelemmonda és a betyártörténetek világa.

A kötet anyagának nagy része nem mérhető esztétikai mércével, aki tehát művészien megőrzött népballadákat, vagy lebilincselően előadott meséket vár, csalódni fog. Helyette a kuruc tradíciók egészéből kicsengő tragikus alaphanggal és a mesehőssé vált fejedelemmel találkozik. Egy-egy szöveg önmagában csaknem semmitmondó, de tízével, százával egymásután sorakozva már szívet melegítő élmény. A változatok sokasága mutatja, milyen mély és egyetemes ma is a megyében a Rákóczi-hagyomány. Akit érdekel népünk történeti tudása és a népköltészet titkai, nagy örömmel és sok tanulással forgathatja ezt a könyvet. A vidéki szív és akarárs, távol nagy városoktól, egy kis szabolcsi faluban a szülőföld és az anyanyelvi kultúra szeretetének újabb bizonyosságul komoly értéket tett a nemzeti művelődés asztalára. (*Fordulj kedves lovam... Vaja, 1972.*)

KÓSA LÁSZLÓ

Levél a szerzőhöz*

Kedves Barátom!

Isten élteszen sokáig jó egészségben, kívánom — sokunk nevében — ötvenedik születésed napja alkalmából! S akkor már hadd kívánjak ennél többet is: bőven gyümölcsöző, nyugalmas éveket mindvégiglen!

Keserű gúny és öngúny is lappanhatna persze, tudom, ez utóbbi kívánság mögött. Hisz ki vár még egyebet a mi nemzedékünkötől, a fél évszázados „fiatal írók”-étől, mint kinjokban érett, gyér gyümölcsöket?

Kérlek, hogy tőlem mégse vedd ezt üres születésnap szólamnak, se burkolt iróniának. Én természetemtől fogva bizakodó vagyok, de most az idők jelei is bizakodóvá tesznek.

Minket a sors legfőbb átokképpen a kötelező tehetetlenség gyötrelmével vert meg. Úgy nőttünk már férfivá is a háborús években, hogy a tűrés volt számunkra az élet legfőbb diszciplínája. Egyre csak nőtt a kiszolgáltatottságunk, egészen negyvennégy tavaszának, nyarának, őszének, telének iszonyatáig. Tenni is próbáltunk ellene, igaz, nemcsak elviselni a végzetet, de amit tettünk, csak arra volt jó, hogy még inkább érezzük: a történelmi erők e kegyetlen kavargásában nem vagyunk jóformán senkik és semmik.

Negyvenötben mi is lélegzethez jutottunk, mint annyian, de már ezzel a szégyennel a szívünkben. S míg nagy nekiszánással törlesztettük felgyült adósságunkat, hogy feledhessük a feledhetetlent, néhány év múltán kiderült, hogy ismét lényegtelen lényekké lettünk. Nem számít a szándékunk, nem ér a szavunk: majdnem mindegy, hogy kik és mik vagyunk.

* Dér Endre: *Mi, pulóveresek (Szépirodalmi, 1972.)* című regénye megjelenése alkalmából.

Te mindezt végigélted: szégyenkeztél és rettegtél, majd hittél és reméltél, majd megrendültél hitedben, de az *ügy* — az emberség és igazság — iránti hűségben nem.

Ez a hűség volt a megtartód mindmáig, s valamennyiünké, akik férfikorunk kezdetén teljes valónkkal tanultunk meg irtózni az akkori — és mindenkori — ártók égbekiáltó igazságtalanságaitól és embertelenségeitől.

Irtózat és önvád sokáig együtt élt bennünk, s még ma sem vált el egészen egymástól, de már jó ideje inkább az erejét érezzük a megélt múltnak, lelkünk hajdani lázongásainak és háborgásainak. Ha valaki, mi meggyötrődöttük a magunkét, hogy tiszta szívvel szerethessük, amit szeretnünk kell, s teljes szívvel gyűlölhessünk minden gyalázatot.

Még ma is kérdés azonban: mit tudunk e sokára kiforrott, lassan leszűrődött életerésből, öntudatból, világszemléletből művekbe menteni?

Az utóbbi évek irodalmi termése, úgy látszik, okot ad némi reményre. Ez a későn érő, már-már elveszettnek hitt nemzedék mintha kezdene méltóképpen magára találni.

Érvelhetnék jó néhány könyvvel és névvel, de minek? Te is számon tartod őket.

Most essék csak szó inkább Rólad magadról, aki testben is megtörtéltél, nemcsak lélekben, s mégsem estél ki a sorból. Milliók háborús halála után súlyos beteg, kilőd és erőd fogytán a magad örök éjszakájával is szembenéztél, s onnan fordultál csak vissza, ahonnan már kevesen térnek meg az élők közé.

Kétszeres ok, hogy ötvenedik évéd betöltésekor szívből köszöntselek. S háromszoros, hogy nemrég megjelent könyved nekem — első olvasói egyikének — őszinte örömet szerzett.

Tíz éve jelentkeztél utoljára önálló kötettel. Akkor is két kisregénnyel. Igazán ideje volt ismét megszólalnod.

Új köteted, a „Mi, pulóveresek” is a takarékos sokatmondás útján halad tovább. Csak itt a címadó kisregényben még sikeresebben alkalmazod múltkori módszeredet, a másikkban pedig — „Holtak hátán” — Nálad merőben szokatlan módon emeled át az irodalomba első személyben megszólaltatott hőseid köznyelvi pongyolaságait, szabadon csapongó és botladozó élőbeszédének következetlenségeit, kihagyásait.

Ez az utóbbi kísérlet, bevallom, meg is ijesztett egy kicsit, bár az olyan írónak, mint amilyen te vagy, lehet, hogy egyszer ezt is meg kellett próbálnia. A főszereplőidet útnak indító környezet — az alföldi kisvárosokban élő egykori lumpen elemek — rajza alighanem szintén ezt indokolta. Legfeljebb azt bántam, mire az írás végére értem, miért nem beszéltetted őket bővebben erről a még oly kevéssé feltárt világról, s miért nem kerekítetted ki a felvázolt képet, akár kétszeres, háromszoros terjedelemben.

Vagy csak én vagyok olyan mohó, hogy ha már becsalogattál egy számomra ismeretlen, izgalmas világba, akkor szerettem volna keresztül-kasul be is barangolni? Lehet.

Másik kisregényedben viszont egy pillanatig sem bántott a szükséztűség. De az sem, hogy csak lapról lapra teregetted ki kártyáidat az asztalra, s az utolsó oldalakig magadnál tartogattad a nyertes adut: Éva drámai vétségét. Végigmérgeződtem az elkényeztetett káderlány és az elkapott futballista kilátástalan nyűglődéseit, de hogy milyen tragédia játszódott le a szemem előtt, azt csak búcsúzóra érthettem meg. S ez volt a jó, mert az utólagos felismerés sokszoros erővel hatott. Kivált hogy volt szíved nem adni olcsó feloldozást Évának, holott minden készen állott arra, hogy Gyulája lebuktaival egy szolid szülészorvos ölelő karjaiban kösön ki.

Felkavaró és igazságtévő írás. Gratulálók!

S még egyszer az ötven évédhez is.

Igaz barátsággal:

VARGA DOMOKOS

Lászlóffy Aladár: A hetvenes évek

A romániai magyar líra negyedik nemzedékének reprezentáns képviselője, Lászlóffy Aladár egy új típusú avantgarde jegyében teljesíti ki költészetét. Gyors egymásutánban érkező kötetei vitathatatlanra tették immár, hogy a borzas lázadónak indult fiatal költő nem divatból kezdett avantgarde törekvésekbe, hanem az új út, az újfajta költőiség egy tudatosan vállalt-alakított világkép és világnézet adekvát tükrözése. Új kötetének a líra és próza határmezsgyéjén álló darabjai ennek a világképnek eddig legkeményebb összegzését hozzák. Meghatározó jegye az „éhség”, a XX. század minél teljesebb birtokbavételének vágya. A fokozott mohóság költészetének expresszív ritmust és a legnemesebb értelemben vett agitatív hangoltságot ad. A gondolatok és érzések legváratlanabb asszociációi mögött, a távoli társítások ellenére mindig könnyen felismerhető a kapcsolat, áttekinthető a kihagyott, átugrott világ. Az összefogó, aforizmatikus módszer a költő rendkívüli sebességű és élességű reagálóképességének következménye: a befutott pályáknak csak a végeredményeit mutatja föl. Innét egyik verstípusának szakadozottsága, mozaikossága, míg a másik típus a belső monológ áradó őszintesége, csapongó, mégis koncepciózusan irányított szabad asszociációi révén kap hasonlóan szaggatott egységekből álló külső formát. A vers világa mindkét változatban meglepően széles világszeletet jár be, fog át. Nem ritkán az ellentétes pólusokat szembesíti, az ellentétes nézőpontokat villantja szembe, mert Lászlóffy szép törekvése az, hogy a szellem béklyók nélkül, szabadon mérhesse fel az alternatívákat. Az egyének érdekein túli szabadság kell ahhoz, hogy „kitudódjék a világ”. Mítoszok és önmítoszok nélküli őszinte számvetésre és tisztánlátásra van ma szükség, „az embernek tudnia kell, hányadán áll”. A hetvenes évek, a ma világa izgatja a költőt, az a kor, melyben az embernek túl kell lépnie a hitegetések és hívések homályán, amikor kételyeit is szabadon kell engednie egy mélyebb, igazabb harmónia teremtésének érdekében. A mélyebb igazságok felé törekvés első gesztusa a kérdőjelezés, a bevett igazságok revíziója, alaptézisek cáfolása, túllépés a tudás és megismerés eddigi szintjein. Az itt és most kérdéseit kell megválaszolni, a költő szinte dühösen menekül a szokásos figyelemelterelő információk elől, a lényegi problémákat elfeledtető igazságoktól.

Nemcsak az igazságok tartalma fontos számára, hanem azok funkciója, jelent alakító tevékenysége is. Ilyen aspektusból készíti számvetéseit. Nézőpontja közösségi. Tisztában van az egyén lehetőségeinek korlátozottságával, látja, hogy az „ÉN” csak a világ töredékeinek megismerésére képes: „Pedig az egészhez, / az összegzéshez nem ebből ennyi s abból csak / annyi kellene. Így torzul el minden tervem, így / törnek össze arányaim.” Az egyéniségét, önmagát eltúlozó szemlélet ironikus aspektusból látszik itt, a költő bevallja, hogy ő is csak „egyperhárommilliárd”. Az önportrénak eme arányosítás azonban csak egyik oldala, s a nemes szándékot akkor vallja ki a kötet igazán, ha számba vesszük, milyen törekvései vannak az „egyperhárommilliárdnak”, milyen jogokat tud magáénak.

E líra költői énje, mely magát azonosnak tudja ily módon az emberrel, mindent fel akar mérni, amit az emberiség története és jelene produkál. Semmi sem idegen tőle, ami emberi. A páratlan szellemi-érzelmi éhség, mohóság a költői nézőpont meglepő váltásaiban, áthelyezéseiben is tetten érhető. Az emberiség nagy szellemeinek és kultúrájának legkülönbözőbb megszólaltatása arra való, hogy térben és időben távoli nézőpontból is számot vessen a költő a világgal, s benne az ember helyzetével, lehetőségeivel. Így az egyetlen egyén távlatot nyer, ismereteiben a társadalmiság szintjére emelkedhet, eszményeit másokról szólva mutathatja fel. Világlátása komplex, mert József Attila, Váci, Petrarca stb. szemével is látja a világot, sőt újabb aspektus az ő szemléletük, tapasztalásuk szembesítése a jelennel, a történelemmel (*Petrarca halála*). A múlt példáinak idézése a történelmi távlat igazságfelmutató erejével ösztönző. Elmosódik már a személy, csak a tettek iránya, szándéka beszél. Lászlóffy a legmodernebb eszközökkel oly meggyőző komolysággal bánik, hogy stí-

Iusa a mondanivaló közvetlen részévé lesz: ezért szervezheti nála Lenin a Spartacus-féle lázadást, Robespierre pedig az Októberi Forradalmat. Távlatosító szemlélete az esetlegességeket kioldja a történésekből, az elhagyások éppoly beszédessé válnak, mint a konkrétumok felcserélései: „Robespierre, a Megvesztegethetetlen, született 17.. Lenin, a Bolsevik, született 18..” Évszámok, apró pontosságok elmúlhatnak és elmúlnak, elmosódnak a történelemben, de az igazi forradalmárok eszméi most is ott vannak a végtelenben, hiszen történetileg szemlélve, a kivégzőik puskacsöve és a közöttük levő távolság „belőhetetlen”-nek bizonyult.

Múltnak és jelennek, kultúrélményeknek és közvetlen tapasztalásoknak együttes vállalása a versstruktúrában nagy szerepet juttat az idegen elemek beépítésének, a montázs technikának, hiszen ha Lászlóffy Aladár az összes emberi választ kérdőre vonja, világképeinek szerves része a József Attilák kiküzdött igazsága is. A montírozás a legváltozatosabb versstruktúrák megképződését segíti: az idegen szöveget olykor példa gyanánt szóltaltatja meg (*Tavas van újra*), máskor az ellenpontozás kedvéért, a szándékok és az eredmények szembesítéseként (*Petrarca halála*). Ez utóbbi arra is példa lehet, hogy Lászlóffy Aladár verseiben gyakran nemcsak elmozdul a nézőpont, s ezáltal több irányú lesz a vizsgálódás, szintetikusabb az eredmény, hanem ugyanazon versen belül egyszerre több aspektus érvényesül: a szubjektív (ön-szemlélet) és a tárgyiasító (ahogy mások látják), valamint az eme két szélső pont közötti állomások. Az ötletek — Shaw, Pirandello, Dürrenmatt dramaturgiájára emlékeztetően — gazdag funkciója is efelé mutat. Mindezek a sajátosságok egy rendkívül értékes szemléleti újdonságot, szuverén és teljességre törő szellemet mutatnak fel, új értelmet adván a költői szerepjátszás kategóriájának. *A hetvenes évek* mindezeket túl a viták könyve is. Lászlóffy szerint a huszadik századi költő „az igazán súlyos érvek felhajszóója, fegyelmezett atomja a hadnak, mely folyton a döntő vitákat várja”. Lászlóffy maga is ilyen költő, tág szemlélettel méri fel a XX. század, sőt már a „hetvenes évek” gondjait, problémáit, a mai ember összes gyarlóságát és félelmét. Líráját mégis az emeli messze a hasonló jellegű avantgarde költészet fölé, hogy napjaink majdnem teljes hangzavarában rendíthetetlenül a szellemet hirdeti. A rendteremtés nagy szándéka vezeti rombolásaiban, kérdőjelezéseiben. Az értelmes emberi megoldásokban azért hisz kételyek nélkül, mert a szomorú látványon túl a szellem szépségeit is képes számba venni. A rendkívül sokrétű építőelemeket az egyes darabokban is ez a szándék szervezi zárt struktúrává, s ez a dialektikus feszültség az az egyénítő jegy, mely e versek világának szuverenitását megteremti. Fölmutatja a cáfolhatatlan igazságok törvényeit, a kérdőjelek korában cselekvésre hívó programot ad, mert a legsúlyosabb érvek felmutatására ilyen szándékkal is képes, hiszen „a szabadság változatlanul az elnyomás ellentéte...” (*Kriterion*, 1971.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

TÉKA

FERENCZ S. ISTVÁN: NYÁRI VÁNDORLÁSOK

A szerző egy romániai magyar napilap, a *Hargita* munkatársa. Járja a megyét, és verset ír. Nem véletlen tehát a kötetben jelentkező népi tradíció, hangsúlyozott földközeli költészet. Világa sohasem szakad el a valóságtól, költői képei (elsősorban hasonlatai) jól mutatják a realitáshoz való kötődést. Például: „Az est felörölte az alkonya-

tot, / mint malom a molnárok életét” — vagy: „... s én mint a kő, / vésőre-várón hallgatom a csend zaját.” A tárgyak játékos, groteszk megszemélyesítése, a tárgyi világ elemeinek feszültséggel töltése erősen József Attilára emlékeztet. Egyik versében „Mint szelídített barna medvék, / talpaltak a kalangyák”, a másikban a „veder inni kér”, s a Hold „nyugodtan eszegeti az akácfák hegyét.”

Gyakran visszatérő motívuma az

álom: „dermedt álmú madarak / nehéz teste koppan a havon.” — „az örvénylő álmom / szétfolyik a földön,” — „Mint a vagonok / zötyögnek az álmok”. Az álmom, álmodozás lehet menekvés, de — miként Tamás Attila mondja egyik tanulmányában — „jelentheti a konvencionálisan elfogadotaknál igazibb összefüggések megsejtését is”. Úgy gondolom, Ferencz S. Istvánnál is erről van szó. „tudom, mi nek és kikért álmodom.” — mondja. Teljes természetességgel oldódik föl azok világában, akikkel közösséget vállal. Népi mondókákat és rigmusokat idéző versei is (*Felcsiki táncok, Menyasszonytánc*) e megtalált harmóniára épülnek. A dolgok „belopóznak” az emberek álmaiba, tehetik, mert köztük, s az őket érzékelő ember között nincs szakadék.

Az eddig elmondottak csak néhány lényeges vonásra kívánták föl hívni a figyelmet. Szóljunk hát a kötet értékéről is! A legtöbb alkotásban valamiféle megformálásbeli bizonytalanságot látunk. Nincsenek rossz versek, itt egy sikerült sor, amott egy találó kép ragadja meg az olvasót. De kevés a kiemelkedő vers! *Hazafelé, Együgyű sirató, Téli elégia* — elsősorban ezek jelzik, hogy mit várhatunk. S milyen megdöbbenő a magára maradt öregasszony tragédiáját kibontó *Szaggatott litánia* is! Az elhagyott udvaron „cselengő” néni képtől a halott szemén didergő rézpéning szinte minden egy életforma föl bomlásáról beszél.

Ferencz S. István vállalja az önkifejezés fegyelmét. Szeretnénk, ha az őnmaga által épített gáton belül lírájának erővonalai is kontúrozottabban jelentkeznének. A *Nyári vándorlások* ugyanis nem éri el azt a színvonalat, melyet a szerző kortársai (Magyar Lajos, Csiki László vagy Farkas Árpád) képviselnek. (*Kriterion, 1972.*)

ERDÉLYI JOBBÁGYOK PANASZLEVELEI

Megdöbbenő, hogy milyen keveset tudunk múltunk kevésbé látványos dolgairól. Évszámok és események, uralkodók és hadvezérek kavarnak

emlékezetünkben, a hétköznapok azonban valahogy háttérben maradnak. A *Téka*-sorozat új kötete azért is jelentős, mert olyan majdnem feledésbe merült világról tudósít, melyet az itt összegyűjtött panaszlevelek ma már halottá sárgult papirosai nélkül aligha tudnánk föl idézni. Erdély sajátos falutársadalma, jobbágyainak élete elevenedik meg a nyolcvanöt levél olvasásakor.

Az alcím — *Kordokumentumok az erdélyi falu életéből 1771—1848* — a kötet tárgyának pontos meghatározása. „... a színes erdélyi agrártársadalom gondolkodásának, jogviszonyainak, kiszolgáltatottságának és igazságkeresésének szemléltetésére vállalkozunk” — írja a leveleket válogató, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátó Kovács Géza. Okos, értő, ihletett szavai eligazító és kedvet csináló funkciójukat egyaránt betöltik. A korabeli társadalmi viszonyok tudományos bemutatására e viszonylag kis terjedelmű kötet aligha vállalkozhatott. „A szövegválogatás csak ízelítőt kíván nyújtani a jobbágyság gondolkodásából, problematikájából.”

Történelmi tanulmányainkból jól tudjuk, hogy az imént megnevezett periódusban a jobbágység megoldatlansága a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb akadálya volt. A jobbágyságra rótt terhek (robot, dézsma, pénzbeli, katonai és állami terhek stb.) hihetetlenül nagy nyomort eredményeztek. — De a nyomorúságnak nemcsak anyagi összetevői vannak! A levelekből egész világosan bontakozik ki a rendszer erkölcsileg demoralizáló, lelki deformációt előidéző hatása is. „Erdély lakosai — románok, magyarok, szászok — búbanatban egyek ebben a szörnyű kálváriában” — mondja a bevezető tanulmány. S valóban, a kollektív sors kiáltozásai ezek a levelek. „Éhen halókká maradunk, mind el kell pusztulnunk.” A szilágypercesi zselérek panaszában mintha Tiborc szavai hallatszanának: „Feleség- és prontyainkat kell befogni, Ha veszni éhen nem kívánkozunk.” A Kecskeméti ügyész-kedő Katona József is bizonyára jó né-

hány valóságos panaszlevél anyagát gyúrta össze Tiborc panaszának írása-
kor. Tanulságos lenne például az al-
földi jobbágypanaszok összegyűjtése is.
De a Dunántúlon se lehetett külön b
helyzet. Még a birtokára visszavonult
Berzsenyi is humánusabb bánás- és
életmódot követel a jobbágyoknak
*A magyarországi mezei szorgalom né-
mely akadályairul* (1833) írt felvilágo-
sult szellemű tanulmányában.

A levelek olvasásakor az a kérdés is
fölvetődik bennünk, hogy vajon kik
írták, kik fogalmazták meg a pana-
szokat? Nyilvánvalóan falusi értelmi-
ségiek, hiszen a jobbágyok általában
írástudatlanok voltak. Ismét csak Ti-
borcot idézzük: „Hahogy panaszkodni
akarunk, előbb / Meg kell tanulnunk
írni...” „S ha tán utolsó fillérünkre
egy / Törvénytudó felírja a panaszt: /
Ki írja föl keserves könnyeinket,” —
Pontos szituációjellemezés! Szinte lát-
juk a toporgó-jajgató panasztevőket,
akiknek fájdmából az udvariassági

formulák és sztereotip fordulatok elle-
nére is megmarad valami — valami,
de nem minden. Ne keressük hát a
képzeletbeli rokont mindig más és más
formában megszólítani tudó Mikes Ke-
lemen levélírói kvalitásait. Hiábavaló
lenne a rangos erdélyi levéltudalom-
mal való összehasonlítás is. Itt még
titkos kacsintás sincs az irodalom felé
— még az Arany János által fogalma-
zott két kötetzáró levél esetében sem.
A levélírás itt kényszer, melyet az
egyéni vagy közös sors nyomorúsága
diktál. „A rajtunk elkövetett sok ke-
gyetlenségeket már tovább lehetetlen,
hogy szenvedjük” — mondják ki a
magyarlétai jobbágyok, akik már attól
sem riadnak vissza, hogy „egynéhá-
nyat ütögessenek” vasvilláikkal az ön-
kényeskedő tisztartón. Nem kétséges,
hogy az elégedetlenség kifejezésének
eme új formája már a forradalom felé
mutat. (*Kriterion, Bukarest, 1971.*)

OLASZ SÁNDOR

ZENE

A harmadik évad után

Katonazenészek ringatták a szegedi filharmónia bölcsőjét. Wöber Ottokár és Kerner Jenő vezetésével gyakran koncerteztek a századforduló táján, s hogy 1903-ban a tehetséges ifjú zenész, Fichtner Sándor került a szegedi honvédegyüttes élére, tervszerűbbé váltak a hangversenyek. 1904-ben König Péter még kéréséltű társulatot toboroz, csak „polgári zenészekből”, Szegedi Zenekedvelők Egyesülete címen, de Fichtner Sándor szervezőkészsége, ambíciója már érleli gyümölcsét. A szépreményű tervek szertefoszlanak ugyan a háború puszkaporos levegőjében, de a folyamatot nehéz feltartóztatni. Az őszirózsás forradalom napjaiban adnak randevút egymásnak a mai Hungáriában — az akkori Kass-szállóban — a város zenei életének önkéntes szervezői, mecénásai, később jónevű muzikusok, hogy végre elhatározzák a szimfonikus zenekar létrehozását. Az első koncert 1919. január 23-án hangzik el a Tisza Szállóban, s közvetlenül a hangverseny óriási sikere után megalakítják a Szegedi Filharmonikus Egyesületet. A két világháború között majd két és fél száz hangversenyt adnak, világhírű művészek: Jacques Thibaud, Nathan Milstein, Jaques Margolies, Eddy Dürrer, a fiatal Ferencsik János és mások közreműködésével. Figedy-Fichtner Sándort 1934-től Fricsay Ferenc váltja fel a filharmóniai zenekar élén, s ettől számítható az együttes második nagy korszaka, mely lényegében ismét történelem diktálta körülményekkel, a második világháborúval ér véget.

*

Bár a filharmónia, a szegedi koncertélet példás gyorsasággal állt talpra, vidéken elsőként, már 1945 telén — az ismét önálló szimfonikus zenekar megteremtéséhez 24 esztendő kellett. 1969 őszén alakult meg a Szegedi Szimfonikus Zenekar, Vaszy Viktor vezetésével, éppen fél századdal az időközben természetesen feloszlott filharmonikus egyesület születése után. Innen datálható a szegedi hangversenyélet történetének harmadik nagy fejezete, amit igazán csak az elkövetkező évek írnak majd meg.

A szimfonikusokra épülő filharmónia harmadik évadán jutott túl, s ha az első lépések még bizonytalanul sikerültek, alapjában véve beváltak a remények: színvonalasabb, érdekesebb, izgalmasabb a város zenei élete. Három esztendő az ember életében kevés, semmi a nagykorúsodáshoz — egy kulturális intézménynél meghatározó. Kiváltképp az első évek, amikor rohamosan kell felnötte válnia, hiszen a létrehozó szándék, a fejlődést serkentő megajánlás ilyenkor a legbuzgóbb. Az önálló szimfonikus zenekar az utóbbi évek legjelentősebb szegedi kulturális vállalkozása. Amikor kitalálták, alig mérhették fel, milyen nehéz lesz létrehozni; amikor létrehozták, csak sejtették, milyen nehéz megtartani. Hát még fejleszteni. Amint együtt volt a hatvannégy főnyi társulat, először helyet kerestek számára, s a város szegényes művelődési objektumai közül nem kompromisszumok nélkül választották a Móra Ferenc kultúrotthont. (Az egytermes művelődési ház azóta kettős életet él,

hétköznapi zenekari próbaterem, hétvégeken a környék kulturális menedékháza.) Csakhogy a szűkös körülményeket kinötte az együttes. Több mint milliós értékű hangszereit képtelen megnyugtatóan tárolni, a teremben horgonyzó hangszersládák esztétikailag is tönkreteszik a hétvégi népművelést, de biztonságban sincsenek. S ha már a helyiség gondoknál tartunk, a próbaterem mellett lényegesebb hiánycikk is akad: a hangversenyterem. A színház egyelőre garantált otthona a főbérleti sorozatok nagykoncertjeinek („hála” a hosszadalmas huzavonáknak, hogy átépítése, nagybani rekonstrukciója permanensen késik) — a kamarastek egyetlen stabil és méltó színteréről, a Tisza-szállóból viszont kiszorult a filharmónia. Drága a terem. A Tömörkény Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola Lenin körüli műhelyében, a néhai konzervatóriumban zajlottak le az idei évad kamarakoncertjei, s jóllehet az iskola eléggé nem dicsérhető buzgalommal sok mindent elkövetett a nagyterem rendbé hozására, a tapasztalatok szerint idegenkednek tőle a bérlők: szűknek, zsúfoltnak, ridegnek mondják, s ami nagyobb baj, elmaradoznak. A hírek szerint illetékesek ismét tárgyalásokat kezdtek a Tisza-szállóval, kérdés: sikerül-e megegyezni az anyagiakban. A szegedi városi tanács művelődésügyi osztálya vállalta a közvetítést, mely fórum eddig is bizonyította: figyelmes gazdája a szimfonikusoknak. Csak egyetlen példát. Korábban még jogosan panaszkodtak a fúvósok, bármely falusi rezesbanda külön hangszerekkel dolgozik: aztán segített a filharmónia, de zsebbe nyúlt a tanács is, 660 ezer forintért (!), s ma már nemcsak egységes „formaruhában”, frakkban játszik az együttes, de büszke lehet világszínvonalú hangszerállományára is. Teljes a rézfúvós garnitúra, az ütőkől és fafúvókból pótolták a hiányzókat. Már „csak” a pazár hangszerek megszólaltatóiról kellene gondoskodni, lehetőleg huzamosabb időre, hiszen a művészi teljesítmények szinten tartásának elengedhetetlen feltétele az erős, kiegyensúlyozott társulat.

*

Erről azonban még korai beszélni. Az idei évad egyik alapvető tanulságát fogalmazza meg a rapszodikus koncertek, a nagyszerű előadásokat követő bizonytalan, egyenlőtlen hangzású produkciók, az alkalmanként feltűnően gyengélkedő hangszer-csoportok. Az alapító tagok, a régi, megbízható, jó zenekari muzsikuskok törzsgárdája mellé máig sem sikerült egyenértékű zenészeket, akár tehetséges fiatalokat kellő létszámban telepíteni — elsősorban azért, mert rendkívüli a fluktuáció. A három szezon során majd 30 pult kapott új gazdát, az együttesnek közel a fele cserélődött ki — s míg kezdetben csak a vonósoknál akadtak kihasználatlan státusok, újabban több fúvós fordított hátat a társulatnak. Ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az új művek betanulására szánt időt alaposan lerövidíti a repertoár karbantartása. Az egészségtelen fluktuáció részint országos tünet szövődménye: a szocialista országokhoz viszonyítva is meglehetősen mérsékelten fizetjük a zenészeket, akik így kapva kapnak a külföldi ajánlatokon. Azóta pedig, hogy a pedagógusok bérét rendeztük, a zenész-tanárok szívesebben választják az iskolát, mint az orchestert. Nem sikerült még felszámolni (bár a városi tanács tett már lépéseket érte) a szegedi zenekar fluktuációjának olyan lényeges indítékait sem, mint a lakáshiány. A társulat közel felének nincs saját otthona, a családosak, de az egyedülállók sem képesek szerényebb fizetésükből vállalni a drága albérletet — egyéb kereseti lehetőség pedig, a szorosan vett kötelező szolgálatok mellé, vidéken, Szegeden, jóformán semmi sincs. (Az esetleges rádió- vagy tévéstudió például rajtuk is segíthetne.) Vagyis hiányoznak a más városokból fogadható zenészek letelepítéséhez szükséges vonzó formák. Ami pedig a helyi utánpótlást illeti, hosszú évekre kimerült: a zenei intézményekben tanuló ügyesebb növendékek már bekerültek az együttesbe.

Szóval nehéz volt létrehozni, nehezebb lesz megtartani a Szegedi Szimfonikus Zenekart. Felmerül a kérdés, a fentiek ismeretében: érdemes-e? Ha a legutóbbi évadot vetjük össze bármely korábbival, vagy a színházi operaelőadások elismerten magas színvonalát garantáló, és persze a szabadtéri játékok zenei együttesének ge-

rincét adó szimfonikusok *funkcióját, jelentőségét* tekintjük Szeged zenei életében: igennel válaszolhatunk. Tagadhatatlan és szemléletes eredményeket produkáltak pusztán a szűkebb filharmónia keretén belül is. A klasszikusok, főként Beethoven, Mozart és a néhány népszerű romantikus szerző műveivel bezáruló, a gyakran ismétlődő repertoárkoncertekhez izgalmas, modern bemutatók zárkóztak fel, s a szegedi közönség ma már nemcsak Debussyt, Prokofjevet fogadja szívesebben, de Bartók és Kodály mellett egyre több mai magyar szerzővel ismerkedik (Hidas Frigyessel, Lendvay Kamillóval, Szervánszky Endrével, Sugár Rezsővel, Szöllösy Andrással), sőt nem idegenkedik Brittentől, Hindemithől vagy Honeggertől sem. Az idei műsorterv szinte elképzelhetetlen lett volna néhány évvel ezelőtt; nemcsak a zenekar képességei, de a publikum igényei miatt sem. Igényeink — zenekartól, közönségtől — nem lehetnek túlzóak. Ahhoz, hogy tartalmas, élvezetes koncertélet legyen Szegeden, még sok a tennivaló.

A harmadik évadán túljutott szimfonikus zenekar biztató jeleket produkál. Egyelőre **érjük be** ennyivel.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

HÍREK

Szegeden május 27-én kezdődtek a könyvheti ünnepek, ekkor történt az ünnepélyes megnyitás a Kárász utcai sátrak előtt, amelyek közül egy folyóiratunk nevét viselte. A terjesztők ebben a pavilonban gyűjtötték össze a szegedi írók még kapható könyveit, de árusították itt lapunk júniusi számát is.

A könyvhét idején több író vendég járt Szegeden és környékén. Közülük Jókai Anna, Ratkó József, Csoóri Sándor és a pozsonyi Cselényi László szerkesztőségünket is fölkereste.

*

Debreceni kiállításának megnyitására érkezett Magyarországra Gy. Szabó Béla kolozsvári festőművész, fametsző. Egy napot Szegeden töltött, s itt szerkesztőségünk vendége volt.

*

Újvidéki szerzői estjére utazva megpihent Szegeden és szerkesztőségünkbe látogatott Illyés Gyula. Vendégül láthattuk az estet bevezető költőtársat, Weöres Sándort, valamint Károlyi Amy költőnőt is.

SZERKESZTŐI ÜZENET

Nem közölhető írást küldtek: P. M. Hódmezővásárhely, B. J. Budapest, K. S. Békéscsaba, P. G. Kecskemét, Cs. L. Budapest, T. I. Szeged, H. M. Szigetvár, S. J. Békéscsaba, C. Gy. Budapest, H. P. Budapest, H. L. Veresegyház, S. Gy. Budapest, L. J. Jászberény, D. G. Hajdúdorog, K. E. Szeged, B. F. J. Győr, B. Gy. L. Vésztő, N. I. Budapest, N. G. Budapest.